

**FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

KULLUKTAKİ DENGE UNSURU OLARAK

AZİMET VE RUHSAT İLİŞKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

135028

135028

DANIŞMAN
Yard. Doç. Dr. İsmail KÖKSAL

HAZIRLAYAN
Sefa ATİK

ELAZIĞ-2003

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
İSLAM HUKUKU ANA BİLİM DALI

KULLUKTAKİ DENGE UNSURU OLARAK
AZİMET VE RUHSAT İLİKİSİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Bu tez ~~22/09/2003~~ 20003 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/~~oy~~
çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Yrd. Doç. Dr. **Kılıç**

Üye

Doç. Dr. **Selim ÖZARSLAN**
Kelam Ana Bilim Dalı

Üye

Doç. Dr.
H. Mehmet SOYSALDI

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Doç. Dr. Orhan Kılıç
Enstitü Müdürü

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

KULLUKTAKİ DENGE UNSURU OLARAK AZİMET VE RUHSAT İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu çalışma İslam Hukuk alanında, müslümanın kişisel ve sosyal hayatıyla yakından ilgili olan iki kavramı incelemektedir. Azimet ve ruhsat nedir?

Ruhsat; rahatlık, kolaylık, ayrıcalık anlamlarında, azimetin karşılığı olan bir kavramdır. Azimet ise ikinci dereceden kurallar olan ruhsatın karşılığı olarak, yine birinci dereceden kurallar olarak konulan genel emirlerdir. Ruhsat, dini emirlerin zorluktan kolaylığa doğru yumuşadığını gösterir. Ruhsat; İslam Hukukunun, hayata ve o hayatın şartlarına uyumunu sağlar. Yine ruhsat mükellefin fiillerinin Allah tarafından yumuşatıldığını gösterirken azimet ise aksine mükellefin olağan durumlarıyla ilgili olan Allah'ın kurallarını gösterir. Çünkü İslam Dini ve İslam Hukuku insanlara rahmet olarak gönderilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, azimet, ruhsat, kulluk, tahfif, teysir, denge, maslahat, zaruret.

RELATION OF AZİMET AND RUHSAT AS AN ELEMENT OF BALANCE IN WORSHIPPING

ABSTRACT

This study about two concepts which closely interested in the individuals and social lives of müslims in İslamic Criminal Low area. What daoes azimet and ruhsat?

The ruhsat means; relief, concession, comfort, privelege, easiness opposite to azimet (obligation). The meaning of azimet is a rule that is established for something whith a primary status in contrast ruhsat is a rule that is made whit scondery status. Azimet points those general rules established by Allah which are not peculiar to circumstances of mükellef. The ruhsat (relief-concession) points out the soften way of religious commands from difficulty to easiness. And this situation shows adaptation of İslamic Criminal Low to the conditions of life and its circumstances.

Because, İslam Religion and İslamic Criminal Low which was sent as a mercy to all mankind.

Key Words: İslamic Criminal Low, azimet (obligation), rukhsah (relief-concession), worship, lighten, easiness, balance, profit, necessity.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ**AZİMET VE RUHSAT
BAĞLAMINDA YARATILIŞIN GAYESİ.....1**

I.AZİMET	8
A-Azimetin Tanımı	8
1-Sözlük Anlamı.....	8
2-Terim Anlamı.....	10
B-Azimetin Kısımları	13
C-Azimetin Hükümü, Önemi ve Kulluktaki Yeri	14
II.RUHSAT	16
A-Ruhsatın Tanımı	16
1-Sözlük Anlamı.....	16
2-Terim Anlamı.....	18
B-Ruhsatın Kısımları	22
C-Ruhsatın Hükümü	28
D-Ruhsatın Önemi ve Kulluktaki Yeri	33
III.TEKLİF VE VAZ'İ HÜKÜM AÇISINDAN AZİMET VE RUHSAT	34
A-Teklifi Hükümler	35
B-Vaz'i Hükümler	35

BİRİNCİ BÖLÜM**İSLAM HUKUKUNDA AZİMET VE RUHSAT**

I.AZİMET VE RUHSATA GENEL BAKIŞ	37
A-Dindeki Kolaylık Bağlamında Azimet ve Ruhsat İlişkisi	37
B-Hukukun Gayeleri Bakımından Azimet ve Ruhsat İlişkisi	42
C-Zaruret Açısından Azimet ve Ruhsat İlişkisi	46
1-Zaruret.....	47

III

2-Meşakkat.....	48
3-Hacet.....	49
4-Hükmü.....	52
5-Zaruretin Şartları.....	52
6-Zaruretin Sıkça Görüldüğü Konular.....	53
7-Modern Hukukta Zaruret.....	53
D-Kudret ve Teklif Açısından Azimet ve Ruhsat İlişkisi.....	54
1-Kudreti Mümkine.....	55
2-Kudreti Müyessira.....	55
F-Fikhî Eserlerde Azimet ve Ruhsatın Yerleri.....	57

II.MUKAYESELİ OLARAK AZİMET VE RUHSAT İLİŞKİSİ.....	57
A-Azimet-Ruhsat ve Hevailik İlişkisi.....	57
B-Azimet-Ruhsat ve Maslahat İlişkisi.....	60
1-Muteber Maslahatlar.....	62
2-Mulğa Maslahatlar.....	62
3-Mürsel Maslahatlar.....	63
4-Maslahatla Hüküm Vermenin Şartları.....	64
C-Ruhsat-İstihsan İlişkisi.....	69
D-Ruhsat Bağlamında Maslahat-ı Mürsele ve Bid'at İlişkisi.....	71
E-Tahfif/Teysir ve Ruhsat İlişkisi.....	73

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL FIKHİ AHKAMDA AZİMET VE RUHSAT

I. NAMAZLARIN KISALTILMASI RUHSATI.....	77
II. YOLCULUKTA ORUÇ TUTMAMA RUHSATI.....	85
III. NAMAZLARI CEM ETME RUHSATI.....	89
IV. TEYEMMÜM RUHSATI.....	91
V. MEST ÜZERİNE MESH ETME RUHSATI.....	94
VI. SARGI ÜZERİNE MESH ETME RUHSATI.....	98
VII. İKRAH RUHSATI.....	100
VIII. HAYIZ HALİ RUHSATI.....	102
IX. İBABETLERDE ŞEKLİ RUHSATLAR.....	103
X. HARAMA BAKMA VE DOKUNMA RUHSATI.....	104
XI. KAÇINILMASI MÜMKÜN OLMAYAN RUHSATLAR.....	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MAKASID AÇISINDAN AZİMET VE RUHSAT

..... I.UYGULAMA AÇISINDAN RUHSAT	108
A-Ruhsatla Amelin Şartları	108
B-Ruhsatların Peşine Düşmek	109
C-Hukuki Hükümlerin En Kolayını Almak	110
D-Ruhsatları Hiç Kullanmamak	111
..... II. AZİMET VE RUHSATI KULLANMADA TEDRİC	112
A-Yasaktan Sonra Gelen Emirlerdeki Ruhsatlar	113
B-Yasaktan Sonra Gelen Ruhsatlar	114
C-Ruhsattan Sonra Gelen Yasaklar	117
..... III. AZİMET VE RUHSATTA ORTA YOL	119
A-İbadette Aşırılık	125
B-Aşırı Derecede İbadet Etmenin Mahzurları	126
C-Aşırılığın Belirtileri	127
D-Aşırılığın Sebepleri	127
SONUÇ	129
BİBLİYOGRAFYA	133

ÖNSÖZ

İslami hayat bir süreci kapsar. İnsan hayatını uzunluğuna, genişliğine ve derinliğine bir bütün olarak hepsini içine alır. İnsanın doğumundan ölümüne dek, hatta ceninlik döneminden, ölümden sonrasına kadar bütün hayatını ele alır.

İslami hayat dengeli bir yapıya sahiptir. Bu da akıl ile kalp, ruh ile beden, dünya ile ahiret, teori ile pratik, gayb ile şahadet, hürriyet ile yükümlülük, birey ile toplum, Kitap ve Sünnete ittiba ile bid'ate uyma gibi unsurların arasındaki dengeyi sağlar. Böylece ifrat ve tefrit arasında vasat bir ümmet için kabul edilebilir bir hayat tarzı çıkar. Nitekim Hz Peygamber (sav) ashabının bazılarının ifrat ve tefrite meylettğini görür görmez, onları, var gücüyle orta yola çevirmiştir.¹ Biz de, meselenin önemine binaen, konumuzu “Kulluktaki Denge Unsuru olarak Azimet ve Ruhsat İlişkisi” olarak seçtik.

Konumuzu işlerken Azimet ve Ruhsatı, hem fıkıh usulü, hem de genel ahkamdaki konuları açısından inceledik. Bu çalışmayı yaparken Kuran-ı Kerim; ilk dönem ve günümüz tefsirleri, Kütüb-i Tis'a ve meşhur hadis şerhleri, eski ve yeni dönem İslam Hukuku eserleri, yine bu konuda yazılmış makale ve ilmi araştırmalarda sunulan “tebliğler”den de faydalandım. Bunu yaparken bazen kaynaklardan tam olarak, bazen de tasarruf yaparak faydalandım. Hadis Külliyyatından faydalanırken önce eser ismi, sonra eserdeki kitap ismi, akabinde bab numarası, parantez içine de önce hangi cilt olduğunu, italik bir çizgiyle bölerek sonra da sayfa numarasını yazdık.

Bu çalışma, Hocam İsmail Köksal'ın kışkırtıcı teşvikleri olmasaydı husule gelmeyecekti. Kendisine teşekkürlerimi bir borç bilirim. Onun teşvikleri sayesinde Serahsi, Nevevi, Pezdevi, Debusi, Sübki, İbn Teymiyye, İbn Kayyim, Sahnun, Şatibi, İbn Aşur, İbn Babaveyh...gibi Alimlerle hemhal oldum. Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Sefa Atik

Elazığ-2003

---

¹ **Buhari**, Savm-55 (2/245).

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	İbn
b.y.	Basım yeri yok
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
E.Ü.İ.F.D.	Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
F.Ü.İ.F.D.	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h	Hicri
Hz.	Hazreti
İst.	İstanbul
m.	madde
M.B.İ.A.	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.Ü.İ.F.D.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
sav.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S.Ü.İ.F.D	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	Tercüme
thk.	Tahkik eden
tsh.	Tashih eden
t.y.	Tarih Yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vs.	Ve saire
Y.	Yaymevi, yayımları.

GİRİŞ

AZİMET VE RUHSAT BAĞLAMINDA YARATILIŞIN GAYESİ

İnsanın Yaratılış Gayesi: Yaratılışın amacı kulluktur. Evrenin derinliği ve ihtişamı Kur'an'ın defalarca üzerinde durduğu bir husustur. Zira kainat boşuna yaratılmamıştır.¹ Binaen aleyh, baştan sona mükemmel bir organizasyona sahip olan bu evrenin amaçsız yaratılması düşünülemez. Zerresinden kürresine bir fiziki kurala tabi olan evren başıboş, amaçsız olamaz. Kainatta mevcut olan her şey bir amaca dönük olup ve bir kurala tabidir. İşte insanın amacı da kulluktur.² Allah'ın yaratışı sırf estetik amaçlı ve insanın isteklerini yerine getirmesi için değildir. Onun yaratılmasındaki asıl gerekçe imtihandır.³ Bir damla sıvı meniden mükemmel bir insan suretine sokarak yaratan Allah bu süreci onun ölümünden sonra yeniden yaratılmasına en büyük işaret-delil yapmıştır.⁴ Çünkü aklını kullanabilen insan çok iyi bilir ki yaratılmış olan hiçbir şey boşuna amaçsız değildir. Dolayısıyla her şey gayeyi tamamlar. İnsan da öyledir. O, bütün nimetlerden istediği gibi yararlanıp yaratıcısına karşı sorumluluğu yerine getirip getirmediğine bakılmaksızın salıverilmez. “İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır”⁵ ayeti, emir ve yasaklara muhatap olmaksızın bu dünyada başıboş ve kabrinde terkedilmiş halde bırakılıp yeniden diriltilmeyeceğini mi sanır?⁶ demektir.

İnsan rehindir.⁷ İnsan belirli sorumlulukları üzerine alarak Allah'ın kudret ile dünya hayatına çıkmıştır. Sorumlulukları ve taahhütleri vardır. İnsan, Allah'a şahadet ettikten ve kulluk sözü verdikten sonra bu sözlerin karşılığı olarak; verilen sözler yerine getirilinceye kadar gözetim altındadır. Yani hükmen serbest değildir. Peki yaratılışımızın gayesi ibadet olduğuna göre ibadet nedir?

İbadet: Hizmet etmek, boyun eğmek, alçak gönüllü olmak, birine itaat etmek, gibi anlamlara gelmektedir.⁸ Fiillerin kök anlamlarından alçak gönüllülüğün, boyun eğmenin, itaatin derecesi ne kadar yüksek ve kuvvetli olursa, kul ve kulluk da o derece makbul

¹ Enbiya Suresi, 21/16; Duhan Suresi, 44/38.

² Zariyat Suresi, 51/56-57.

³ Bakara Suresi, 2/155; Mülk Suresi, 67/2

⁴ Kiyame Suresi, 75/37-40; Müminin Suresi, 23/12-17; Ankebut Suresi, 29/1-2-3-4.

⁵ Kiyame Suresi, 75/36.

⁶ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmamüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kurani'l-Azim**, Çağrı Y., İst. 1986, s. 4/452.

⁷ Müddessir Suresi, 74/38.

⁸ el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Camiu li Ahkami'l-Kuran**, tsh:Hişam Semir Buhari, Daru'l-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1995, 1.baskı, s. 1/145.

olacağı anlaşılmaktadır. Zira ayetler bunu göstermektedir.⁹ İbadet işinde iki taraf söz konusudur: Abd ve ibadetin sunulduğu Rabbi.

Kul, abd'dir. Yapması gereken ve yaptığı iş ise ibadettir. Bu ibadetini yaparken, acizliğini, zayıflığını, alçak gönüllülüğünü ve fakrını ifade etmesi de onun ubudiyetidir. Kullukta ise tevazu esastır. "Kimseyi ameli cennete sokamaz, diyen Hz. Peygambere (sav), Sahabeden birisi, seni de mi? Ey Allah'ın Resulü, deyince Hz. Peygamber (sav) : "Evet beni de Allah'ın fazlı olmadıkça amellerim cennete koyamaz", buyurdu.¹⁰

Rabb, kulun ibadetinde aczini, fakrını ve alçak gönüllülüğünü ifade ederek ubudiyetini sunduğu yaratıcısıdır. Kul acziyetini izhar ederken aynı zamanda rabbın kudretini, azametini ve yüceliğini tanımış olmaktadır. Yani, kul Rabbine ibadet ederken ubudiyetinde aciz, zayıf ve mütevazıdır. Rab, kulunu terbiye etmesinde yani kuluna sahipliği olan rububiyetinde, kudret, güç, kibriya/azamet ve yücelik sahibidir. Yani rabbe kudret ulviyet yakışırken; kula ise acziyetini itiraf yakışmaktadır. Kulluğun en güzel sunumunun yapıldığı yer ise secdedir.¹¹ Zira "yerde ve göklerde azamet yalnız O'nundur. O ise, Aziz'dir Hakimdir."¹² Rabbe ait olan azamet ve kibriyalık sıfatını kul olanlar takınmamalıdır. Kulun vazifesi Mabuduna ibadetini izhar ederken ubudiyetinde son derece tevazu sahibi olarak sevginin en ileri derecesi şeklinde sunmaktır. İşte bundan dolayı ibadet, ibadetler içinde namaz ve namaz içinde secde; kişinin uluhiyyet ve rububiyet tavırları içine girmesine en büyük engeldir. Bu tip hevesler takınmasının ön adımlarını kırıncı mani sadece ibadettir.

İbadet tanımında belirli davranışlar öne çıkarken ubudiyet kavramında ise ahlaki ve manevi öz ağır basmaktadır. Tasavvufta kulluğun ibadet, ubudiyet ve ubudet olmak üzere üç şekli vardır. İbadet ilme'l- yakin, ubudiyet ayne'l-yakin, ubudet ise hakka'l- yakin mertebesindeki salıklar için söz konusu olur.¹³ Dolayısıyla, kulu, Rabb mesabesine çıkarmak; Rabbi de, kul mesabesine indirmek Allah'ın nefret öfke ve gazabına sebep olan şirktir.¹⁴ Kulluktan kaçanlar ve hele bunu Rabbin bir vasfı olan kibriyayı takınarak

⁹ Bkz., Fatiha Suresi, 1/4; Bakara Suresi, 2/21; Hud Suresi, 11/123; Zariyat Suresi, 51/56-57; Buhari, Rikak-18 (7/181-182).

¹⁰ el-Buhari, Ebu Abdillah Muahmmed, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Y., İst.1992, 8.baskı, Rikak-18 (7/181-182).

¹¹ Alusi, Mahmut Şükrü, **Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kurani'l-Azim ve Seb'ı Mesani**, Müessetü't-Tarihü'l-Arabi, Beyrut, 1985,1.baskı, 30/18; eş-Şevkani, Muhammed b. Ali, **Fethu'l-Kadir el-Cami-u beyne Fethi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmî't-Tefsir**, Daru'l-Fikr, 1983, s. 1/22.

¹² Casiye Suresi, 46/37.

¹³ Koca, Ferhat, "**İbadet**" mad. DİA, İst. 1999, 19/243; Alusi, 1/87.

¹⁴ Tevbe suresi, 9/30-31. Bu anlamda Hristiyanların teslis inancı ve Yahudilerin beşeri vasıflarla Allah Tealayı nitelemeleri hakkında Kur'an-ı Kerim'e bakılabilir. Tevbe suresi, 9/30-31, Maide Suresi, 5/64.

yapanlar, cehennem azabıyla tehdit edilmektedir.¹⁵ Kendini müstağni görmek, sorumsuz hissetmek, yeterli kabul etmek kişiyi azgınlığa ve taşkınlığa götürür.¹⁶ Bütün peygamberlerde aynı noktayı toplumlarına vurgulamışlardır.¹⁷

Akıllı ve Akılsız Varlıkların İbadeti: “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbih ederler. O’nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlayamazsınız.¹⁸ Mesela, kurbağanın ötüşü, kendisinin tesbihidir.¹⁹ Ayetler; hayatın merkezine, yaratılış gayesinin eksenine ibadeti koymayan ve yaratıcısının bizzat yarattığı şekillere göre ibadet etmeyen hiçbir varlığın olmadığını gösterir. İbadetlerle ilgili ayetlerden, varlıklar ve varlıkların yaratılış gayelerine dönük vazifelerinin, ibadetlerinin farklı kategorilerle değerlendirildiğini görüyoruz:

1-Camid varlıklar.

2-Akıl sahibi varlıklar.

Öyle anlaşılıyor ki camid varlıklar pasiftir, donuktur ve hareketleri yoktur. İrade ve akıl yoktur. Dolayısıyla bunların ibadetlerine “teshiri, izdirari, zorunlu, donuk ibadet yada el-ibadetü bi’t-teshir”, denir.²⁰ Böyle olunca sonuçta sevap ve mükafat da yoktur. İnsanlar ise hayvanlar gibi tekliften, sevap ve azaptan hali olarak halk olunmayıp belki dar-ı dünyada teklif, dar-ı ahirette muhasebe vermek için yaratılmışlardır.²¹ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de geçen “gemi, güneş, ay, gece-gündüz, yıldız... vs hepsini sizin emrinize verdik” ifadelerinde ki “sehharâ” kelimeleri, bu varlıkların ibadet şekillerini bize bildirmektedir. Bu ibadet çeşitlerinden lisan-i mekal (sözlü ibadet), lisan-ı halden (fiili) üstün olup; tesahhur (boyun eğmenin) ve tezellülün (alçak gönüllülüğün) en yücesidir.²² Neticede bu varlıklar, kendilerinden nasıl isteniyorsa öyle saygı duyarlar.²³

Bir de akıllı ve zi-şuur varlıkların ibadetleri vardır ki bu varlıklar, aktiftirler. İdrak ve irade sahibidirler. Yaratılış olarak günah ve erdemden bağışık olan hayvan ve meleklerin aksine, insan teriminin ahlaki anlamıyla serbest irade üzerine yaratılmıştır.

¹⁵ Nisa Suresi, 4/173.

¹⁶ Alak Suresi, 96/6-7

¹⁷ Nahl Suresi, 16/36; Enbiya suresi, 21/25.

¹⁸ İsrâ Suresi, 17/44; Bkz, Hacc Suresi, 22/18; Nur Suresi, 24/41; Kıyame Suresi, 75/36.

¹⁹ İbn kesir, 3/42.

²⁰ İbn Kesir, 3/211.

²¹ Vehbî, Mehmet, **Hulasatü'l-Beyan Fi Tefsir-i'l-Kuran**, Üçdal Y, İst. 1966, 4.baskı, s. 13-14/5593.

²² Ebu's-Suud, **İrşadü Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim**, Daru'l-Fikir, Beyrut, ty, s. 3/330-4/13.

²³ es-Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b.Ebi Bekr, el-Mahalli, Celaleddin Muhammed b. Ahmed, **Tefsiru'l-Celaleyn Li'l-Kur'ani'l-Azim**, Salah Bilici Y., İst. ty, s. 2/38.

Doğru ile eğri arasında seçim yapabilir ve dolayısıyla günahda işleyebilir.²⁴ Bunlar akıl sahibidirler ve boyun eğerler. Kur'an her şeyden önce inanca götüren en geçerli yol olarak "akla önem vermektedir. Ve insan varlığını ruhsal ve fiziksel (dolayısıyla sosyal) planda parçalara bölünmez bir bütün olarak görmektedir."²⁵

"Amel" akılla da tefsir edilmiştir. Çünkü amel akılla olup, akıl ise teklifin mercii olduğu cihetle, akli ziyade olan kimsenin ameli de ziyade olacağı şüphesizdir.²⁶ İbadetler, aklın dirayetini ve dinin rivayetini esas alarak talim buyurulmuştur. Dini bir engel yoksa akla, akli bir engel yoksa dine tabi olunur. Din, aklın kabul etmeyeceği şeyi emretmez. Dinin, cevaz vermediği şey zaten akla uymaz. Onun içindir ki kamil akıl sahipleri mükellef tutulmuştur.²⁷ İnsanlar tecrit (soyutlama) ve tamim (genelleme) yoluyla eşyayı tanımak gücüne sahiptir. Bu güç hayvanlar ve meleklerde yoktur.²⁸ İşte bundan dolayı bunların ibadetlerine "tahyiri, iradi; el-ibadetü bi't- tahyir" denir. Yani seçme gücüne sahiptirler. Dolayısıyla sevap ve mükafat da vardır.²⁹ "Müteabbiden" kelimesinin doğduğu "teabbüd" kelimesi "ruh ve şekline bağlı kalmak suretiyle kendini ibadete verdi"³⁰ demektir.

İbadet ve akıl ilişkisi: İşte tam burada dinin tanımını zikretmek yerinde olacaktır.³¹ Din; *akıl sahibi* varlıkların kendi istek ve arzularıyla bizzat onlar için hayırlı olan şeye onları sevk eden ilahi bir kanundur. Oysa iradesiz varlıklar zorunlu bir şekilde yaratıcısının emrettiği emirleri yaparlar ve itaat ederler. Öyleyse bir insanın ibadet ediyor olması için ömür boyu onun emir ve yasaklarına uyması neticede haddi aşmaması gerekir. Bu emir ve yasakların sınırı, çeşitleri ve ölçülerinin belirlenmesinde de İslam Hukuku gündeme gelir. Yani İslam Hukukunun çizdiği genel prensiplerin dışına çıkmadan ibadet etmelidir. Zaten İslam Fıkının incelediği alanların başında da İbadetler gelmektedir. Zaten fıkıh ta "kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmek" demektir.³² İbadetin ibadet olabilmesi için abd'in ubudiyetini izhar ettiği ibadetinde, irade sahibi, akıl ve baliğ olma şartı vardır.

²⁴ Esed, Muhammed, **Kuran Mesajı**, s.1/5.

²⁵ Esed, Önsöz, XXI.

²⁶ Vehbî, **Hulasatü'l-Beyan**, 15/6031

²⁷ el- Maverdi, Ebu'l-Hasan, **Edebü'd-Dünya ve'd-Din**, (çev: Selahaddin Kip-Abidin Sönmez), Bahar Y, İst.ty, by, 105.

²⁸ Ayhan, Halis, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, D.İ.B.Y, Ankara, 1985, s. 79.

²⁹ İbn Kesir, 3/211

³⁰ Soysaldı, H.Mehmet, F.Ü.İ.F.D, "**Kur'an'da İbadet ve Zikir Kavramları**" Elazığ, 1998, 3.baskı, s. 2; Elmalı, 1/83.

³¹ Günay, Tümer, Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Y, Ank.1997, 1.baskı, s. 10; Molla Hüsrev, Mevlana Kadı Muhammed b. el-Feramuz, **Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, Fazilet Y., İst. ty, s. 1/8.

³² Molla Hüsrev, **Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, 1/19-8; Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, İst. ty, s. 1/14.

İbadetler ve Niyetin Belirleyiciliği: İbadetlerin; iman, akıl-büluğ, irade, niyet gibi makbuliyet şartları vardır. Niyet, bir işi Allah rızası için yapmayı kalpten geçirmektir. Buna “Batını fıkıh” denir.³³ Bir iş ya kalple ya dille veya diğer organlarla yapılır. Buna da “Zahiri fıkıh” denir.³⁴ Kalbimizle yaptığımız işler niyetlerimiz ve düşüncelerimizdir. Dilimizle yaptıklarımız, konuşmalarımız; organlarımızla yaptıklarımız ise fiil ve davranışlarımızdır. Sözler ve davranışlar çoğu kere niyete bağlı olarak ibadet olur.³⁵ Niyet’in İslam Hukukunda önemli bir yeri vardır. Ayrıca niyet, ahiretteki mükafatın da sebebidir. Böyle olduğu içindir ki bir amel bazen görünüşte bütün sıhhat şartları tamam olduğu halde Allah tarafından kabul edilmeyip geri çevrilir.³⁶ Mübah iş ve davranışlar güzel kast sebebiyle karşılığında Müslüman’ın ecir ve sevap kazanacağı bir ibadete dönüşür. Aynı şekilde failin kast ve niyetiyle bir işin sıfatı, yani haram veya helal olması değişir.³⁷ Nitekim “Allah bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete koyar. Bunlardan birisi de ücret karşılığı bu oku imal eden sanatkardır.” hadisi bunu gösterir.³⁸ Yaptığımız her şey onun gösterdiği şekilde olunca; yemek, içmek uyumak, çalışmak, dinlenmek, susmak, konuşmak karısı ile ilişki, çocuklarını öpmek, ibadete dönüşür.³⁹

İmam Serahsi, “Yaratılış gayesinin; shevi ve heva-i arzuları elde etmek olmadığını belirterek; aksine yaratılışın gayesi “heva-i arzuların zıddı olan ibadettir. Dünyada oluşumuzun temel nedeni yeme içme ve sair diğer shevi talepler değildir. Dünyaya yaklaşımımız orada gerekli olacak miktarda istifadedir. Ancak insanlar dünyaya yaklaşımlarında ya itaatkardır, ya da isyankardır. İtaatkar olan, shevi amaçlarla yaklaşmadığı; aksine, ibadet amacıyla yaklaştığı için sevap kazanır. İsyankar olan kişi ise shevi gayelerle yaklaşır. İkisi de dünyadan gerekli olan kadar istifade etmiştir; fakat birisi yaklaşım tarzıyla sevaba ulaştığı halde diğeri ise ulaşamamıştır. Fark ise yaklaşım tarzındaki niyettir” demektedir.⁴⁰ Niyetler masiyetleri hiçbir zaman günah olmaktan çıkarmazlar. Taatların sıhhati ve hem de sevabının çokluğu niyetlere bağlıdır. Mübahlar,

³³ en-Nedvî, Abdü'l-Bari ve Ebü'l-Hasen, **Tasavvuf ve Tarikatın Yenilenmesi**, çev. İsmet Ersöz-Yusuf Ertuğrul, İslami Neşriyat, Konya, 1992. by, s. 8.

³⁴ Nedvî, **Tasavvuf ve Tarikatın Yenilenmesi**, s. 9.

³⁵ Kandemir, M.Yaşar-Çakan, İ.Lütfi-Küçük,Raşit, **Peygamberin Hayat Ölçüleri**, İst.1997, yeni baskı, s. 1/93.

³⁶ Zeydan, A.Kerim, **Akitlerde ve Hukuki İşlemlerde “kasdın” Rolü**, çev. Ali Bardakoğlu, E.Ü.İ.F.D, Kayseri, 1986, s. 353

³⁷ Zeydan, **Akitlerde ve Hukuki İşlemlerde “kasdın” Rolü**, s. 353

³⁸ Buhari, Bed’ül-Vahy-1 (1/2); Buhari, İlim-45 (1/40); Ebu Davud, Süleyman es-Sicistani, **es-Sünen**, Çağrı Y, İst.1992, 8.baskı, Cihad-23 (3/28);

³⁹ Buhari, İman-41(1/20); Maverdi, Edebü'd-Din ve'd-Dünya, 106-107; Vehbî, Mehmet, **Sahih-i Buhari tam Metni**, Üçdal Y., İst.1993, s.1/86; ez-Zuhaylî, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletühü**, Daru'l-Fikr, Beyrut,1994, 1.baskı, s. 1/231.

⁴⁰ es-Serahsî, **Usul**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty, 1.baskı, s. 1/110.

niyetler sayesinde Allaha yaklaştırıcı en güzel ibadetlerden olur ve insanın ali mevkilere yükselmesine vesile olur.⁴¹

İbadetlerde Allah Rızası ve İslam Hukukunun Temel İlkelerine Uyum Şartı:

İbadetlerde niyetle beraber ihlas ve Allah'ın rızasını aramak da şarttır.⁴² İbadet ancak *ihlas ve azimle* olur.⁴³ Buna batini fıkıh, denir. "Ve hüve muhsinün (güzel bir şekilde)"⁴⁴ ayetininin tefsirinde İbn Kesir şöyle der: Bir amelin makbuliyeti için iki şart vardır. Birisi halisan livechillah olması, diğeri İslam Hukukuna (Zahiri fıkıh) uygun olmasıdır. Halisan livechillah olsa fakat dine uygun olmasa kabul olunmaz. Ruhbanlık her ne kadar halisan livechillah olsa da makbul değildir.⁴⁵ Onlar ruhbanlığı⁴⁶ biz kendilerine meşru kılmaksızın, Allah'ın rızasına matuf olarak ortaya koydular. Fakat bizzat kendileri çıkardıkları şeyleri hakkıyla yerine getirmediler. O sebeple ki İslam, insanı hayattan, hayatın nimetlerinden koparan hayatı yüceltme ve daha yaşanır eylemden alıkoyan ruhbaniyeti meşru kılmamıştır.⁴⁷ Geçekten de "Mubalağa ihtilalcidir."⁴⁸ Yani aksi bir netice verir. Ayetlerde de denge vurgusu vardır.⁴⁹ Sonuçta akıl, irade, niyet, Allah rızası, ihlas ve ibadetin şekil şartları bir araya gelince bu ibadet sevaba vesile olur.⁵⁰

Yaratılışın Gayesi Olan İbadetlerin Fayda ve Hikmetleri:

Yaratılışın gayesine sosyolojik noktadan baktığımızda, İbadetin belirli hareketleri yapmaktan daha öte daha da şümüllü olduğunu ve bu vazifenin "hilafet vazifesi" olduğunu görürüz. Yani, insan denilen varlıktan istenilen amel yeryüzünün imarıdır. Yeryüzündeki kuvvet ve enerji noktalarını, hammadde kaynaklarını bulup, keşfederek onların hayatın gelişip ilerlemesi için kullanıp İlahi iradenin tahakkukunu sağlamak gibi değişik faaliyet tarzlarını ihtiva eder.⁵¹ Yine, Allah-kul, kul-kul ilişkisinin doğru, düzenli ve sevgiye dayanması noktasında

⁴¹ el-Gazzalî, Zeynüddin, Ebu Hamid Muhammed İbn Muhammed, **İhya'u-Ulumi'd-Din**, çev. Ahmed Serdaroğlu Bedir Y, İst. ty, s. 4/446-465-667.

⁴² Zümer Suresi, 39/3; Beyine Suresi, 98/5.

⁴³ es-Serahsî, Şemseddin, **el-Mebsut**, v.490, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty, s. 3/59

⁴⁴ Bakara Suresi, 2/112.

⁴⁵ İbn Kesir, 1/154.

⁴⁶ Ruhbanlık; dünyayı anlamadan ve ondaki nimetleri kavramadan dünyayı zemm etmektir. İblis kitapları gömdürür ve onları münzevi bir ibadet anlayışına götürür. İbn Kayyim el-Cevziyye, **Saydü'l-Hatır**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 5.baskı, s. 226/227; Hadid Suresi, 57/278; İbn Kesir, 4/315; İbn Kesir, 4/316; el-Cessas, Ebi Bekr Ahmed b.Ali er-Razi, **Ahkamü'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, 1.baskı, s. 1/40; Aliyyül-Kari, Ali b. Sultan Muhammed, **Mirkatü'l-Mesabih Şerhu Mişkatül-Mesabih**, thk. Sıdkı Muhammed Cemil Atar, Daru'l-Fikr, Beyrut,1993, s. 1/428; Hadis no.181.

⁴⁷ el Kardavî, Yusuf, **İslami Uyanışın Problemleri**, çev. Hasan Fehmi Ulus, Risale Y, İst. ty, 3.baskı, s. 25.

⁴⁸ Bediüzzaman Said Nursi, **Muhakemat**, Envar Neşriyat, ist.1993, b.y. 31.

⁴⁹ Bakara Suresi, 2/201.

⁵⁰ el-Mevdudî, Ebü'l-Ala, **Gelin Müslüman Olalım**, Pınar Y, çev. Hüseyin Türedi, İst.1989, s. 48.

⁵¹ Kutup, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kuran**, çev. Kom, Hikmet Y, İst. ty, 3. baskı, s. 14/75

ibadetin gayelerindedir. İbadetten murat Allah'a tazim ve kullarına şefkat ve merhamettir. Hakka tazim ve halka merhamettir.⁵²

Yine ibadetten maksadın bir tanesi de; insanda mevcut olan kuvvetlerin (şehvet, gazap, ilim) dengede tutulup bir ahenk ve muvazene içinde olmasını temin etmektir. Zira insana arız olan bütün mefasit, insandaki şehvet ve gazap kuvvetlerinin eseridir.⁵³ Melekler son derece günahsızlıklarına rağmen şehvet ve gadab dürtülerinden, kin ve nefretten uzak olmalarına rağmen kulluğa ve secdeye devam ederse, bu sıfatları kendinde taşıyan insan daha çok ibadete ihtiyaç duyar. Melekler "ibadün mükramun'dur/Lutuf ve ihsana mahzar olmuş kullardır."⁵⁴ Dolayısıyla insanın yaratılış amacı sadece kulluktur.⁵⁵ İbadet, sorumluluk hissi yükler, beşeri münasebetleri tanzim eder ve ahlaki değerler yükler.⁵⁶

İbadetlerin Kapsamı: Mükellefiyetin kısımları üçtür: İbadet, itikadat ve menhiyat. İbadetler ise üçe ayrılır. Bedenle, mal ile hem beden hem mal ile olan ibadetler. Din; ibadet, adab, muamelat ve ukubat üzerine kuruludur. İbadet; Allah'ın sevdiği, razı olduğu ahval, ameller (zahir ve batın) ve işleri içerir.

Bütün bunlara binaen fukaha, ibadetleri diğer dini dalların önüne almıştır. Zira Allah'ın yaratmasındaki temel gaye sadece ibadettir. İbadetler diğer bütün hükümlerin önündedir. Keza namaz diğer bütün ibadetlerin önünde ve ibadetlerin en sevgilisi olup, dinin de direğidir.

İslam Hukukunda ibadet denilince kapsamına nelerin girdiğine kısaca bakalım. Burada ibadet kapsamına sadece namaz ve duaların girmediğine şahit olacağız. Bu meyanda Mukayeseli Hukuk kitaplarından iştihar eden İbn Rüş'tün Bidayetü'l-Müctehid adlı eserinin konu başlıklarından istifade edeceğiz. Orada ise şu başlıklar vardır: İbadet: Vudu, Gusl, Teyemmüm, et-Taharetü mine'n-Neces, Salat, Ahkamü'l-Meyyit, Zekat, Zekatü'l-Fıtr, Siyam, İtikaf, Hac, Cihat, Eyman, Nüzur, Dahaya, Zebaih, Sayd, Akika, Et'ime ve'l-Eşribe.⁵⁷

⁵² er-Razi, Fahreddin, **et-Tefsiru'l-Kebir**, Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, 1. baskı, s. 28/20; Vehbî, **Hulasatü'l-Beyan**, 9-10/3679;

⁵³ Gazzalî, **İhya'u-Ulumi'd-Din**, çev. Ahmed Serdaroğlu, 3/126; Miras, Kamil, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi**, D.İ.B.Y., Ankara, 1984, s. 12/149; en-Nedvi, Seyyid Süleyman, **Asr-ı Saadet**, çev. Ali Genceli, Şamil y, İst.1984, s. 6/395;

⁵⁴ Enbiya Suresi, 21/26.

⁵⁵ Razi, 15/90-28/200; Bediüzzaman Said Nursî, **İşaratü'l-İcaz**, Tenvir Y, İst.1988, s. 162-165.

⁵⁶ Soysaldı, H.Mehmet, **Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi**, T.D.V.Y., Elazığ Şubesi, Ankara, 1997, s. 18.

⁵⁷ İbnü Rüşd, Ebi'l Velid b. Muhammed b. Ahmed, **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid**, Dar'u İbni Hazm, Beyrut, 1995, 1.baskı.

İbadette Aşırılık: İbadetlerde aşırılık tasvip edilmemiştir. İslam toplumu da her türlü aşırılıklardan arınmış, örnek toplumdur. Kur'an'ın ifadesi ile "vasat" bir toplumdur.⁵⁸

Nihai olarak şunu söyleyebiliriz: İnsanın yaratılış gayesi sadece Allah'a kulluktur. İnsan başıboş bırakılmamıştır. İnsan akıl irade ve düşünme melekelerine sahip olduğu için ibadeti tahyiri ibadettir. Oysa iradesiz varlıkların ibadeti ise teshiridir. Bir fiilde sevap veya mükafatın olabilmesi için o fiilin failinin akıllı, irade ve niyet sahibi, fiilin Allah rızasına (batuni fıkıh) ve ibadetlerin şekil şartlarına (zahiri fıkıh) uygun olmalıdır. Sevap ve ceza; akıl ve irade sahibi varlıklarla ilgilidir.

İbadetlerin kapsamı çok geniştir. Mübah tavırlar bile niyet sayesinde ibadete dönüşürken ibadetlerde aşırılık asla tecviz edilmemiştir. Dolayısıyla kul kendisini zorlayarak Allah'ın kolaylaştırdığı dini zorlaştırmamalıdır. Dinin sahibi Allah'tır. Kullarını yeryüzüne ibadet için gönderen de Allah'tır. Dinin kulları arasında suhulet, sükunet ve rahatlıkla yaşanması gayesiyle normal durumlar için azimet, zaruret gibi arızı durumlar için ruhsat hükmünü getirmiştir. Ayrıca kullarını manevi azaptan kurtarmak için kefare, tövbe gibi arınma yollarını meşru kılmıştır. Bundan dolayı şimdi de normal durumların ibadeti olan "azimet" ile arızı durumların alternatif ibadetleri olan "ruhsatı" incelemeye geçeceğim.

LAZİMET:

A-Azimetin Tanımı: Azimet kelimesinin sözlük ve terim anlamlarına bakalım:

1-Sözlük Anlamı: Azimet: A.Z.M maddelerinden oluşur. Azeme'l-Emr: Kesin, ciddi ve kararlı olmak, yemin etmektir.⁵⁹

Azimet: Kuvvetli iradede ibaret olup hatta "azm" yemin sayılmıştır.⁶⁰ Ülü'l-Azm mine'r-Rusul: Uhdelerine tevdi edilen emirleri ifada başlarına ağır felaketler gelmesine rağmen kesin kararlı olan ve sebat gösteren Nuh, İbrahim, Musa, Muhammed peygamberlerdir.⁶¹

Hız Peygamber sahabesine gece yatarken yapılacak duayı öğretirken azimet kelimesini sözlük anlamında kullanmıştır. "Ey Allah'ım! İş de sebat istiyorum senden, doğrulukta kararlılık istiyorum senden (*azimete'r-Ruşd*). Nimetlerinde şükür, sana ibadette

⁵⁸ Bakara Suresi, 2/145; Bu başlıkla ilgili geniş açıklama Azimet ve Ruhsatta Orta Yol bölümündedir.

⁵⁹ el-Firuzabadî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, **el-Kamusu'l-Muhit**, Daru'l-hya-i-t-Turasu'l-Arabi, Beyrut, 1997, 1.baskı, s. 2/1497.

⁶⁰ ed-Debûsî, **Takvimü'l-Edille fi'l-Usûl**, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî (v.430), thk: Halil Muhyiddin el-Meyis, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 200, 1.baskı, s. 81.

⁶¹ Firuzabadî, 2/1497.

güzellik, senden kalb-i selim, sadık lisan, bildiğin şeylerden günahlarımın affını, bildiğin şeylerde ki en iyi hayrı ve bildiğin şeylerin şerrinden sana sığınırım.”⁶²

Yine Peygamberimiz “Sizden biriniz dua ettiğinde ‘Ey Allah’ım beni dilersen affet, dilersen merhamet et’ demesin, istediğinde *azimetli olsun (li yazimi’l-mesele)*. Çünkü Allah dilediğini yapar ve ona zorlama yoktur ” demektedir.⁶³

Yine Sahabenin dilinde de sözlük anlamında kullanılmaktadır. Nitekim, “Bir grup sahabi bir seferde idiler. Topluluk ısınmak için ateş yaktığında liderleri siz bana itaatle yükümlü değil mi siniz? Öyle ise size emrediyorum/(*a’zimü*). Bu ateş üzerinden atlayacaksınız. Olay Allah’ın Resulüne aktarıldığında, size günahı emrederse itaat etmeyiniz, dedi”⁶⁴ Keza, “Hz. Hasan şehit edildiğinde bir adam, ben Allah’ın Resulü’nün elini, onun sırtına koyarak ‘kim beni seviyorsa onu sevsin, dediğini ve bu sözü duyan duymayana ulaştırırsın’, dediğini gördüm ve işittim. Eğer Allah’ın Resulü’nün *azmi* olmasaydı bu hadisi nakletmezdim.”⁶⁵ Yani Allah’ın Resulü’nün kesin kararlılığı ve kasd-ı müekked şeklinde vurgulaması anlamındadır. Burada da sözlük anlamındadır. “Azematü min azematullah” Allah’ın haklarından bir hak, Allah’ın vacip kıldığı vaciplerden bir vacip demektir. “Azeimüllah” Allahın vacip kıldığı farzlardır.⁶⁶ Yani senin azmini görüşünü ve kararını müekked bir şekilde kuvvetlendiren şeydir. Azimet: Mükellefe kat’i, kesin ve kuvvetli bir şekilde verilen emirdir.⁶⁷ Yapmaya kalbin kesin kanaat getirdiği şeydir. Azimet, Kasd-ı müekked, kesinleşmiş niyettir.⁶⁸ Kelimenin kök anlamından yola çıkılarak Ameli İcmaya “azimet”, sükuti icmaya ise “ruhsat” denilmektedir.⁶⁹ Kura’n-ı Kerim’de azimet kelimesi sözlük anlamında geçmektedir. Bazı yerlerde isim, bazı yerlerde ise fiil şeklinde kullanılmaktadır. Buralarda Hukuk kitaplarındaki terim anlamında kullanılmamıştır. Sözlük anlamında kullanılmıştır. Azim, karar, sebat anlamındadır.

⁶² Ahmed b. Hanbel, Müsned, Çağrı Y, İst.1992,b.8. s. (4/125); Darimi, Çağrı Y, İst.1992, 8.baskı, Salat-161 (1/282); Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, **Şerhu Sahih-i Müslim**, Daru’l Marife, Beyrut, 1999,1.baskı, s. 3/35.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, (2/318), (2/243); Sözlük anlamındaki hadislere bkz, Ahmed b. Hanbel, (5/313); Ahmed b. Hanbel, (4/408); İbn Mace, İkame-i salat-189 (1/144).

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, (3/67).

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, (5/366).

⁶⁶ Firuzabadî, 2/1498; Ebu Davud, Zekat-5 (2/233).

⁶⁷ el-Mahallî,Celal Şemseddin b. Ahmed, **Haşiyetü’l-Alamatü’l-Bennanî ala-Metni Cemü’l-Cevami’s-Sübki** Taceddin Abdü’l-Vahap (Abdurrahman Şirbini takririyle) Dar’l-İlm, ty, s. 1/124.

⁶⁸ es-San’ani, Muhammed b. İsmail el-Emiri el-Yemani, **Sübülü’s- Selam Şerhu Buluğu’l-Meram min Cem-i Edilletü’l-Ahkam**, thk: Ferraz Ahmed Zemerli-Muhammed Cemil, Beyrut, 1987, 3.baskı, 2/78; Rahmuni, M.Şerif, **er-Ruhsat’l-Fikhiyyetü mine’l-Kuran ve’s- Sünneti’n-Nebeviyye**, Müessesetü Abdü’l-Kerim b. Abdilllah, Tunus, 1992, 2.baskı, s. 87; Rabia, **es-Sebeb Inde’l-Usuliyin**, 1/109;

⁶⁹ Büyük Haydar Efendi, **Usûl-i Fıkıh Dersleri, Üçdal Y**, İst.1966, 2.baskı, s. 337.

Mesela; (yapılacak) işlerin en değerlisidir (azmi'l-Ümur)⁷⁰ “Onda azim (azmen) de bulamadık”⁷¹ “azm edilmeye değer işler (azmi'l-ümur)”⁷² “azim sahibi olanlar (Ülü'l-azm)”⁷³ “yapılmaya değer işlerdendir (azm'i-ümur)”⁷⁴ “karar verirlerse (azemu)”⁷⁵ “Karar vermeyin (Vela tazimu)”⁷⁶ “Kararını verdiği (azemte)”⁷⁷ “iş ciddiye bindiği zaman (azeme'l-emr)”⁷⁸ Bundan daha kuvvetli karar tasavvur edilemediği için azm-azime Hanefilerce yemin telakki edilir. Bundan dolayı “azm” yemin sayıldı.⁷⁹

2-Terim Anlamı: Arızı sebeplere bağlı olmaksızın asli hüküm olup;⁸⁰ ilkten konulmuştur.⁸¹ Fıkıh Usulü bilginlerinin çoğunluğunca, azimet, ruhsat terimiyle birlikte ele alınır. Azimet mükelleflerin hepsini bütün durumlarda bağlayacak tarzda konulan hükümdür. Azimet de genel ve normal hüküm söz konusudur.⁸² Azimet diye isimlendirildi, çünkü azimet İlahımız olarak ve bizde kulları olmamız hasebiyle Allah'ımızın son derece sağlam ve kuvvetli bir hakkı olarak meşru kılınan asıllardır. Rabbimiz dilediği gibi hükmeder, istediğini yapar, bize düşen ise teslimiyet ve emirlerine boyun eğmektir.⁸³ Rabbimizin, bizi bağlayıcı olan ibadetlerde, helal ve haram kılmak şeklindeki haklarından ibarettir.⁸⁴ O, bizim İlahımız; biz O'nun kullarıyız. Ve Rabbimiz bizi dilediği gibi imtihan edecektir.⁸⁵

Azimet, baştan meşru kılınan külli, temel ve genel hükümlerdir. Küllidir; yani zaman ve mekan ve mükellef ayırt etmeksizin, tüm durumlarda, bütün mükelleflere aidiyeti olan tekliflerdir. Ya da olağan dışı olmayan durumlarla ilgisi olmayan hükümlerdir. Namaz gibi. Namaz Allah'ın kullarına her zaman azimet şeklinde farz kılınan

⁷⁰ Ali İmran Suresi, 3/186.

⁷¹ Taha Suresi, 20/115.

⁷² Lokman Suresi, 31/17.

⁷³ Ahkaf Suresi, 46/35.

⁷⁴ Şura Suresi, 42/43.

⁷⁵ Bakara Suresi, 2/227.

⁷⁶ Bakara Suresi, 2/235.

⁷⁷ Al-i İmran Suresi, 3/159.

⁷⁸ Muhammed Suresi, 47/21.

⁷⁹ Serahsi, **Usul**, 1/117.

⁸⁰ Rabia, **es-Sebeb İnde'l-Usuliyin**, 111; Bilmen, 1/18; Amidi, 1/176.

⁸¹ Pezdevî, **Usul**, thk: Muhammed Mutasımbillah el-Bağdadi, Daru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, 1997 (Abdulaziz el-Buharinin Keşfü'l-Esrar şerhyle), s. 2/545 ; Bkz, Ebu Zehra, **İslam Hukuk Metodolojisi**, (çev. A.Kadir Şener), yy, Ankara, 1979, 2.baskı, s. 49; Şafak, Ali, **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rehber Y, Ankara, 1992, 2.baskı, s.49.

⁸² Yaman, Ahmet, **Kuran ve Sünnette Hukuki Ruhsatlar**, S.Ü.İ.F.D, Konya, 1996, S.1, s. 4407.

⁸³ Serahsi, **Usul**, 1/117

⁸⁴ Debûsi, 81

⁸⁵ Buharî, **el-Keşfü'l-Esrar**, 2/545.

tekliflerdir.⁸⁶ Azimetler ise herkese son derece kuvvetli bir şekilde teşri kılınan genel bir kanundur.⁸⁷

Son dönem İslam Hukukçuları, önceki dönem ve son dönem hukukçuların tanımlarından yola çıkarak ortak bir tanım yapmaya çalışmışlar ve “Azimet: Bütün mükelleflere, bütün durumlarda, bağlayıcı, *genel kanun olması için* Allah’ın başlangıçta meşru kıldığı hükümlerdir” demişlerdir.⁸⁸ Azimet kelimesi, sözlük anlamlarının yanında Hz Peygamber (sav) ve Sahabe dilinde terim anlamında da kullanılmıştır. “Sad suresi ‘Azaimü’s-Sucud’dan değildir.”⁸⁹ Öyle görünüyor ki buradaki “ azaimü’s-Sücut” azimetin kök anlamından daha çok terimsel anlamındadır. Yani Karinin okuması anında secde yapmak ona azimet şeklinde emredilmemiştir. Okuyucu muhayyerdur. Dilerse secde eder ancak yapmadığı secde karşısında ise bir müeyyidesi yoktur. Nitekim, Hadis’in Buhari’de ki ifadesinde İbn Abbas’ın “Sad secdesi, azaim-i succuddan değildi. Ama ben Allah’ın Resulünü Sad süresi için secde ederken gördüm” ifadesi de vardır.⁹⁰ “Sad secdesinde Davud (a.s) tevbe için secde etti. Biz ise şükür için secde ederiz”.⁹¹ İbn Ömer, Sad suresinde secde yapardı. Ona yukarıdaki hadis hatırlatıldığında Allah’ın Resulü burada secde ederdi, diyerek cevap verdi.⁹²

Bu tanımlarda geçen “başlangıçta sabit olan”, “arizi sebeplere bağlı kalmaksızın”, “asıl olan”, “arizi sebeplerden uzak olan” ifadeleri, meşruiyeti başlangıçta olmayan, arizi sebeplerle ikinci dereceden meşru olan “ruhsat”ı tanımın dışında bırakmak içindir.⁹³ İbtidaen olması; başlangıçtaki külli emirlerdir. Yani önceki hukuki emirdir. Bu hukuki emirden önce başka hukuki emir olmadığından dolaydır. Eğer o hukuki emrin üzerine bir başka hüküm gelirse, son gelen hüküm ibtidaen/baştan meşru kılınan hüküm gibidir. Önceden olan bir hüküm bir sonrası ile neshedilirse bu nasih hüküm külli ve genel maslahatları temine yönelik bir giriş ve hazırlık olarak ibtida-i emir kabul edilir. Ve azimet

⁸⁶ Cebburî, Hüseyin Halef, **Ahkamü’r-Ruhas fi’s-Şeriatü’l-İslamiyye**, Mecelletü’l-Bahsi’l-İlmi ve’t-Türasü’l-İslam, Mektebetü’l-Menare, Mekke, 1979, s. 2/1; Zühayli, **Usul**, 1/109; Nice, Muhammed Faruk, **er-Ruhsatü fi’s-Şeriatü’l-İslamiyye**, Şelebi Muhammed Hasan Delili-r’-Resaili’l-Camia, Dımaşk,1983, 1. baskı, s. 323; Şaban, **İslam Hukuk İminin Esasları** (Usulü’l-Fıkh), 256.

⁸⁷ el- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **el-Mustasfa**, thk: Hazma b. Zühayr, Medine, ty, s. 1/329; Serahsî, **Usûl**, 1/117; Rabia, **es-Sebeb Inde’l-Usuliyin**, 111-113; **Şibay**, Halim Sabit, “**Azime**” mad. MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir,1997, 2/151; Zuhayli, **Usul**, 1/108; .

⁸⁸ Rabia, **es-Sebeb Inde’l-Usuliyin**, 114.

⁸⁹ Darimî, Salat-161 (1/282); Ebu Davud, Sücudu’l-Kuran-5 (2/124); Buhari, Enbiya-39 (4/135).

⁹⁰ Buharî, Enbiya-39 (4/135).

⁹¹ el-Hindî, Allame Alaüddin Muttaki b. Hüsameddin, **Kenzü’l-Ummal fi’sneyni’l-Akval ve’l-Ahval**, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 1989, s. 2/57.

⁹² Hindî, **Kenzü’l-Ummal**, 8/144.

⁹³ Rabia, **es-Sebeb Inde’l-Usuliyin**, 112.

kapsamındadır. Genel külli maslahatları temine yönelik olmuş olur. “İbtidaen” ifadesiyle “nasih” hükümlerde azimetin kapsamına dahildir.⁹⁴

Azimet beş hükümde kendini gösterir/çeşitlenir. Vacip, mendup, haram, mübah, mekruh. Beş hükmü kapsamına alması ise: Bu asıllar Allah tarafından meşru kılınan hükümlerdir. Allah’ın kulları üzerinde hakkıdır. Bu asıllar derece ve rütbelerine göre, talep ve terki konusunda kullardan inanıp aynı zamanda fiili olarak yapılması istenen asıllardır. Dolayısıyla azimettir. Nafileler baştan meşru kılındıkları için azimet kapsamındadır.⁹⁵ Nitekim, Hz. Peygamber (sav) “Ramazan gecelerinde namazı azimet olarak (biğayri azimetin) emretmeksizin teşvik ediyordu.”⁹⁶ Hz. Peygamber (sav), kesin farz olmaksızın emretmiştir. Eğer ümmetine farz kılsaydı onlar yerine getirmekten aciz olabilirlerdi. Teravih cemaat ve münferiden sünnettir. Zamanımızda uygun olan insanların tembellik göstermeleri dolayısıyla cemaatle kılınmasıdır.⁹⁷ İcabi ve hatmi (kesin) emri olmaksızın; nedbi ve terğibi emir olması nedeniyle bu ümmete kıyam-ı Ramazan (teravih) vacip değil, menduptur.⁹⁸

Yine bir başka hadiste “Biz cenazeyi takipten nehy olunduk (kadınlar). Ama bize azimet olunmadı (velem yü’zem).”⁹⁹ Allah’ın Resulü tenzihi kerahet olarak yasakladı tahrimi azimet olarak değil.¹⁰⁰ Diğer yasaklar gibi sıkı sıkıya bize vurgulanmadı, üstünde durulmadı. Bize haramlık olmadan kerih görüldü. Yani tenzihi kerahet. Ya da teşvikinde aşırı derecede azimet şeklinde erkeklere yapılan vurgu kadınlara da gösterilmedi.¹⁰¹ Burada, azimeti sadece farz ve haramlılığa teşmil edenlerce bu sadece kasd-ı müekked şeklinde sözlük anlamında azimettir. Azimeti beş hükme teşmil edenlerce de bu terimsel anlamında azimettir.

Azimetin kelime anlamından hareket edenler onu sadece vacip ve haram olana dahil ederler.¹⁰² Gazzali, Amidi ve bazı Modern Hukukçular, mendup, mekruh ve mubahı azimete dahil etmezler. Onlara göre azimetin kapsamına sadece vacip ve haram olanlar

⁹⁴ Zuhayli, *Usûlu’l-Fıkhî’l-İslamî*, 1/109.

⁹⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/117.

⁹⁶ Malik, Malik b. Enes, *el-Muvatta’*, Çağrı Y, İst.1992, 8.baskı,, Ramzan-1 (1/113)

⁹⁷ *Aynî*, Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü’l-Kari Şerhu Sahih-i Buhari*, Daru’l-Fikr, Beyrut,1998, 1.baskı, *Umdetü’l-Kari*, 3/68.

⁹⁸ *Aliyyül-Karî*, 6/282-283 ; Ayni, *Umdetü’l-Karî*, s. 3/70.

⁹⁹ *İbn Mace*, Ebu Abdillah Muhammed el-Kazvini, *es-Sünen*, Çağrı Y, İst.1992, 8.baskı,, Cenaiz-50 (1/502); *Ebu Davud*, Cenaiz-40 (3/515); *Müsned*, (6/408).

¹⁰⁰ Nevevi, *Şerhi-Sahih-i Müslim*, 7/5.

¹⁰¹ el-Askalani, Ahmed b. Ali b. Hacer, *Fethul’l-Barî Şerhu Sahih-i Buharî*, thk: Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, Daru’l-Fikr, Lüban, 1995, s. 3/489; Kastalani, Ebu Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, *İrşadü’s-Sarî li Şerhi’l-Buharî*, Daru İhya-i Türasi’l-Arabi, Beyrut, ty, s. 2/396.

¹⁰² Rabia, *es-Sebeb İnde’l-Usuliyin*, 115; Zuhayli, *Usul*,1/108.

girer. Zira onların tanımlarında, kulları bağlayıcı (mülzemen) İfadesi vardır. Bağlayıcı olana ise “vacip olan” ve kendisiyle yasaklılık talep edilen “haram” girer.¹⁰³

Muhakkiklere göre azimet ancak mukabilinde ruhsat bulunabilen hükümlere denir. Mukabilinde ruhsat bulunmayana azimet denmez.¹⁰⁴

Bir sebep üzerine gelen hükümlerde azimet kapsamındadır. “Allah’tan başkasına taptıklarına sövmeyin ki onlarda bilmeyerek aşırı gidip Allah’a sövmesinler”¹⁰⁵ Bu ayet, sırayla gelmeye devam eden hükümlerin istikrar bulması için bir ön hazırlık şeklindedir ve azimet kapsamındadır.¹⁰⁶ Tahsis eden hükümlerde azimet kapsamındadır. “Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı verilerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yargılayan, esirgeyendir.”¹⁰⁷ Fakat hadislerle kadın ve çocukların öldürülmeyeceği belirtilmiştir.¹⁰⁸ Netice olarak, azimet birinci dereceden emirdir.

B-Azimetin Kısımları

Azimet dört kısma ayrılır. Farzlar, Vacipler, Sünnetler, Nafileler.¹⁰⁹ Makasad-ı Uhraviyye itibarıyla azimetler; vacip, mendup ve mübah kısımlarına ayrılır.¹¹⁰ Bu kısımlara fiil ve terk girer. Abdülaziz el-Buhari, “Terk edilmesi yasaklanmış olan ise farzdır. Delili kat’idir. Vacip; kendisine sübut ve delalet açısından hafif şüphe karışandır. Sünnet ve nafileler ise “vacip’in hemen altında olan “kendisinde beis yoktur” denilendir, der. Daha sonra bu hükümlere ceza ve sevap terettüp edip edilmediği noktasından yaklaşarak mekruh ve mubahı da ilave eder.”¹¹¹ Dolayısıyla azimet olan farzın hükmü kalben ilmi ve tasdiki bir bağlayıcılıktır. Bu da bedenlen teslim ve ameldir. Çünkü farz hukukun rukünlerindedir. Vacib olan azimetin hükmü; yakini bir ilimle değil ama amelen farz menzilesinde bağlayıcıdır¹¹².

Sünnet olan azimetin hükmü ise kişiden yapılması farz ve vücub şeklinde olmaksızın yapılmasının talep edilmesidir.¹¹³ Hemen altında Abdülaziz el-Buhari,

¹⁰³ Amidi, 1/187; Rabia, **es-Sebeb İnde’l-Usuliyyin**, 114.

¹⁰⁴ Zuhayli, **Usûlu-Fıkhî’l-İslamî**, 1/110.

¹⁰⁵ Enam Suresi, 6/106; Yine, Bakara Suresi, 1/104.

¹⁰⁶ Şatibi, **Muvafakât**, 1/226/; Zuhayli, **Usûl**, 1/110.

¹⁰⁷ Tevbe Suresi, 9/6.

¹⁰⁸ Abdülbakî, Muhammed Fuad, **el-Lü’lû-ü ve’l-Mercan**, Eda Neş, İst.1990, s. 2/62, H. no.1138.

¹⁰⁹ Pezdevi, **Usûl**, 2/548.

¹¹⁰ Molla Hüsrev, **Mira’ati’l-Usul fi Şerhi Mirkati’l-Vusûl**, Fazilet Neş, İst. ty, s. 2/172.

¹¹¹ Buhari, **Keşfü’l-Esrâr**, 2/548.

¹¹² Pezdevi, **Usûl**, 2/553.

¹¹³ Pezdevi, **Usûl**, 2/563.

Serahsi'nin ifadesiyle sünnetin hükmünün "ittiba" olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder. "Evet, sünnet delille sabittir ki, farzıyet ve vucubiyet ifade etmeksizin tabi olunandır. *Ancak dinin alametlerinden olursa bayram namazı, ezan, kamet ve cemaatle namaz gibi dinin sembollerinden olursa o zaman vacip menzilesinde sayılır*".¹¹⁴ Nafile olan azimetlerin hükmü ise: Kişinin yaptığında sevap aldığı ama terk ettiğinde ise ceza terettüp etmemesidir. Nafileler daimi olarak meşru kılındığı için azimetlerden sayılır.¹¹⁵ Nafilelerin azimetler kapsamına alınmasında onun bağlayıcılığından daha çok onun devamlı olarak meşruiyeti göz önüne alınmaktadır. Nitekim Abdülaziz Buhari: "Nafileler devamlı meşru olduğu için biz onu azimetler kapsamına aldık. Çünkü onun sürekliliği onun kuvvetine ve asaletine, temel bir hüküm olmasına delalet eder".¹¹⁶ Gazzali ve Amidi gibi Usülcüler azimet kapsamına sadece vücup ifade eden hükümler girer diyerek nafileleri azimete dahil etmezler.¹¹⁷

C-Azimetin Hükümü, Önemi ve Kulluktaki Yeri

Allah'ın bütün emirleri maslahatlardan hali değildir. Allah'ın mutad meşakkat taşıyan emirlerinde bile yine büyük maslahatlar vardır. Zaten Allah (cc) emirlerini kullarının maslahatlarını içerdiği için emretmiştir. Öyleyse dinin temelini azimetlerin oluşturduğu gerçeği ortadadır. Azimetler ortadan kaldırıldığında ise din adına sadece ahlaki tavsiyeler ortada kalacaktır. Neticede ise Hristiyanlık gibi haftada bir hatırlanan hukuki ilkelerden yoksun bir din ortada kalacaktır. Azimetler Rabbimizin bize olan temel imtihanıdır. Yani tekliflerin temel gayesi imtihandır. Rabbimiz bizi hangimiz dünyada iyi şeyler yapacak diye imtihan etmek için yarattı.¹¹⁸ Zaten azimetler, sonradan olan arızı durumlarla ilgisi olmaksızın başlangıçta konulan hükümlerdir. Azimet denildi, çünkü azimetler, İlahımız olarak ve bizde kulları olmamız hasebiyle Allah'ımızın son derece sağlam ve kuvvetli bir *hakkı olarak meşru* kılınan asıllardır. Yani azimetler, hukukullah'tır. Rabbimiz dilediği gibi hükmeder, emreder, istediğini yapar, bize düşen ise teslimiyet ve emirlerine boyun eğmektir.¹¹⁹ Rabbimizin, bizi bağlayıcı emrettiği ibadetlerdeki helal ve haram kılmaktaki haklarıdır.¹²⁰ Nitekim Efendimiz (sav), "Kim saime devenin zekatını vermezse ben malının yarısı ile birlikte Allah'ın vaciplerinden bir vacip ve haklarından bir

¹¹⁴ Buhari, Abdülaziz, **Keşfü'l-Esrar**, 2/563.

¹¹⁵ Pezdevî, **Usûl**, 2/570.

¹¹⁶ Buhari, Abdülaziz, **Keşfü'l-Esrar**, 2/570.

¹¹⁷ Amidî, 1/187.

¹¹⁸ Mülk Suresi, 67/2.

¹¹⁹ Serahsî, **Usûl**, 1/117.

¹²⁰ Debûsi, 81.

hak olarak zorla alırım (*azmeten min azematillah*),¹²¹ buyurmaktadır. Yani zekat, Allah'ın azimetlerinden bir azimettir (*azmatün min azamatillah*). Eğer bir azimet olan zekatı vermezseniz, ben onu almaya kesin kararlıyım. O, bizim İlahımız; biz O'nun kullarıyız. Ve Rabbimiz dilediği gibi imtihan edecektir.¹²² Rabbimizin, bizi bağlayıcı şeklinde olan ibadetlerde, helal ve haram kılmakta ki haklarından ibarettir.¹²³ Lugat manasında yemin edilebilecek kadar kuvvetli görülen "azime" kelimesi, Usul-i Fıkıhta, bir mazeret dolayısıyla koylaştırılmayarak, dayandığı delilin bütün icaplarına göre sıkı bir irade ile bir işin yapılması veya yapılmamasını bildiren hükümlerdir. Şu halde "azime" herhangi bir kolaylık görmeksizin, bütün güçlüklerin irade kuvveti ile yenilerek yapılması gerekli vazifeler demektir. "Azaim": Kuvvetli bir iradenin muayyen noktada temerküz ettirilmesidir.¹²⁴

Öyleyse azimetler dinin temeli, teklifler imtihanın gereğidir. Kısaca azimetler dinin üssü'l-esasıdır. Azimeti tam ve mükemmel olarak yerine getirmek mümkün olmazsa o zaman ruhsatları kullanmak söz konusudur. Bütün azimet çeşitlerinin ayrı ayrı hükümleri vardır.¹²⁵ Azimet kesin ve müttefekun aleyh hükümdür.¹²⁶ Azimetler bütün mükelleflere geneldir. İslam Hukukunda ruhsatlar varsa da mücerret emir ve yasakları yapmayı ve dinin acısına da tatlısına tahammül etmeyi emreden nasslar da vardır. Şu ayet buna delildir. "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu topladılar, 'onlardan korkun' dediler. Bu onların imanlarını arttırdı da: 'Allah bize yeter, O ne güzel Vekil'dir' dediler."¹²⁷

"İnananlardan Allah'a vermiş olduğu ahdi yerine getiren adamlar vardır. Kimi bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir."¹²⁸ Keza sahabelerin de, "Biz Allah'ın Resulüne (sav) zorluk ve kolaylık, neşeli-neşesiz zamanlarda dinleme, itaat etme ve onu üzerimize tercih etmek üzerine biat ettik"¹²⁹ demeleri aynı hassasiyete bir örnektir.

Allah'ın teşriden maksadı hükümleri mutad olan şekilde koymaktır. Bu külli bir durumdur. Bazı mükelleflere mutad olmayan meşakkatlerin gelmesi cüz-i durumdur.

¹²¹ Ebu Davud, Zekat-5 (2/233); Firuzabadî, 2/1498.

¹²² Buharî, **el-Keşfü'l-Esrar**, 2/545.

¹²³ Debûsi, 81

¹²⁴ Şibay, Halim Sabit, "Azime" mad. MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir, 1997, 2/151; Zuhayli, **Usul**, 1/108.

¹²⁵ Molla Hüsrev, **Mirati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, 2/310-311; Serahsi, Ebu Bekr Muhammed Şemseddin, v. 490, **Kitabü'l-Mebusut**, Çağrı Y, İst. ty, s. 24/76-78.

¹²⁶ Şatibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa el-Lahimi, **Muvafakât Fi Usuli's -Şeria**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 1.baskı, s. 1/287.

¹²⁷ Ali İmran Suresi, 3/173.

¹²⁸ Ahzab Suresi, 33/23; Şatibî, **el-Muvafakat**, /288. Bu anlamda Tevbe suresi, teklifler, azimetler ve imtihan sırrı açısından mütalaa edilebilir.

¹²⁹ İbn Mace-41 (2/957).

Dolayısıyla süreklilik arz etmeyen arızı meşakkatler nedeniyle azimetten ayrılmak gerekmez,¹³⁰ Ruhsatla amel etmeye devam etmek azimetle amelde de gevşeklik meydana getirir. Kişi ruhsatla ameli alışkanlık haline getirdiğinde azimetle amel kendisine güç görünmeye başlar.¹³¹ Dolayısıyla bir hadisede ruhsat ile azimet ictima edince azimet tarafını almak bir takva nişanesi sayılır.¹³²

Ruhsatla amel mutlak olarak alınırsa bu mükellefin ibadetler hususunda azimetlerle oynamaya sebep olabilir. Dolayısıyla mutad meşakkatler tercih edilmelidir.¹³³

II.RUHSAT

A-Ruhsatın Tanımı:

1-Sözlük Anlamı: R.H.S, harflerinin birleşiminden oluşan bir kelimedir. Ruhsat, pahalının zıddı, ucuz yumuşak şey anlamındadır. “Allah’ın terhisi” O’nun kuluna, hafifletmesi ve kolaylaştırılmasıdır (teshil-tahfif-teysir).¹³⁴ Ruhsat: Müsaade, izin, genel kuralın dışına çıkabilme izni, takdiri ilahi anlamlarına gelir. Hukuk dilinde ise genel ve temel emir olan azimetin hükmünü olağandışı şartlar nedeniyle gevşetme yumuşatma ve hafifletme, belli bir süre erteleme, durdurma şeklinde istisna etmektir.¹³⁵

Şu hadisler bu anlamdadır: “Bir adam Allah’ın Resulüne geldi ve ‘beni mescide götürecek bir rehberim yok’ dedi ve namazını evinde kılmak için izin ruhsat/istedi (yürehhisu). Allah’ın Resulü izin/ruhsat verdi. Adam arkasını dönüp giderken tekrar çağırdı ve ‘ezanı duyuyor musun?’ diye sordu. Adam ‘evet’ deyince ‘öyleyse icabet et’, dedi.¹³⁶ Ruhsat: Rahat, çare anlamında “azimet”in mukabilidir. Allah tarafından azimetlerin hafifletilmesidir. Azimet birinci dereceden emirler iken Ruhsat, ızdırar, ikrah sebebiyle ikinci dereceden emirlerdir.¹³⁷

Ruhsat: Taviz, ödün, imtiyaz, ayrıcalık anlamlarına gelmektedir. Dini emirlerin harem karşısında yumuşaması hayatın gerçeklerine ve şartların değişimine uyum

¹³⁰ Şatibî, **Muvafakat**, 1/292.

¹³¹ Şatibî, **Muvafakat**, 1/292.

¹³² Bilmen, 1/34.

¹³³ el-Hudarı, **Usulü'l-Fıkh**, Daru'l-fıkr, by, 1981, b. 7, s.80.

¹³⁴ Firuzabadî, 1/843; İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Darü-lhyatü't-Türasü'l-Arabi, Beyrut, 1997, 1.baskı, s. 5/178.

¹³⁵ **The Encyclopadia Of İslam** (New Edition), VolVIII, Leiben, pp, s. 595-596

¹³⁶ Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyri, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Y, İst. 1992, 8.baskı, Mesacid-43 (1/452).

¹³⁷ Taskhiri, Ayetullah Muhammed Ali, çev. Muhsen Azimi Atemadi, **Talfik and the Adoption of Rukhsah, Message of Thagalayn**, Tehran, 1998, vol: IV/2, s. 47

sağlamasıdır.¹³⁸ Taviz, ödün, imtiyaz anlamındaki ruhsata şu hadis çok güzel örnektir: Ebu Hureyre: “Yahudilerden bir adam, bir kadınla zina etti. Biri diğerine dedi ki: ‘Haydi şu yeni gönderilen Peygambere (sav) gidelim. Çünkü onun dini zor değildir, kolay ve hafiftir. Eğer bize recm’in dışında bir yol gösterirse kabul ederiz. ‘Ey Kasımın babası! Zina eden adamla zina eden kadın hakkında ne dersin?’ diye sordular. Tevrat’ı Musa’ya gönderen Allah aşkına söyleyin, siz Tevrat’ta bu konuda ne buluyorsunuz?’ deyince, ‘Yüzü kömürle boyanır, tecbiye (eşeğe ters bindirerek halk içinde dolaştırmak) edilir. Sonrada sopa vurulur, dediler.’ Sonra bir genç şöyle dedi: ‘Allah’ım!, zor durumda kaldık. Ey Muhammed! Eğer bize sorarsan Tevrat’ta recm cezası var olduğunu görüyoruz. Hz Peygamber: “Öyleyse Allah’ın emrinde ilk torpil/imtiyaz/ayrıcılık nasıl oldu, nedir (Fema evvelü ma irtehasüm fi Emrillah)?” diye sorunca, şu cevabı verdi: ‘Krallarımızdan birisinin yakını zina etti. Onu recm etmedi. Sonra normal vatandaş zina ettiğinde ona recm cezasını uygulamak isteyince adamın tarafları ayağa kalktı ve sen önce kendi akrabana uygula dediler. Sonra yukarıdaki ceza şeklini icat ettiler. Aralarında anlaşarak recm cezasını kaldırdılar.¹³⁹

Yukarıda geçen ruhsat kelimesini karşılığı şimdiye kadar gördüğümüz ruhsat anlamının dışındadır. Burada kolaylık, fırsat, gibi anlamının dışında “ayrıcılık, imtiyaz, torpilli muamele ve meselenin/hükmün ruhunu alıp, onu biçimsel olarak sözde uygulama yoluna sokma, kılıfına uydurma, psikolojik rahatlama, azimetlere karşı lakayt ve vurdumduymaz davranma” anlamlarındadır. Öyle görünüyor ki “Ruhsat” kelimesinin lügat anlamı kolay yani zor olmayan, hafif ve rahat olan, kendisinin de suhuletin bulunduğu şey anlamlarına gelirken özellikle izin ve müsaade anlamlarında ise “ayrıcılık-torpil-imtiyaz” gibi esprili bir anlam da göze çarpmaktadır. Yani adeta bu durumda olan kişi bu ayrıcalığı ve torpili hak etmiş kişi demektir.

İçerisinde ruhsat kullanılan hadislerle baktığımızda ruhsatın lügat ve terim anlamlarının dışında daha farklı bir anlam ve vurguya büründüğünü de görüyoruz. Şöyle ki; ruhsat bazen geniş bir mübah alan; Din’in farz emirlerini yaptıktan sonra ekstra ibadet olan nafilelerde ölçüyü aşmama ve bu alandaki rahatlık, kolaylık, ilkeyi muhafaza, ölçüyü ters yüz etmeme anlamlarına da gelmektedir. Keza, azimetlerde ölçülü olmayı da ifade eder. Hamza b. Amr Eslemi ve Amr hadisi bu anlamdadır: ‘Ey Allah’ın Resulü! Seferde oruç tutacak gücüm var. Bana (oruç tutarsam) günah var mı?’, dedim. ‘Bu Allah’ın

¹³⁸ G.H.A.Juynboll, **Studies on the First Century of Islamic Society**, Southern Illinois University Pres (USA). 1982,s. 89.

¹³⁹ Ebu Davud, Hudud-25 (4/599); Darimî, Hudud-25 (4/599).

ruhsatıdır. Kim alır kabul ederse güzeldir. Kim oruç tutmak isterse günah yoktur, dedi.”¹⁴⁰
 „Yine Amr, b. As’ın şiddetli ısrarlarla ibadetler konusunda Hz Peygamber’den (sav) müsaade almaya çalışması karşısında Hz Peygamber ona ilkeli bir ibadet anlayışı vermeye çalışmıştı. Ve hatta ona, “bilmezsin ki belki sen çok yaşarsın” dedi. Onun dediği gibi oldu. Ve ihtiyarlayınca keşke, *Allah’ın Resulünün ruhsatını kabul etmeyi ne kadar isterdim*” derdi.¹⁴¹

2-Ruhsatın Terim Anlamı: “Ruhsat” terimi hemen her yerde “Azimet” terimi ile birlikte ele alınmakta ve Fıkıh Usulünün en önemli konularından birini teşkil etmektedir. En yalın ifadesiyle ruhsat; Kanun koyucunun, mükelleflerin karşılaştığı “zaruret ve ihtiyaç”tan dolayı serbest kıldığı fiildir. Bir başka ifade ile ruhsat bazı zorlamalar nedeniyle konulan geçici/istisna-i hükümdür. Azimet de normal ve genel hüküm söz konusu iken; ruhsatta ise özür, ihtiyaç ve zarurete bağlı hüküm söz konusudur.¹⁴² Bu meyanda şu hadis, bu ihtiyaca güzel bir örnektir: “İnsanların arasını düzeltten yalancı sayılamaz. Hayır söyler ve hayır çoğaltır”. Ravi sahabi, insanlara, yalan konusunda üç şeyin dışında *ruhsat* olduğunu iştmedim. Bunlar, harp, insanların arasını ıslah, karı ve kocanın birbirlerinin arasını düzeltmek için yalan söylemeleridir, der.¹⁴³ Bu gibi yalanlar ıslah maksadına matuftur.¹⁴⁴

Kulların mazeretlerine binaen konan,¹⁴⁵ onlara suhuletli kılınan, zorluk anında genişletilen (bazı vacipleri terk ederek ve bazı haramları mübahlaştırılarak) hükümlerdir.¹⁴⁶

Hiz. Peygamberin ifadelerinde de terim anlamında kullanımlar vardır: Mesela, Hiz. Peygamber (sav), insanların toplanarak üzerine gölge yapılmaya çalışılan bir adamı görünce ‘seferde oruç tutmak iyilikten değildir; *Allah’ın ruhsatını alınız*’, dedi.”¹⁴⁷

Keza, Abdullah Ümmü Mektum’a, ‘ben yaşlı, evi uzakta olan bir adamım. Bana namazı evde kılmak için ruhsat yok mu?’ talebine ‘Ezanı duyuyorsan icabet et! demesi de aynı anlamdadır.¹⁴⁸ Şu manaları da içerir: Mükelleften harem ve meşakkati kaldırmak içindir.¹⁴⁹

Yasaktan sonra yasaklanan şeyi bir özür sebebiyle kolaylaştırmak için serbest

¹⁴⁰ Müslim, Sıyam-17 (1/790).

¹⁴¹ Müslim, Sıyam-35 (1/813).

¹⁴² Yaman, 407.

¹⁴³ Müslim, Birr-28 (3/2011); Ebu Davut, Edep-50 (5/215).

¹⁴⁴ Gazzalî, *İhya*, çev. Ahmed Serdaroglu, 3/312.

¹⁴⁵ Serahsî, *Usûl*, 1/117; Pezdevî, *Usûl*, 2/545; Molla Hüsvrev, *Mir’ati’l-Usul fi Şerhi Mirkati’l-Vusul*, 2/178.

¹⁴⁶ San’anî, 2/78.

¹⁴⁷ Buhari, Cenaiz-33 (2/79); Müslim, Sıyam-15 (1/786); Mukayeseli olarak bkz, Ebu Davud, Sıyam-1 (2/736); Ebu Davud, Salat-28 (1/347); Muvatta, Sıyam-19 (1/309); İbn Mace, Taharet- 90 (1/187).

¹⁴⁸ İbn Mace, Mesacid ve’l-Cemaat-17 (1/260); Müslim, Mesacid-43 (1/452);

¹⁴⁹ Serahsî, *Mebcut*, 3/61.

bırakmaktır.¹⁵⁰ Bir işe arızı bir işten dolayı verilen mubahlık tasarrufudur.¹⁵¹ Külli asıldan kendisinde meşakkat taşıyan bir özürden dolayı, ihtiyacın gerektirdiği miktarla sınırlı olmak şartıyla istisna olunan hükümdür.¹⁵²

Ruhsat: İstisna-i hükümdür; normalin dışında özel durum (özür, ihtiyaç ve zaruret durumu) söz konusudur.¹⁵³ Kullara suhulet ve müsaade olmak üzere ikinci dereceden meşru kılınan hükümdür.¹⁵⁴ Haram kılıcı sebep ve delil¹⁵⁵ baki olmakla birlikte mazeret dolayısıyla meşru kılınan hükümdür.¹⁵⁶ Ruhsatın teşriinde; zaruret ve ikrah muteberdir.¹⁵⁷ Ruhsat: Hukuki hükmün, mükellefe zorluk vermesi gibi vs özür nedeniyle bir fiilin haramlıktan helalliğe geçmesi şeklinde –asli hükmün bekasıyla birlikte- suhulete doğru gitmesine denir. Darlıkta kalanın meyte eti yemesi, yolcunun namazı kasretmesi ve ramazanda orucunu tutması ve selem akdi gibi. Bu durumda meyte eti yemek vacip, namazı kasr ve Ramazanda orucunu tutmamak mendup, selem mubahtır. Yolcu olan kişinin gücü yetmesine rağmen oruç tutmaması hılaf-ı evladır.¹⁵⁸ Şia'nın İbadiye kolunda da ruhsat yukarıdaki Şafii Sübki'nin ki ile aynıdır.¹⁵⁹

Muhakkiklere göre bize vacip olmayan şeylerde; kısaca karşılığında azimet olmayan şeylerde ruhsat cereyan etmez.¹⁶⁰ Muhakkiklerin ruhsat anlayışına şu hadisi örnek verebiliriz: “Allah'ın Resulü, kendi canından ve çocuğundan korkan hamile kadına ve süt emziren kadına oruç *tutmama ruhsatı* verdi.”¹⁶¹ Çünkü, kendilerine harec/zorluk gelmiştir. Harec ise mazirettir.¹⁶²

Bazı ruhsatların temel asıldan istisna olarak külli hacet olarak sürekli meşru kılınmasına örnek olarak şu hadisi verebiliriz: Hz. Peygamber (sav) araya'ya *ruhsat*

¹⁵⁰ Debûsî, 81; Buharî, **Keşfü'l-Esrar**, 2/545.

¹⁵¹ Kalacî, Muhammed Revvas, **el-Mevsuati'l-Fıkyiyye el-Müeyyera**, Beyrut, 2000, s. 940.

¹⁵² Hudarî Bey, 66; Şatibi **Muvafakat**, 1/227; Kasanî, Alaaddin Ebi Bekr b. Mesud,(v.587), **Bedâiu's-Sanâ-i fi Tertibi's-Şerâi**,thk:Şeyh Ali Muhammed Muavviz-Şeyh AdilAhmed Abdulvucud, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s.1/463.

¹⁵³ Şaban, **İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh)**, 256.

¹⁵⁴ Bilmen,18

¹⁵⁵ Gazzalî, **Mustasfâ**, 1/330; Rabia, **es-Sebeb İndel'l-Usuliyin**, 116.

¹⁵⁶ Amidî, 1/178

¹⁵⁷ Şakra, İsa Zeki İsa Muhmmmed, **İkrah ve Eseruhü fî't-Tasarrufat**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, 1.baskı, s. 34.

¹⁵⁸ es-Sübki, Taceddin Abdü'l-Vahap, **Cem'ü'l-Cevâmî (Abdurrrahman Şirbini takririyle)** Dar'l-İlm, ty, s. 1/21; Şibay, Halim Sabit, “**Azime**” mad. MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir,1997, 2/151.

¹⁵⁹ **en-Neseff**, Muhammed, Haşiye (Kitabü'l-İzah kenarında), Daru'd-Dave, 1971, 2.baskı, s. 620.

¹⁶⁰ Gazzalî, **el-Mustasfâ**, 1/330.

¹⁶¹ **Muvatta**, Sıyam-19 (1/309); **Buhari**, Tefsiru'l-Kuran-25 (5/155).

¹⁶² Serahsi, Mabsut, 3/99; Amidi, 1/179; el-Ceziri, Abdurahman, **el-Fıkh ale'l-Mezahibi Erba'**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1993, s.1/587; Molla Hüsrev, Mevlana Kadı Muhammed b. el-Feramuz, **ed-Düreru'l-Hukkam Fi Şerhi Gureri'l-Ahkam**, Fazilet Neş, İst.ty, s. 1/206-209.

verdi.¹⁶³ Ariyye, satışına ruhsat verdiğine göre, ariyye satışı yasaklanan bir hususta *istisnai bir ruhsat* teşkil etmektedir.¹⁶⁴ Cumhuriyet Ulema, araya muamelesinin beş veskin altında, ruhsat olmasında hemfikirdir.¹⁶⁵ Bu satışın hikmeti, elinde kuru hurması bulunanların yaş hurma yemeleri içindir.¹⁶⁶

Ruhsat, "Azimet" in mukabilidir. Ruhsat da bir tekliftir; fakat olağan dışı durumlarla ilgili olan tekliftir. Ruhsat, İslam Hukukunda tekliflerin suhulet üzerine olduğuna en güzel delildir.¹⁶⁷

Şatibi, ruhsat kavramı hakkında dört temel fasıl açmış ve bu kavrama yüklenen fıkhi anlamları tasnif etmiştir. Hem fıkıhçıların, hem usulcülerin ve hem de muhakkiklerin anladığı ruhsat çeşitlerini veciz bir şekilde izah etmiştir. Şatibi, birinci sraya ruhsatın biraz önce yukarıda yaptığımız usulcülerin tariflerine yer verir. Fakat bir noktayı çıkararak: Yani böylece "meşakkat veren bir özür sebebiyle" noktası hariç tutulmadan selem, karz (ödünç), mudarebe (kırız),¹⁶⁸ müsakat akitleri, musarrat hadisi,¹⁶⁹ ariyye, akileye diyet yüklemek¹⁷⁰ gibi akitlerde ruhsat kapsamına girer. Bu mana da ruhsat tanımına haciyatlar da girer. Burada ruhsatın temel tanımına iki noktadan benzerlik vardır; haciyattan olması, haram olan külli asıldan istisna olması.¹⁷¹ İkinci yönüyle ruhsat, "bu ümmet'den kaldırılmış ağır teklifler ve meşakkatli işler" anlamında kullanılmıştır.¹⁷² Zira ruhsat kelimesinin sözlük anlamı yumuşaklıktır. Bazı hadislerde geçen ruhsat kelimeleri de "kaldırılan zor ve ağır yükler" anlamındadır. Kolaylık ve müsamaha esasına dayalı İslam Hukuku mevcut olan kolaylık ve müsamaha diğer milletlerin yüklendikleri ağır azimetler göre ruhsat

¹⁶³ Buhari, Büyü'-71 (3/30); Müslim, Büyü'-13 (2/1168); Buhari, Büyü'-83 (3/32); Musakat-17 (3/81); Müslim, Büyü'-14 (2/1171).

¹⁶⁴ eş-Şafii, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, **er-Risale**, ç. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan, T.D.V.Y, Ankara, 1997, s. 187, m. 911.

¹⁶⁵ es-San'anî, Muhammed b. İsmail el-Emiri el-Yemani, **Sübüllü's-Selam Şerhu Bulûğu'l-Meram min Cem-i Edilletü'l-Ahkâm**, thk: Muhammed Isameddin Emin, Mektebetü'l-İman, ty, s. 3/69; Tecrid-i Sarih, 6/497.

¹⁶⁶ Şafii, **Risale**, s. 295, m. 1623.

¹⁶⁷ Nica, **Muhammed Faruk**, 324.

¹⁶⁸ Bir taraftan sermaye, diğer tarafın bu sermayeyi işletmek ve kar aralarında ortak olmak şeklindeki akit. Bu akide kırız da denir. Çeker, Orhan, **Fıkıh Dersleri**, Seha Neş, İst. 1994, by, 301.

¹⁶⁹ Hadise göre, "Satılık deve ve davarların sütlerini sağmamak suretiyle memelerinde biriktirip "sütlü gibi" göstermektir. Böyle bir hayvanı satın alan kişi sağmışsa muhayyerdur. Hayvandan memnunsu alır, değilse geri verir. Hem de sağdığı süt mukabili bir sa' hurma verir". Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri bu hadise bakarak müdelles için akdi fesh etme hakkı vardır, derlerken; Hanefiler, fesh hakkı tanımazlar. Onlara göre müşteri bayia, tazmin ettirir. Yani noksanın karşılığını alır. Hanefiler, hadisi kitap ve sünnetle sabit olan kıyasa muhalif bulmuşlardır. Çünkü tazmin ya kendi cinsinden bir mal ile ya da kıymetini ödemekle olur. Hurma ne süt cinsindedir ne de kıymettir. (Çeker, 109). Şatibi, burada genel kuralı işletmemenin zorluğundan dolayı delilin belirleyiciliğinden çıkma kolaylığını ima ediyor.

¹⁷⁰ Diyet'in akileye yüklenmesinin vacip olması tahfif/ hafifletme ve kolaylaştırmak içindir. Molla Hüsrev, **Mir'atü'l-Usul fi Şerh-i Mirkatü'l-Vusul**, 2/303.

¹⁷¹ Şatibî, **Muvafakat**, 1/266; Hudari Bey, 65.

¹⁷² Bakara Suresi, 2/286; Araf Suresi, 7/157; Şatibî, **Muvafakat**, 1/270

hükümündedir. Üçüncü yönüyle ruhsat kelimesi mutlak olarak kullara genişlik olması ve onların taleplerini gidermesi için konulan hükümlerdir. “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”¹⁷³ “Ehline namaz kılmalarını emret ve sende ona daim ol: biz senden rızık istemiyoruz.”¹⁷⁴ Bu ayetler kullara ibadet noktasından azimettir. Yani, ilk anda azimet emirlere yapışmak, nehiylerden kaçınmak ve bu gayelere mani olan mubahları terk etmek şeklindedir. Dolayısıyla bu azimetten sonra kulların hazları için hafifletici ve onlara genişlik için konulan kolaylıklar ruhsat olacaktır. Namaz vakitlerinin genişliği dolayısıyla ilk vakitte kılmak azimettir. Dördüncü noktada ise ruhsatın bir kısmı bazı insanlara özel bir kısmı ise bütün insanlara özeldir.¹⁷⁵

Bu tanımlardan anlaşılan şudur: Ruhsat, haramlılık devam etmekle birlikte mubah kılınan hükümdür. Haram olmakla beraber ruhsat verilir. Avarız sonradan ortaya çıkan engellerle bağlantılı olarak meşru kılınan hükümdür. Bir işte teşdit (zorluk) olmamasıdır. Suhulet ve kolaylığın olmasıdır. Mükellefin aciziyeti ve mazereti dolayısıyla onun fiilinde genişliğin olmasıdır. Yasaktan sonra gelen serbestliklerdir.

Ruhsatın özelliği : Ruhsat “ala mevzi-i'l-hace” olmasıdır. Yani İhtiyaç anıyla sınırlıdır. Bu ifade külli/temel ve genel olarak meşru kılınanla, ruhsat olarak meşru kılınanın arasını ayırmak içindir. Ruhsat “hacet mevzi-i'ne/ ihtiyaçla sınırlı olana” tahsis edilen cüz'i hükümken; selem, karz gibi hükümler ise “ala mevzi-i'l-hace” değil, tersine “ale külli hal” yani bütün zamanlarda sürekli olarak meşru olandır. “Meşakkat veren bir özür” ifadesi, içinde meşakkat olamayan mücerret ihtiyaçları belirtir. Karz, selem vs'yi tanım dışında tutmak içindir. Zira bunlara ruhsat denmez. “Külli asıldan istisna” denmesi ise onun baştan meşru olmadığını gösterir. Yani ruhsat, asli hüküm (azimet) kesinleştikten sonra ortaya çıkar.¹⁷⁶

Ruhsatın meşruiyetine delillerden bazıları şunlardır.

“Allah, Din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”¹⁷⁷“Allah kendisine isyan etmenizden hoşlanmadığı gibi ruhsatını almanızdan hoşlanır”¹⁷⁸

Hiz. Aişe: “Allah Resulü bir şey yaptı. Sonra da o yaptığı şeyde *ruhsat* verdi. Buna rağmen cemaat onu yapmadı. Bunu duyan Hiz. Peygamber (sav), hutbeye çıktı hamd ve

¹⁷³ Zariyat Suresi, 51/56.

¹⁷⁴ Taha Suresi, 10/132.

¹⁷⁵ Şatibî, **Muvafakat**, 1/271

¹⁷⁶ Hudari Bey, 66.

¹⁷⁷ Hacc Suresi, 22/78; Ayrıca, Bakara Suresi, 2/173; Yine Bakara suresi, 2/185; Nisa Suresi, 4/10; Maide Suresi, 5/3; En'an Suresi, 6/119; Tevbe Suresi, 9/91; Nahl Suresi, 16/106.

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, 2/108.

sena da bulunduktan sonra şöyle buyurdu: “Bir topluluğa ne oluyor ki benim yaptığım şeyden çekiniyorlar. Vallahi ben Allah’ı onlardan daha iyi bilirim; Allah’tan onlardan daha çok korkarım”.¹⁷⁹ Ruhsatın meşruiyetinde icma vardır. İslam alimlerinden bu konuda ihtilaf vakii olmamıştır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Ruhsat; Kitap, Sünnet ve İcma ile sabit olmuş hukuki bir kolaylıktır. Allah (cc)’ın kullarına acımasının bir göstergesidir. Ruhsat, özür-mazeret, meşakkat, zaruret, ihtiyaç, tahfif, suhulet ve teysir arasında alaka vardır.

B-Ruhsatın Kısımları: Hanefiler ruhsatı dörde ayırırlar.¹⁸⁰ Ruhsat İkiye ayrılır. Biri hakikat, biri mecazdır. Hakikatte hâkk ve ehakk diye ikiye ayrılır. Mecaz da ikiye ayrılır. Biri mecazlıkta diğerdinden daha mükemmel diğeri ise normal mecazdır.¹⁸¹

1-Ehakk: Fiili haram kılan sebep ve bu sebebe bağlı olarak hüküm baki olmakla birlikte yapılması mubah olandır. Bu çeşit ruhsata kulun özründen dolayı “kamil ruhsat” denir. Kelime-i küfrü ikrah anında telaffuz etmek gibi. Bu durumda ruhsatla amel hakikat, azimetle amel ise efdaldır. Burada ki ikrah olayında ikrar bi’l-lisan, “sukutu teklif”i kabul eden kısımlarındandır. Yoksa “rukn-i asli” olan tasdik gibi “sukutu teklif” kabul etmiyen kısmından değildir. Yani ikrar bi’l-lisan imanın “rukn-u zait” kısmındandır.¹⁸² Kalbi tasdik hiçbir zaman tebdil ve tağyire uğramaz; uğradığı anda ise inkar gündeme gelir. Lisanla yapılan ikrar ise maziret anlarında tebdil ve tağyir kabul eder. Ve istihfaf söz konusu olmadıkça inkar gündeme gelmez.¹⁸³ Bu gruba, ölmekten korku anında izinsiz başkasının malından yemek zorunda kalan kişi de girer. Bu kişi yer ve sonra başkasının malını tazmin eder. Zira haramlılık sebebi mevcuttur.¹⁸⁴

Hükümü: Allaha itaat söz konusu olduğu için azimetle amel evladır.¹⁸⁵ Burada şunu da kaydetmek gerekir ki, ruhsatın kemali azimetin kemali ile doğru orantılıdır. Müseylemetülkezzabın karşısında birisi şehit edilip diğeri serbest kalan sahabeye Allah’ın Resulü şöyle demiştir. Allah şehit¹⁸⁶ edilene iki defa ecir vermiş, diğeri ise Allah’ın ruhsatını almıştır, ona günah yoktur. Hubey b. Adiy’i müşriklerin hiç bir talebini kabul etmeyip şehit olmuştur. Allah’ın Resulü Hubeyb’in selamını aldı, Hubeyb şehitlerin

¹⁷⁹ Buharî, İtisam bi’s-Sünne-5 (8/145); Müslim, Fedail-35 (2/1769).

¹⁸⁰ Zuhayli, *Usulü’l-Fıkhî’l-İslami*, 1/113.

¹⁸¹ Büyük Haydar Efendi, 407; Serahsi, *Usûl*, 1/117; Pezdevi, 2/572.

¹⁸² Serahsî, *Usûl*, 1/111; Molla Hüsrev, *Mir’ati’l-Usul fi Şerhi Mirkati’l-Vusul*, 2/178.

¹⁸³ Büyük Haydar Efendi, 408; Serahsî, *Usûl*, 1/118.

¹⁸⁴ Serahsî, *Usûl*, 1/119; Debûsî, 81; Pezdevî, 2/580.

¹⁸⁵ Debûsî, 81.

¹⁸⁶ Buharî, *Keşfü’l-Esrar*, 2/577

efendisi ve benim cennetteki arkadaşımıdır, dedi. Dolayısıyla kelime-i küfrü telaffuz ruhsat olsa da imtina etmek daha efdaldir.¹⁸⁷

Hz Ömer, savaşta oruçlu olduğu halde yaralanıp ve kendisine getirilen suyu içmeyerek ölen sahabi hakkında “kendini tehlikeye attı” denilince “yalan söylüyorlar o canını Allah yolunda ahiret karşılığında satmıştır” diyerek cevap verir.¹⁸⁸

2-Hakk: Fiili haram kılan sebep baki olmakla birlikte, hüküm devam etmeksizin mubah kılınan şeydir. Yolcu ve hastalar için Ramazanda oruç tutmama ruhsatıdır. Sebep ortada durduğu için imkan varsa böyle kimselerin oruç tutmaları azimettir. Çünkü Müslümanlara bir nevi kolaylık sağlamaktadır. Hanefilerce ramazanda yolcu ve hastanın oruç tutup azimetle amel etmesi evladır. Bunun iki sebebi vardır: 1-Sebebin ortada durması 2-Azimetle amelde Müslümanlar için kolaylığın olmasıdır. Ruhsatla amel etmek kolaylık için meşru kılınmıştır. Azimette de kolaylık vardır. Burada, azimetle amel, azimete mahsus sevaba ulaştırırken aynı zaman da ruhsattaki kolaylığı da içine alır. Dolayısıyla azimetle amel daha iyidir. Ancak mükellefi zayıf düşürecek durum söz konusu olunca o takdirde ruhsatla amel etmek daha iyidir.¹⁸⁹ Ancak bu hüküm ramazan dışında ki günlere tecil edilmiştir.¹⁹⁰ Burada, hükmü hürmet müterahidir. Yani yukarıdaki yolcu örneğinde sebebi hürmet baki ise de hükmü hürmet müterahiidir.¹⁹¹

Hükmü: Oruç tutmak üstündür. Sebep mevcuttur. Hükmün meşakkatten dolayı tecil edilmesi tacil edilmesine engel değildir.¹⁹²

3-Etemm: Bizden önceki milletlerin yüklendikleri ağır yükler ve çektikleri sıkıntıların bu ümmetten kaldırılması etemm olarak mecazdır. Bu tür ruhsatlar aslında bir öze mebni olarak bizlere kolaylık ve hafiflik olsun diye meşru kılınmış olmayıp mecazi olarak ismen ruhsattır. Bizim ümmetimize hafiflik ve kolaylık olduğu için mecazi ruhsattır.¹⁹³ Zira azimetin olmadığı yerde ruhsat olmaz.¹⁹⁴ Ruhsatın sözlük anlamındaki “yumuşaklık” manasından ve bize olan “teshil ve tahfif” cihetinden dolayı ruhsat denildi.¹⁹⁵

¹⁸⁷ Serahsi, **Mebsut**, 24/44.

¹⁸⁸ Ebu Yusuf, **Kitabü'l-Harac**, Mektebetü's-Selefiyye, s. 35.

¹⁸⁹ Yavuz, Yunus Vehbi, **Hanefi Mezhebinin İctihat Felsefesi**, İşaret Y, İst.1993,1.baskı, s. 127.

¹⁹⁰ **Yavuz**, 128; Molla Hüsrev, **Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, 2/179.

¹⁹¹ Serahsi, **Usûl**, 1/119; Büyük Haydar Efendi, 409.

¹⁹² Debûsî, 82; Pezdevî, **Usûl**, 2/582.

¹⁹³ Araf Suresi, 7/157; Bakara Suresi, 2/286; **Yavuz**, 129; Molla Hüsrev, **Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, 2/180; Amidi, 1/179.

¹⁹⁴ Büyük Haydar Efendi, 410.

¹⁹⁵ Şatibî, **Muvafakat**, 1/270; Serahsi, **Usûl**, 1/120; Debûsî, 82.

4-Mecaz: Bir yönü ile hakikat diğer yönü ile mecaz olan ruhsattır. Bazen meşruluğu baki kalmakla beraber, sebebin, hükmü gerektirici olmaktan çıkmasını kolaylaştırmak için mubah kılınır. Selem, mest üzerine mesh, seferde mesh müddetinin artması, açlık ve susuzluk tehdidi korkusu ile ölü hayvanın etini yemek ve şarap içmek gibi.¹⁹⁶ Hanefiler, selemde Kur'an ve Sünnetin karşısında kıyası bıraktılar. Seleme ruhsat verilmesi onun hacet olması dolayısıyladır.¹⁹⁷ Peki selem nedir? İbn Hazm: Selem bey' değildir. Çünkü Dini meselelerde isimlendirmeleri Allah (cc) Peygamberi diliyle yapar ki O, selemi alış-veriş olarak değil teslif, selef veya selem diye isimlendirdi. Alış veriş peşin veya zimmette kolaylık elde edilinceye kadar belli bir müddete bağlı olmaksızın borç olarak veresiye şeklinde dinar ve dirhemlerle olabilirken; selem sadece belli bir müddete bağlı olarak yapılan akittir. Selem sadece belli bir ölçü ve tartı ile caiz olur. Hayvanda, mezruat (zirai mallar) ve madudatta (sayılabilenler) caiz değildir. Alış-veriş, yanında mevcut olmayan şeyde caiz olmazken; selem ise yanında mevcut olmayan şeyde caizdir. Alış-veriş sadece aynı şeylerde olurken; selem ise aynı şeylerde caiz değildir.¹⁹⁸ Selemde malın mevcut olması şartı ihtiyaç sahiplerine kolaylık olsun diye düşmüştür.¹⁹⁹ Selem ihtiyaç sahiplerinin maslahatlarını temin ettiği, varlıklı olanların ise kar ederek işlerini görmeye vesile olduğu için, *ruhsat olarak* tecviz edildi.²⁰⁰ Ayetten de delili vardır.²⁰¹ İnsanlar buna muhtaçtırlar. Ziraatçılar, meyve-sebzeciler, ticaretçiler nafakalarını temin etmek için buna ihtiyaç duyarlar. Selem *ruhsat yoluyla* tecviz edilmiştir. Selem'in, vasfı, zabtu rabt altına alınabilen her şeyden yapılması caizdir.²⁰²

İslam Hukuku'nda yasak bir fiilin işlenmesi veya yapılması veya vacip olan bir şeyin terk edilmesi suçtur, günahdır. Ancak ruhsat halinde bu kaide uygulanmamaktadır. Bu durumda ruhsattan faydalanarak bu fiilleri yapanlar cezalandırılmaz, kınanmaz. Dolayısıyla ruhsat bazen haramı helal, bazen de vacibin terk edilmesini caiz hale getirir. Bir başka taksim ise şöyledir:

¹⁹⁶ Yavuz, 1 29; Serahsi, **Usûl**, 1/121; Debbusi, 82; Pezdeyi, 2/589; Molla Hüsrev, **Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirakti'l-Vusul**, 2/281.

¹⁹⁷ Serahsi, **Mebcut**, 12/124; Gazzali, **Mustasfa**, 1/334; Selemle ilgili Hadislere bkz., Buhari, Selem-4(3/45); Ebu Davud, Büyu'-55 (3/741); Ebu Davud, Buyu-56 (3/744); Ebu Davud, Buyu-59 (3/747).

¹⁹⁸ İbn Hazm, İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali ez-Zahiri el-Endülüsî, **el-Muhalla bi'l-Asar**, nşr:Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü Darü't-Türas, ty, s. 9/105.

¹⁹⁹ Serahsi **Usûl**, 1/121.

²⁰⁰ er-Remlî, Şemsiddin Muhammed Şihabeddin, **Nihayettü'l-Muhtac İle Şerhi'l-Minhac**, Müessesetü't-Tarihi'l-Arab, Beyrut, 1992, 8.baskı, s. 8/182; İbn Kudame, **el-Müğni**, thk: Muhammed Salim Muhaysin- Muhammed İsmail, Mektebetir'r-Riyadı'l-Hadise; s. 4/304; İbn Kudame, 4/305.

²⁰¹ Bakara Suresi, 2/282.

²⁰² İbn Kudâme, 4/305.

1-Ruhsatı Fiil (Yapma, yani haramı işlemeye izin veren ruhsat): Azimet bir fiilin yapılmasını haram kılıyorsa, ruhsatta, o fiilin yapılmasını mubah ya da vacip hale getiriyorsa, o ruhsata yapma ruhsatı denir. Zaruret, meşakkat gibi meşakkat hallerinde haram (memnu) olan şeyler, mubah hale gelir. Bu ruhsatın çeşitli halleri vardır:

a-Azimet hükmü baki kalmakla birlikte ruhsat hükmü de bulunan durumlarda mükellef serbesttir.

b-Azimet hükmü sona erip sadece ruhsat hükmü bulunan durumlarda mükellef serbest değildir. Azimeti terk edip ruhsata uymak vaciptir. Hanefiler buna “ruhsatı ıskat” derler. Mesele de tek hüküm kalmıştır. O da ruhsatı kullanmaktır.²⁰³

2-Ruhsatı terk (terk etme ruhsatı): Azimet bir fiilin yapılmasını vacip kılıyorsa ruhsat da o fiilin geciktirilmesi veya terk edilmesini gerektiriyorsa ona terk etme ruhsatı denir: Hanefiler buna “terfih ruhsatı” derler. İbadiye Hukukçusu “Hanefiler buna tahyir ruhsatı derler.” demektedir.²⁰⁴

Bir diğer taksimde şudur. Bu tasnifi daha çok Şafiiler ve Hanbeliler yapar.

1-Vacip olan: Darda kalanın meyte eti yemesi vaciptir. Mazeret ve ızdırar hali söz konusudur. Allah (cc) “kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”²⁰⁵ “Kendinizi öldürmeyiniz”²⁰⁶ buyuruyor. Boğazına lokma takılan ama bu lokmayı indirme konusunda sadece içkiye sahip olan kişinin içkiyi bu nokta da içmesi vaciptir. Keza aynı şekilde meyte ve sair necasetlere mecbur kalan kişinin bu durumda aynı şeyi yapabileceği konusunda Cumhuriyet Hukukçuların kesin kararları vardır. Fakat bazı Şafiiler, bunun vacip olmadığını caiz olduğunu söylerler.²⁰⁷

Ancak muteber olan görüş muzdar kişinin meyte eti yemesi azimettir; ruhsat değildir. Yemese ve sonucunda ölse asi olmuş olur.²⁰⁸ Çünkü canın selameti daha önemlidir. Bu *vacip bir ruhsattır*. Tedavi (içkiyle) ise bunun hilafına bir meseledir. İçki hastalığı artırır ve tedavide kullanımında kesin şifa durumu yoktur.²⁰⁹

²⁰³ Apaydın, 36.

²⁰⁴ Neseî, **Haşiyeye**, 620.

²⁰⁵ Bakara Suresi, 2/195.

²⁰⁶ Nisa Suresi, 4/29.

²⁰⁷ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref (v.676), **el-Usul ve'd-Davabit**, t hk: Muhmmmed Hasan Heytu, Daru'n-Neşru'l-İslamiyye, Lübnan, 1988, 1.baskı., s. 37.

²⁰⁸ Nevevî, **el-Usul ve'd-Davabit**, 37 (Keya, Ahkamü'l-Kuran, 1/74, dipnot).

²⁰⁹ Şerbinî, 4/188.

2-Mendup: Yolcunun namazı kasretmesi ve meşakkat veriyorsa orucu tutmaması menduptur. "Bu Allah'ın sadakasıdır. Onu kabul edin"²¹⁰ hadisi *nedbi* bir anlam ifade eder. Nevevi Usulünde mendup yerine müstehap ruhsat ifadesini kullanır.²¹¹

3-Mubah: Selem (taze meyva ihtiyacı), araya, icare, musakat... vs akitler.²¹²

İcare akti: İcare'de bedel faydadır. İcare, menfaat karşılığı yapılan akittir. Çünkü İcarenin lügat anlamı menfaat demektir. Kıyas onun cevazına engeldir. Çünkü üzerine akdin kurulacağı menfaat belli değildir. *İnsanların ihtiyacı için* tecviz edildi. Ve zaten sıhhatine nasslarda şahittir.²¹³ Menfaatlerin satışıdır. Menfaati temlik ikiye ayrılır. Birincisi bedelsiz olanlar, ariye ve vasiyet. İkincisi, bedel karşılığı olanlar; bu da icaredir.²¹⁴ İcare'nin güzelliği az bir menfaatle ihtiyacı gidermektir.²¹⁵ İcare için gerekli şartlar şunlardır: Taraflar akit yapmaya ehil olacaklar. Mahal, menfaat, ücret malum; menfaat makduru't-teslim ve mütekavvim, olmalıdır.²¹⁶ Araya akdi ise bu satışın hikmeti, elinde kuru hurması bulunanların yaş hurma yemeleri içindir.²¹⁷

4-Hilaf-ı Evla: Zorluk çekmeyen yolcu ve hastanın oruç tutmama ruhsatından faydalanmasıdır. Zira, burada oruç tutmak daha hayırlıdır"²¹⁸ Gazali de ruhsatı hakikat ve mecaz olarak ikiye ayırmış²¹⁹ ve hakikat ile mecaz arasında gidip gelen ruhsatardan da söz etmiştir.²²⁰

Yine, ruhsatlar terki isyankarlık olan ve isyankarlık olmayan diye de ikiye ayrılır: Meyte etini yemeyi terk etmek ve ölüm korkusu varken orucu tutmaya devam etmek birincisine; oruç tutmamak, namazı kasretmek, ikrah karşısında kelime-i küfrü terk etmemek ikincisine örnektir. Bunları ruhsat diye isimlendirmemiz her ne kadar vacipte olsa içinde rahatlık kolaylık taşımaktadır. Çünkü kendisini mesela susuzluk nedeniyle helak

²¹⁰ Darimî, Salat-179 (1/293); İbn Mace, İkame-73 (1/338-339).

²¹¹ Nevevî, **el-Usul ve'd-Davabit Usul**, 37.

²¹² Müsakat akdi için iki şart vardır. Malum bir müddete olmalı, iççinin alacağı meyve malum olmalıdır. Bu akitte; Meyveye ihtiyaç dolayısıyla da işçiye dönen ve toprağı olması dolayısıyla da tarla sahibine dönen faydalar vardır.²¹² el- İsfihani, Ahmed b.Huseyn b.Ahmedeş-Şafii, v. 500, **Metnü Ebi Suca el-Müsemma el-Gaye ve't-Takrib**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1985, 1.baskı, (v.500), s. 35.

²¹³ el-Merğinanî, Ebi Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdülcelil, **el Hidaye Şerhu-Bidayetü'l -Mübtedi, İst.ty**, Eda Y., s. 3/231.

²¹⁴ el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, **el-İhtiyar Li Talil'il-Muhtar**, Çağrı Y, İst.1987, s. 1/50.

²¹⁵ et-Turî, İmam Allame Şeyh Muhammed b. Huseyn b. Ali et-Turi el-Hanefi (v.1138), **Tekmiletü Bahru'r-Raik Şerhu Kenzü'd-Dakaik**, Daru'l-Kütüb-i'l-İlmiyye,Lübnan,1997, s. 8/4; İbn Abidin, Muhammed Emin, **Haşiyetü Redü'l-Muhtar ele'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar**, Daru Kahraman, İst.1985, s. 6/4.

²¹⁶ Çeker, 217.

²¹⁷ Şafii, **Risale**, s. 295, m. 1623; Gazzali, **Mustasfa**, 1/334.

²¹⁸ Zuhaylî, **Usûl**, 1/111-112; Sübki, 1/121-124; Bakara Suresi, 2/184.

²¹⁹ Gazzalî, **Mustasfâ**, 1/330.

²²⁰ Gazzalî, **Mustasfâ**, 1/331.

etmesi ona teklif olunmamış ve dolayısıyla kendisinden bu durumda ceza sakıt olmuştur. Cezanın şakıt olması ise bir rahatlık genişlik ve netice de ruhsattır. Eğer kendini ölüme atarsa ceza terettüp edeceğinden, bu bakış açısıyla da azimettir.²²¹ İbadiye kolunda ruhsatın kısımları Şafiilerinki ile aynıdır. Hatta öyle ki verilen örnekler bile benzerlik göstermektedir.²²²

Günümüz İslam Hukukçularından bir başka bilgin ruhsatın kısımlarını anlam aynı olmasına rağmen şıkları genişleterek daha didaktik şekilde ele almıştır.

A-Düşürücü Ruhsat: Bu kısım üçe ayrılır.

1- Fiili düşürücü: Cuma ve cemaate katılmanın hükmünü, hastadan cihad farzietini, seferde binitliden nafîle namazında kibleye dönme farzietini düşürür.

2-Şartı Düşürür: Temiz elbise bulamadığı zaman necis elbise ile namaz kılar. Bu durumda temiz elbise ile kılma şartı düşmüş olur.

3-Günahı düşürür: Darda kalana murdar eti yeme ruhsatı. Başka ilaç bulamadığı zaman necis maddelerle tedavi ruhsatı. Boğazında kalan lokmayı başka indirecek şey bulamayıp, ölümlle karşı karşıya gelecekse içki ile indirme ruhsatı. Buralarda günah kalkmış olur.

B-Fiili hafifletme ruhsatı: Yolculukta dört rekatlı namazları iki rekate kılma ruhsatı, çocuk ağlama anında namazı kısaltma ruhsatı.

C-Bedele (Alternatif) intikal etme ruhsatı: Abdest alamayan kişinin teyemmüm yapma ruhsat, oruç tutmaktan aciz olanın oruç tutamayacak kadar güçsüz ve zayıf ihtiyarların ...vs fidyeye vermesi.

D-Öne alma (takdim) ruhsatı: Seferde iki namazı sonrakini öne alarak kılmak, sadak-i fitrı bayramdan iki veya üç gün önce vermek, zekatı sene dolmadan önce vermek, yemin kefareti yemini bozmadan önce vermek. Nitekim, Hz Peygamber (sav), Ey Abdurrahman b. Semura'ya (bir defasında da Hz Ebu Bekir'e), yemin edip sonra da daha hayırlısını görürsen, hayırlı olanı yap, yemini inkar et, dedi. (Ahmed: yeminini bozmadan önce kefarete vermeye ruhsat verdi).²²³

E-Geciktirme (tehir) ruhsatı: Seferde iki namazı öncekini sonraki namazın vaktinde kılmak, bir maziret dolayısıyla geçen namazı sonradan kaza etmek, Ramazan da tutamadığı oruçları sonradan kaza etmek, sıcak havalarda öğle namazını gölgenin

²²¹ Gazzalî, *Mustasfâ*, 1/333.

²²² Nesefî, Muhammed, *Haşiye (Kitabü'l-İzah kenarında)*, 620.

²²³ Ebu Davud, Eymân-14 (3/584); Buharî, *Tefsiru'l-Maide*-18(5/188).

uzamasını bekleyerek hava serinleyince kılmak (ibrad);²²⁴ oysa namazları ilk vakitlerinde kılmak müstehaptır.

F-Şeklini değiştirme (tebdil) ruhsatı: Savaşta korku namazı şeklinde namazın şeklini değiştirerek namaz kılmak, namazını sünnet şekli üzerine kılmaması mümkün olmayan hastanın namazı da aynıdır.

G-Yalan söyleme ve hıfı hakikat şeyler söyleme ruhsatı: İkrâh anında kelime-i küfrü teleffuz ruhsatı, namazını izhar ettiğinde eziyet göreceği ihtimali olan kişinin namazını gizli kılma ruhsatı, suçsuz kişiyi zulümden kurtarmak için yalan söyleme ruhsatı, insanların arasını ıslah etmeye yönelik yalan söyleme ruhsatları gibi.²²⁵

Bir başka tasnif de şudur: Ruhsat; özel ve geçici olan, genel ve geçici olan, sürekli olan ruhsatlar. İbn Rüşd, ferdi ruhsatların yanında toplumsal zaruretlerin neticesinde gerçekleşen ruhsatların da olduğunu söyler: “Zaruretin genelliğine ve özelliğine bakmamız doğru olur. Zaruretlerin bir kısmının genel ve sürekli olduğunu ve bunların aslında men edilmesi gereken bazı tasarrufların, genel kurallardan istisna edilmek suretiyle meşru kılınmasına bir sebep teşkil ettiğini görürüz. Bu akitler, sürekli olmak üzere meşru kılınmıştır. Duyulan ihtiyaç bunların haciyattan olmasını gerektirdi. Bu tarz zaruretler hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine iner, kuralındandır.²²⁶ Yine zaruretlerin bir kısmı özel ve geçicidir. Kur’anı-ı Kerim bunları açıkça ortaya koymuştur”²²⁷ “Bu iki kısım arasında fark edilmeyen bir başka kısım daha vardır ki o da genel ve geçici olan zaruretlerdir. Genel ve geçici zaruretler bütün ümmetin veya büyük bir topluluğun kuvvetinin sürdürmesi vs...bir gayenin gerçekleştirilmesi için yasak olan bir fiilin mubaha çıkarttırılmasını gerektirecek tarzda zaruret halini almıştır”. İbn Rüşd bu kısma “müebbed kira” örneğini verir.²²⁸

C-Ruhsatın Hükümü: Ruhsat cumhura göre ibaheye delalet eder.²²⁹ Mükellef ruhsatı almak ve azimetle amel etmek arasında serbesttir.²³⁰

²²⁴ “Sıcaklar şiddetlenince namazı ibrad edin. Çünkü şiddetli sıcak cehennemın esintisidir”. es-Suyûfî, Celaleddin Ebi'l-Fazl Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-Ezheru'l-Mütenasira fi Ahadisil-Mütevâtira*, Daru't-Te'lif, Kahira, 1986, s. 14.

²²⁵ Kalacî, 1/942.

²²⁶ İbn Aşur, M.Tahir, *İslam Hukuk Felsefesi*, İklim Y, İst.1988, 1.baskı, s. 189.

²²⁷ İbn Aşur, 190.

²²⁸ İbn Aşur, 191.

²²⁹ Şatibî, *Muvafakat*, 1/273.

²³⁰ Şatibî, *Muvafakat*, 1/274. Bu görüşü teyid eden bir ifadeyi İbn Rüşd'de görüyoruz. O, hükümleri şu şekilde tasnif eder: Vacip, mendup, mahzur, mekruh, muhayyer. İbn Rüşd, “muhayyer” olan; seçim ve tercihe mahal olan yani “mübah” olandır, demektedir. İbn Rüşd, 1/20.

Ruhsatın hükmü mutlak ibahedir. Yani, ruhsatın hükmünün ibahe olması, ruhsatla amel eden kişiden- ister yapma ister terk etme ruhsatı olsun- günahın kalkması, demektir. Bütün bunlardan sonra ruhsatları vacip, mendup ruhsat vs...diye nitelenmesi ise ruhsat delilinin dışında başka bir delilin varlığı dolayısıyladır.²³¹ Bu hadis ruhsatın hükmünün ibahe olduğuna delildir. “Hamza b. Amr Eslemi, Allah’ın Resulüne seferde oruç tutmaktan sordu. Dilersen tut, dilersen tutma dedi.” Müslim, bu hadisi “*seferde oruç tutma ve tutmama hususunda serbestlik babı*” adı altında zikrediyor.²³²

1-Ruhsatın meşruiyetini belirleyen nasslarda ki ifadeler ibaheye delalet eder. Herhangi bir karine olmaksızın bu delaletten dönülmez. Nasslarda geçen “ona günah yoktur, şüphesiz Allah mağfiret eden ve bağışlayandır, Allah (cc) size kolaylık diler zorluk dilemez,” ifadeleri sadece ruhsatı kullanmaya müsaadeye yönelik olmayıp, çoğu temel mubahlarda olduğu gibi azimetin terkinde sorumluluk ve günahın olmadığına delalet eder.²³³ Yine sünnetteki delillerde ruhsatı alma konusunda vücup değil muhayyerlik vardır. Muhayyerlikten yola çıkıp ruhsatı alan ya da almayan sahabeler arasında birbirlerini ayıplama söz konusu olmamıştır.²³⁴

2-Ruhsatın temel hedefi, mükellefi rahatlatmak ve ondan zorluğu kaldırıp, böylece mükellefin yüklendiği teklifte genişlik ve serbest iradesiyle azimet-ruhsat arasında seçimini yapabilmesidir. Zaten ruhsatın aslı suhulettir.²³⁵

3-Eğer ruhsat, emredilen vucup ve nedb ifade eden bir şey olsaydı o zaman ruhsat olmaz, azimet olurdu. Çünkü vacip olun bağlayıcı olan ve seçme şansı olmayandır. Zira ruhsatın temelini, mükelleflerin mazeretlerinin giderilmesi, meşakatlere düşmemesi oluşturur. Bu gaye de bazı yasakların mubah olması ve emredilen şeylerin terkiyle olur.²³⁶

Bir kısım hukukçular ise ruhsatın hükmünün mutlak ibahe olmadığını farklı hükümlerinin olabileceğini söylerler. Nitekim, Şatibi, darlık anında muharramatı almak başka bir azimete dönmektir, demektedir.²³⁷ Çünkü:

a-Failden günahın kaldırılması onun mübah olduğunu göstermez. Bilakis vacip ve mendup olduğunu gösterir. Mesela, “Şüphe yok ki Safa ve Merve Allah’ın koyduğu

²³¹ Selim, Muhammed Hüsnü İbrahim, *er-Ruhas ve Esbabü't, Terahhus fi'l-Fıkhî'l-İslami*, Daru't-Tabaatü'l-Muhammediyye3 Derbi'l-Etrak bi'l-Ezher, 1987, 1.baskı, s. 432; Bakz., Bakara Suresi, 2/235-236

²³² Müslim, Sıyam-17 (1/789).

²³³ Bakara Suresi, 2/158-185-235-236.

²³⁴ Cebburî, 17.

²³⁵ Şatibî, *el-Muvafakat*, 1/274; Cebburî, 17.

²³⁶ Cebburî, 17.

²³⁷ Şatibî, *el-Muvafakat*, 1/275; Cebburi, 16.

nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine, bir günah yoktur"²³⁸, ona günah yoktur/La cünaha aleyh"²³⁹ ifadeleri geçen ayetlerde, Hacc ve umrede tavaf vacip; teaccül ise menduptur.

b-Hukukçulardan bir kısmı da ruhsatlar içinde emredilen şeylerin olduğunu söyleyerek, darda kalan öleceğinden korkarsa haram olan şeyleri yemesi vaciptir. Müzdelife ve Arafat'ta cem sünnettir, derler.

Namazın kasredilmesi yolcu için, farz, vacip, sünnet ve müstehap olduğunu söyleyenler vardır. "Allah (cc) azimetin alınmasını sevdiği gibi, ruhsatın alınmasını da sever"²⁴⁰ "Allah size kolaylık diler"²⁴¹ gibi naslara bakarak ruhsatının hükmünün mutlak ibaha olduğunu söylemek doğru değildir, demişlerdir.²⁴²

Bazen azimetle amel ruhsattan faydalanmaktan üstündür. İkraah anında kelime-i küfrü telaffuz etmemekte, dini yüceltme, dini metanet, inkarcıları şaşkına çevirmek, onların acziyetini izhar, müminlerin maneviyatını yüceltme gibi gayeler vardır.

Şiddetli korku anında emr-i bi'l marufu terk etmek ruhsattır. Fakat azimetle amel efdaldır. Burada önemli olan nokta şudur. Ruhsattan faydalanma ferdi olmalı, külli olmamalıdır. Yani bütün ümmet bu vazifeyi terk etmemelidir. Zira bu farz-ı kifayedir. Ölüm söz konusu olsa da bütün bir ümmet bunu terk etmemelidir. Zira Cihad, farz-ı ayın; emr-i bil maruf ta cihad'dan bir parçadır.²⁴³ Ruhsatları meşruiyetine vesile olan güçlük (harac):

1-Mükellefe emredildiği şeyleri yaptırmayacak kadar müessiriyeti olanlar. Bu durumda ruhsat gündeme gelecektir. Güçlüğü dercesine göre ruhsat ya mendup ya da vacip şeklinde tebarüz edecektir. Bu durumda da buna ruhsat denmeyecek azimet denecektir.

2-Mükellefin sabrını ve azmini aşmayan mutlak zorluklardır ki burada ruhsat söz konusu olmamaktadır.²⁴⁴

Meşru ruhsattan istifade iki kısımındır:

1-Tahammül sınırını aşan tabii veya hukuki bir meşakkat karşısındaki durum: Tabii olan kısım; kişinin, namazının rükünlerine tam olarak riayet etmekten* aciz olması

²³⁸ Bakara Suresi, 2/158.

²³⁹ Bakara Suresi, 2/203.

²⁴⁰ Ahmed b.Hanbel, (2/108)-(4/158).

²⁴¹ Bakara Suresi, 2/185.

²⁴² **Cebburî**, 17.

²⁴³ Zeydan, **el-Veciz**, 54.

²⁴⁴ Şatibî, **el-Muvafakat**, 1/283.

durumudur. Hukuki olan ise hastalık sebebiyle oruç tutamamasıdır. Burada Allah'ın hakkı ,şöz konusu olmakta ve ruhsattan istifade gerekmektedir. “Yolculukta oruç tutmak iyilikten değildir” gibi hadislerde ki ruhsatlar Allah hakkıdır ve bunlar azimet şeklinde telakki edilir. Tıpkı darda kalanın leş yemesi misalinde olduğu gibi.²⁴⁵

2-Mükellefin güç yetirebileceği meşakkatler karşılığında ortaya çıkan ruhsat durumları: Kulların hazırlarına raci olan Allah'ın rıfkına ve kolaylığına nail olmak için olan, meşakkatin varlığı ve yokluğu ile ilgili olmayıp sırf talebe dönük olan ruhsatlar. Müzdelife ve Arafat'ta namazları cem etmek, Şarii'in mutlak azimet talebidir. Aynı zaman da Şari'in talebi olması noktasından onun azimet oluşu hukuki ruhsat oluşuna da mani değildir. Bu kısım, meyte eti yemenin nassan ruhsat oluşu ve nassın talebinin yapılması konusunda da azimet oluşu gibidir. Şarii'in talebine mahsus olamayıp sırf tahfif teysir ve zorluğu kaldırmaya dönük ise mubahlık aşlı üzerine bakidir. Mükellef güç yetirebilecek ise azimeti alır. Mükellef güç yetiremeyecek ise ruhsatı alır.²⁴⁶

Bu arada yeri gelmişken İslam Hukukçularının ruhsatın ahkamı konusunda özellikle kayd-ı ihtirazi şeklinde vurguladıkları bir noktaya da değinmek istiyoruz. Mesela ikrah karşısında kelime-i küfrü teleffuz etmek ve yine ikrah karşısında emr-i bi'l-marufu terk edip etmemenin üstün olup olmaması; başka bir ifade ile burada azimetle amel edip şehid olmak mı üstün yoksa ruhsatı alıp kendini ölümden kurtarmak mı, daha üstün? noktasında “azimeti tercih” üstündür, dediklerini görüyoruz. Yine Hanefilerin mübah ruhsatlar dediği hastalık vs... gibi nedenlerle cemaati terk etmenin “kerih” görülmesi temelinde de İslam toplumunun güçlü ve ferdi vahit gibi görüntüsünün özlemlenmesi yatmaktadır. Yine öyle anlaşılıyor ki bu ayırımında müslüman insanın onurlu ve muazzez duruşu önemseniyor; aynı zamanda ise gelecek kuşaklara, tarihi dik bir duruş hediye etmek amaçlanıyor, olmalıdır. Şatibi'nin aşağıda gelecek olan ifadesinde dediği gibi bu tip ruhsata muhatap işler her ne kadar “cüz'i mendup da” olsa “külli vacip” gibidir. *Meşru maslahatı gerçekleştirmek için temiz maksat ve niyet varsa “meşakkatli fiilleri yüklenmek vacip, mubah ve nedb olabilir.*²⁴⁷

Mubah ruhsatlardan mesela, hastalık vs sebeplerle cemaati terk etmenin hükmü *kerahettir*. Zira İslam'ın şairi olan topluluk görüntüsünü terk etmek, ayrılık ve yalnızlık görüntüsü verir.²⁴⁸ Camilerde ezan okumak, sadaka, infak vs... bunlar cüz-i menduplardır.

²⁴⁵ Şatibi, *el-Muvafakat*, 1/285.

²⁴⁶ Şatibi *el-Muvafakat*, /286.

²⁴⁷ Zeydan, *el-Veciz*, 80.

²⁴⁸ Sübkî, *Cemü'l-Cevami*, 1/123.

Eğer toptan farz olsalardı terk eden zor durumda kalırdı. Zira, ezan İslam'ın şiarıdır.²⁴⁹ Şu halde mendup vacibe hazırlık telakki edilir. Çünkü mendup tek değil genel olarak yapılması gereken bir sünnettir. Bu yönüyle vacip mertebesindedir. Şöyle ki müekkedeyi insan bazen terk edebilir. Fakat insanlar cemaat halinde terk edemezler. Mesela ezan devamlı terk edilemez.²⁵⁰ Ezan, bütün müctehid imamlarca sünneti müekkededir. Hanbeliler farzı kifaye derler. Şafiiler, cemaat için sünneti kifaye, fert için sünneti ayn'dır, derler. Hanefiler, bir mahalle için kifaye yoluyla sünneti müekkededir, derlerken; Malikiler, cemaat için sünneti kifayedir, derler.²⁵¹ Dolayısıyla terkinde onu basite indirgemek görüntüsü vardır.²⁵²

Bu nedenle menduplardaki meşakkatler ve zaruretler farzı kifayeye haml olunur. Cihad gibi içinde ruha ve cana zorluk veren anormal meşakkatlerde olsa da farz-ı kifayedir. Fert için mendup olsa da genel için vaciptir.²⁵³ Ezan'ın farzı kifaye olduğu da söylenir. İslam'ın açık şeari'ndendir. Terkinde onu basite indirgemek görüntüsü vardır.²⁵⁴ Cemaat sünneti müekkededir. Vacip diyen de vardır. Vaciptir diyenlere, "Rüku edenlerle beraber rüku edin" ayeti delildir. Sünnettir diyenler de "Cemaat sünneti huda'dandır. Bundan ancak münafıklar geri kalır" hadisini delil kabul etmişlerdir. Bazı İslam Hukukçuları cemaat farzı ayındır. Ancak bir özür sebebiyle farziyeti kalkar. Bu görüşte olanlar, Ahmed b. Hanbel, Davud, Ata ve Sevr'dir. Yine bir çokları da farzı kifaye derler. Kerhi, Tahavi ve Şafiilerin çoğunluğu²⁵⁵ bu görüştedir.

Sünneti müekkedeleri terk, vacibi terk gibidir. Cezası da vacibi terk gibidir.²⁵⁶ Kamet, ezan, cemaat gibi sünen-i hudayı terk etmek sapıklıktır, levme muciptir. Fakat buradaki terkten maksat özürsüz olarak aynı zamanda ısrarla terktir. İsrarla terk ise istihfafa dindir.²⁵⁷ *Sünnet-i Seniyye içerisinde en mühimmi, İslamiyet alametleri olan ve şearie de tealluk eden Sünnetlerdir. Şear, adeta hukuk-u umumiye nevinden, cemiyete ait bir ubudiyettir. Bu nev-i şearie riayet giremez ve ilan edilir. Nafile nevinden olsa şahsi farzlardan daha ehemmiyetlidir.*²⁵⁸

²⁴⁹ Şatibî, **el-Muvafakat**, 1/115.

²⁵⁰ Atar, Fahrettin, **Fıkıh Usulü**, İFAV, İst.1992, 1.baskı,, s. 125.

²⁵¹ Cezirî, 1/332-333.

²⁵² Şirbini, 1/34.

²⁵³ Zeydan, **el-Veciz**, 79.

²⁵⁴ Şirbini, 1/34.

²⁵⁵ el-Meydanî, Abdulgani, **el Lubab**, Dersaadet, İst. ty, s. 1/80; Şirbini, 1/109; Şirbini, 1/34.

²⁵⁶ İbn Abidin, 6/337.

²⁵⁷ İbn Abidin, 6/338.

²⁵⁸ Bediüzzaman, **Lem'alar**, Yeni Asya Y, İst.1997, s. 58.

Son olarak aşağıda, İslam Fıkıh Kongresi kararlarını vermekte fayda mulahaza ediyoruz.

21-27 Şubat 1993, 8.Dönem İslam Fıkıhı Toplantısından çıkan karar ve tavsiyeler.

Kara no:74/1.

Ruhsatı almak ve hükümleri:

1-Ruhsat: Asli hükmü mucip sebebin bulunmasıyla birlikte, mükelleflerden tahfif arzusuyla bir özre binaen meşru kılınan hükümdür. Sebep ve gereksinimleri bulundukça ruhsatı alma konusunda ihtilaf yoktur. Alınması için gerekli kurallara uymak şartıyla sadece gerekli olan yere ait olacaktır.

2-Fıkhi ruhsatlardan maksat: Mezheplerin içtihatlarında, ruhsatı mubah kılan içtihat karşılığında yine aynı içtihadı mahzurlu gören bir başka içtihadın olmasıdır. Fıkıhçıların içtihatlarındaki ruhsatları almak; yani onların kavillerinden en hafif olanını almak 4.maddede ki şartlara riayet etmek şartıyla dinen caizdir.

3-Ruhsat; temel fıkıh meselelerin karşılaştığı, genel problemlerde ruhsat; dini muteber maslahatları tahakkuk ettirmeli ve seçme ehliyetine sahip takva ve ilmi emniyete sahip olma gibi şartları haiz kişilerin yaptığı toplumsal içtihatlardan kaynaklanmalıdır.

4-Fıkhi ruhsatları mücerret heva ile almak asla caiz değildir. Bu şekilde, ruhsatı almak tekliflerin hepsinin helalliğinin söz konusu olmasına götürür. Ruhsatı alırken şu prensipleri dikkate almak gerekir: Ruhsatı kullanmaya sebep olan fukaha sözleri dinen muteber olup şazz görüşler olmamalı; ruhsatı almayı gerektiren hacet, ister genel toplumsal, ister özel ferdi olsun meşakkatleri kaldırmaya yönelik olmalı; ruhsatı alan kişinin seçme gücüne ve bilgi donanımına sahip olması lazımdır, ya da seçme kabiliyetine sahip olan birisine itimat etmelidir; ruhsat memnu telfike sebep olmamalı; ruhsat, gayr-i meşru bir işe vesile olmamalıdır; ruhsatı alanın gönlü mutmain olmalıdır.

Memnu telfik şu şartlarda olur: Ruhsat sırf heva-i tavırlarla alınır veya ruhsatı almak için gerekli-yukarıda geçen- gerekli şartlardan birini ihlal etmesiyle; Dini (kaza-i) hükümlerinin hükmünü bozmaya sebep olmasıyla; bir olayda takliden amel edilen meselenin hükmünü bozmaya sebep olmasıyla; icma ve icma'ın gereklerine muhalefete sebep olmasıyla; Müctehitler'den hiç birisinin kabul etmeyeceği bir görüşe sebep olmasıyla.²⁵⁹

D-Ruhsatın Önemi ve Kulluktaki Yeri: Azimet gibi ruhsat da dini bir asıldır.

²⁵⁹ Zuhaylî, *el-Fıkühü'l-İslami ve Edilletühü*, 7/5213-5214.

Azimetle amel kat'i olduğu gibi, ruhsatın aslını oluşturan hüküm de kat'idir.²⁶⁰ Ruhsat azimete göre cüz'i ve külli asıldan istisna olan cüz'i de olsa; bu, Fıkıh Usulünde ki kat'i olanın zanni olanla tahsisi ve takyidi gibidir.²⁶¹ Zorluğu kaldıran ayetler kat'iyet derecesindedir. Öyle ki bu ümmetten güçlüğün kaldırıldığına dair deliller kat'iyet derecesine ulaşmıştır. Hatta öyle hale gelmiştir ki hem Allah hakkı ve hem de kul hakkı ruhsatta birleştiği için ruhsat azimetten üstündür de denilebilir. Zira azimette sadece Allah'ın hakkı vardır.²⁶²

Hukuki ruhsatlar mükellefe rıfk içindir.²⁶³ Şarii'in ruhsatları vazetmesindeki amaç meşakkatlerden dolayı kullarına acımasıdır. Dolayısıyla ruhsatla amel muradi İlahi'ye muvafiktir. Sırf azimetle amel ise dinde aşırılık ve tekellüfe sebep olur. Ruhsat zanni olsa da ruhsatı terk etmek amelde usangaçlığa, bıkkınlığa ve ibadetlerde yılgınlığa sebep olmaktadır. "Abdullah b. Amr b. As ihtiyarlayınca, keşke Allah'ın Resulünün ruhsatını kullansaydım demiştir."²⁶⁴ Eğer Şarii her işe bir çıkış yolu ve kolaylık koymuşsa –ki bunlardan biri de ruhsattır- mükellefin gerektiğinde bunu kullanması gerekir. Yoksa Şarii'in maksadına muhalif hareket etmiş olur.²⁶⁵

Allah'ü Teala zorluk karşısında azimeti terk edip masiyet olan şeylerle ruhsatlanmaktan dolayı mağfiret edicidir. Ruhsatla muamele edeni muaheze altına almaması onun rahimiyetine daha layıktır. Çünkü ruhsat tanınması da onu rahmetindedir.²⁶⁶

İLTEKLİF VE VAZ'İ HÜKÜM AÇISINDAN AZİMET VE RUHSAT

Azimet ve Ruhsat İslam Hukukçularının çoğunluğuna göre teklifi hükümlerdendir. Azimet Şarii'in genel bir şekilde istediği veya mübah kaldığı şeylerdir. Ruhsat ise Şarii'in zaruret anında mükelleflerden tahfif için ve zorluğu kaldırmak için (ref-ı harec) istediği şeydir. Dolayısıyla talep ve ibaha teklifi hükümlerden olduğuna göre azimet ve ruhsatta teklifi hükümlere dahildir.²⁶⁷ Yine Fıkıhçılar azimet ve ruhsatı genelde uhrevi açıdan ele

²⁶⁰ Şatibî, **Muvafakat** 1/301; Cebburî,46.

²⁶¹ Cebburî, 46.

²⁶² Bakara Suresi, 2/185; Araf Suresi, 7/157; Hacc Suresi, 22/78; Şatibi, **Muvafakat**, 1/302; Cebburî, 46.

²⁶³ Şatibî, **Muvafakat**, 1/303.

²⁶⁴ Müslim, Sıyam-35 (1/818); Cebburî, 47.

²⁶⁵ Şatibî, **Muvafakat**, 1/303-304; Cebburî, 47.

²⁶⁶ Kurtubî, 2/234.

²⁶⁷ er-Rabia, Abdülaziz b.Abdurrahman b. Ali **es-Sebeb İnde'l-Usuliyin**, Lücnetu'l-Buhus ve't-Te'lif ve't-Tercümeti ve'n-Neşr (13), by, cüz.1,1980,1.baskı, s. 119; ez-Zuhayli; Vehbe, **Usul-i Fikhi'l-İslamî**, Daru'l- Fikr, Beyrut, 1996, s. 1/108; Apaydın, Yunus, **Fıkıh Usulü Dersleri** (2000-2001), Kayseri, 2001, s. 33.

aldıklarından azimet ve ruhsatın daha çok ibadet ve ibadet yönü ağır basan hükümlerde cereyan ettiği bir vakıdır. İbadetler ise teklifidir.²⁶⁸

Bazı İslam Hukukçuları Azimet ve Ruhsatı Vaz'i hükümlere katarlar. Bunların olaya yaklaşımları şöyledir: Azimeti, Şarii' normal şartlarda mükelleflere, asli hükümlerin devam ve sürekliliği için *sebeb* kılmıştır. Ruhsat ise Şarii'in olağan dışı durumlarda mükelleflerden hafifletmeye *sebeb* kıldığı hükümlerdir.²⁶⁹ Hükümler ikiye ayrılır.

A-Teklifi Hükümler: Şarii'in mükelleflerden bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut onu yapıp yapmaması konusunda serbest bırakmasıdır.²⁷⁰

B-Vaz'i Hükümler: Şarii'in bir şeyi başka bir şey için sebep mani veya şart koşmasıdır. Şarii, iki durum arasında bağ kurarsa ve bu iki bağ bir diğeri için sebep şart veya mani teşkil etmesi tarzında olursa buna vaz'i hüküm denir. Burada sebep, şart ve mani söz konusudur.²⁷¹

Teklifi hükümlerde mükellef gücü ve kudreti dahilinde olan şeylerle sorumludur. Tekliften maksat zaten mükellefin yapabileceği şeydir. Mükellefin gücünün dışına çıkacak bir şeyle emirden Şarii münezzehtir. İslam Hukuku şu kaideyi koymuştur. "Teklif ancak kudrete göre yapılır." Vaz'i hükümde mükellefin gücü dahilinde olup-olması şartı aranmaz. Gücü dahilinde olabilir mesela, hırsızlık yapmanın elin kesilmesine sebep olması gibi. Gücünü aşan vaz'i hüküm ise mesela, ramazan hilalinin oruç tutmak için sebep olması örneğinde olduğu gibidir.²⁷²

Teklifi diyenlerce, azimet ve ruhsat beş hükümde kendini gösterir/çeşitlenir. Vacip, mendup, haram, mübah, mekruh. Muhakkiklere göre azimet ancak mukabilinde ruhsat bulunabilen hükümlere denir. Mukabilinde ruhsat bulunmayana azimet denmez.²⁷³ Beş hükmü kapsamına alması ise şöyledir: Namaz vaciptir. Şevval ayında altı gün oruç tutmak mendup'tur. Tek gün aşure orucu mekruhtur. Temiz ve güzel yiyecek ve içecekten faydalanmak ise mübah'tır.²⁷⁴ Çünkü bu asıllar Allah tarafından meşru kılınan hükümlerdir. Allah'ın kulları üzerinde hakkıdır. Bu asıllar derece ve rütbelere göre, talep

²⁶⁸ Apaydın, 34.

²⁶⁹ Zeydan, 50; Rabia, **es-Sebeb İnde'l-Usuliyin**, 114-119; Dönmez, İ.Kafi, **İslam Hukuk İlminin Esasları** (dip not), 254; Amidi, 1/187; Zuhaylî, **Usûl**, 1/100.

²⁷⁰ Zeydân, **el-Veciz**, 26; Şaban, **İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıhk)**, s. 227.

²⁷¹ Ayetler ve hadislerden yola çıkarak vaz'i hüküm için bkz., İsrâ Suresi, 17/78; Bakara Suresi, 2/185; Buhari, **Vudu'-2** (1/43).

²⁷² Zeydân, **el-Veciz**, 27

²⁷³ Zuhaylî, **Usul**, 1/110.

²⁷⁴ Rabia, **es-Sebeb İnde'l-Usuliyin**, 112.

ve terki konusunda kullardan inanıp aynı zamanda fiili olarak yapılması istenen hükümlerdir. Dolayısıyla azimettir.²⁷⁵

Serahsi, hükümleri tanımlarken Sünnet'in hükmünün "ittiba" olduğunu belirterek; "Sünnet ikidir. Birisi alınması hidayet olan; diğeri ise terk edilmesi dalalet olandır. Bir sünnet vardır ki alınması güzeldir bir diğeri sünnet ise terkinde sakınca olmayandır. Birincisi, bayram namazları, ezan, kamet ve cemaatle namaz gibi ibadetlerdir. Bunları terk edenlere ayıplama söz konusudur. Hatta bir belde ehli toptan terk etseler onlar cebri yaptırımlarla döndürülürler. İkinci ise Peygamberimizin (sav) oturması kalkması giyinmesi ve binmesi gibi kişisel hareketleridir. İbadetler de sünnetler de aynı şekilde metbuatün"dür (uyulması gerekli olan)" demektedir.²⁷⁶ Serahsi'nin sözlerinden anlaşılan, sünnetlerin azim ve ruhsat kapsamında olup teklifi hükümlerden olduğudur. Serahsi hemen akabinde nafilelerin tanımını yaparken şöyle der: "Nafileler ibadetlerdendir, zevaid olanlardır, bizim için meşru kılınanlardır (lena), bize vazife değildir (la aleyna). Tatavvu olanlarda nafilleyle aynıdır. Nafileler bizim için ziyade olarak meşru kılınmıştır, vakitle sınırlı değildir." Serahsi, sözünün tam bu noktasında ruhsat ve azimle ilgili kavramları kullanarak sözünü şöyle sürdürür: "Eğer biz nafilelerde erkan ve şartlarına bütün vakitlerde riayet etmek istersek bunda "harecün zahirun" açık bir zorluk vardır".²⁷⁷ Nitekim ruhsat ile nafilelerin ortak yönleri de vardır: Nafilelerin maziret olmaksızın oturarak veya binitli olarak kılınması onun ruhsat cinsinden olduğunu gösterir. Çünkü nafilelerin meşruiyetinde özrün mevcudiyeti söz konusudur. İşte meşruiyetinde ki bu benzerlikten dolayı nafileler ruhsattan sayılır.²⁷⁸ Serahsi ve Buhari bu ifadeleriyle nafilelerin de azim-ruhsat ve teklifi hüküm kapsamına girdiğini ima ediyor. Yine, şu hadiste bu bağlamdadır: "Allah'ın Resulü, yaşlı olan oruçlulara öpme konusunda ruhsat tanıdı. Gençlere ise mekruh kılındı."²⁷⁹

²⁷⁵ Rabia, **es-Sebeb İnde'l-Usuliyin**, 115; Zuhayli, **Usul**, 1/108.

²⁷⁶ Serahsi, **Usûl**, 1/114.

²⁷⁷ Serahsi, **Usûl**, 1/115.

²⁷⁸ Buhari, **el-Keşfü'l-Esrar** (Pezdevi Usul metniyle), 2/570.

²⁷⁹ Mukayeseli olarak bkz. Buhari, **İtisam bi's-Sünne**, 5 (8/145); Müslim, **Fedail-35** (2/1769); Buhari, **İydeyn-5** (2/3), **Edahi-6** (6/235); Buhari, **Zebaih-27-28** (6/220) **Muvatta**, **Sıyam-5** (1/291); Ebu Davud, **Zekat-22** (2/270); Darimi, **Salat-45** (1/231);); 7/162;

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM HUKUKUNDA AZİMET VE RUHSAT

I-AZİMET VE RUHSATA GENEL BAKIŞ

Burada azimet ve ruhsata genel bir bakışla yaklaşacağız.

A-Dindeki Kolaylık Bağlamında Azimet ve Ruhsat İlişkisi: Ruhsat, İslam Hukukunda tekliflerin kolaylaştırılmasıdır. Ruhsat, kulların özürlerine mebni kendilerine bir suhulet ve müsaade olmak üzere ikinci dereceden meşru kılınan hükümlerdir.²⁸⁰ Zira “Allah sizin için kolaylık diler, size zorluk dilemez.”²⁸¹ Ayeti bunu gösterir. Ve İslam’ın meşru kıldığı ruhsatlar mükellefin yükünü hafifletmek içindir. Nitekim bu durum kasr-ı salat, teyemmüm, oruç vs ibadetlerde kendini gösterir.²⁸² “Meşakkat teysiri celbeder.” *Yani suubet, sebeb-i teshil ve darlık vaktinde, vüsat* gösterilmek lazım gelir. Karz, havale, hacr gibi bir çok ahkamı fihhiyye “Ben kolaylık ve adalet dolu bir hukukla gönderildim”²⁸³ hadis-i şerifinden çıkmıştır. Ve fukahanın gösterdikleri hukuki hafifletmenin hepsi bu kaideden çıkarılmıştır.²⁸⁴

İslam’ın Mükellefiyet Anlayışı: İslam’ın mükellefiyet anlayışını Dinde kolaylık ilkesiyle ve ruhsatla bağlantılı olarak aşağıdaki maddeler halinde zikredebiliriz:

1-Kur’an-ı Kerim’de insana emredilen bütün ibadetlerde görülen hususiyetlerden birisi, onların ifasındaki kolaylık cihetidir. Zira Allah kullarına zorluk dilemez.²⁸⁵ İslam Hukuku’nun temel mukarrar kaidesi olan “güçlüğü kaldırma” ve “insanlar için kolaylaştırma” prensibine bütün hüküm ve tekliflerde riayet edilmiştir.²⁸⁶ Dinin ölçüsü, kolaylık ve müsamahadır. “Zorluk giderilir”, “Meşakkat teysiri celbeder”, gibi kurallar kitap ve sünnetten istinbat edilmiştir.²⁸⁷

²⁸⁰ Bilmen, 1/84.

²⁸¹ Bakara Suresi, 2/185. “Bu ayet, üzerine bir çok furu’ hükümlerin bina edildiği kaidelere büyük bir temel oluşturur. Mesela kavaid-i hamse bunlardandır. Meşakkat teysiri celbeder. Bir iş dıyk oldukça müttesa’ olur. Zaruretler mahzuratu mübah kılar. Zarar izale olunur, gibi kaidelerdir”. (es-Suyuti, Celaleddin Ebi’l-Fazl Abdurrahman b. Ebi Bekr, **el-İklil fi İstinbatı’t-Tenzil**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty, s. 26). Yine İslam Hukukunda kolaylık prensibi ve Dini Hükümlerde kolaylığın terettüp ettiği meseleleri daha didaktik bir şekilde görmek için bakılabilir. (Köksal, İsmail, **Teğayyuru’l-Ahkam fi Şeriatı’l-İslamiyye**, Müessesetür-Risale, Beyrut, 2000 1.baskı, s. 70-74)

²⁸² Nica, 323; Razi, 5/78 .

²⁸³ Buhari, **Edebü’l-Müfred**, Hüsnü’l-Huluk-9 (1/386).

²⁸⁴ Bilmen, 1/260-561.

²⁸⁵ Hatipoğlu, Said, **İslamın Mükellefiyet Anlayış ve Buna Aykırı Hanefi-Maliki Kıyası**, A.Ü.İ.F.D, Ankara, 1976, s. 2/185.

²⁸⁶ Zeydan, Abdülkerim, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, çev: Hayreddin, Karaman, Diyanet Dergisi, 1974, c. 13/3, s. 162.

²⁸⁷ es-Sunbuhaylî, Burhaneddin Muhammed, **Kazâyâ Fikhiyye Muâsıra**, Darü’l-Ümm, Lübnan, 1988, 1 .baskı, s. 13.

İslam Hukuku, zorluk olmaması, kolaylık vs...gibi, hangi çeşit hukuki hüküm olursa olsun mükelleflere karşılaştıkları problemlerin çözümünde ölçüye vurabilecekleri prensipler koymuştur. Bu prensipler sınırlandırılmayan mutlaklardır. Yani hakim ilkedir ve hiç bir şey bunları kaldıramazlar. Bu prensipler sayesinde zorluk ve meşakkat gerektiren teklifler ister ibadet, ister muamelat, ister ukubat ve isterse kişisel teklifler olsun ortadan kalkar.²⁸⁸ Zira, Allah size bu ruhsatlarla kolaylık diler, size zorluk dilemez. Allah çok acıyan ve merhamet edendir. Allah size kolaylığı ve ruhsatı verdiği için şükretmelisiniz.²⁸⁹ “Allah sizden yükünüzü hafifletmeyi istiyor”²⁹⁰ yani; Hukukun hükümlerini suhuletle yapabilmeyi istemektedir.²⁹¹

Ruhsatın sebepleri çoktur. Zaruret ve meşakkatin kaldırılması kolaylığın getirilmesidir.²⁹² “Allah size dinde zorluk kılmadı”²⁹³ Yani, Allah; zaruretler anında kolaylaştırarak (namazları kasr, teyemmüm, darda kalanın meyte eti yemesi, sefer ve hastalık anında oruç tutmama) zorluğu bertaraf etmiştir.²⁹⁴ Ruhsat hali, meşakkat'in kaldırılması menfaatlerin temini ve zararların giderilmesi prensibine dayanır.²⁹⁵

2-İnsanın gücünü aşan ve zorun ötesine geçen imkansız Cenab-ü Hakkın emretmesi hiç düşünülemez. Allah kimseye gücünün yetmeyeceği şeyleri teklif etmemektedir.²⁹⁶ Kolaylık prensibi Yaratıcının bütün dini işlerde ki hedeflerinden olan Rabbani bir maksattır.²⁹⁷

İslam Hukukçuları gerek teamül, gerek kolaylık, gerek zorluğu kaldırma ve gerek örf-adet nokta-i nazarından bakarak bu prensiplere sık sık atıfta bulunmuşlardır. Mesela Hanefi fikhının içtihat usulünde²⁹⁸ bu prensipler: 1-Kitap 2-Sünnet 3 Sahabe Kavli 4-İcma 5-Kıyas 6-İstihsan 7-Örf-Adet-Teamül 8-Maslahatlar 9-Zaruretler 10-İhtiyatlar 11-Umumi Belvalar 12-Hacetler 13-Kaçınılmazlıklar 14-Güçlüğü giderme 15-Kolaylaştırma, şeklinde yer almıştır.²⁹⁹

²⁸⁸ Muğniye, Cevad Muhammed, **ez-Zarure tu'fi'l-Muzdar mine'l-İkab**, Risaletü'l-İslam, Kahire, 1952, s. 4 (s.2)/157.

²⁸⁹ Ebu's-Suud, 1/236.

²⁹⁰ Nisa Suresi, 4/28.

²⁹¹ es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekir, **Tefsiru'l- Celaleyn li'l-Kur'ani'l-Azim**, 1/75.

²⁹² Atar, 131.

²⁹³ Hac Suresi, 22/78.

²⁹⁴ Suyuti-Mahalli, **Tefsiru'l-Celaleyn**, 2/43.

²⁹⁵ Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, çev. Ali Şafak, Sırdaş Y, İst.1976, 1.baskı, s. 87.

²⁹⁶ Bakara Suresi, 2/286; En'am Suresi, 6/152; Araf Suresi, 7/42; Müminun Suresi, 23/62; Hatipoğlu, 21/185.

²⁹⁷ Şevkanî, **Fethu'l-Kadir el-Camiu beyne Fethi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlimi't-Tefsir**, s. 1/183.

²⁹⁸ Hanefi Mezhebinin İctihad Usulündeki genel eğilimlerinin çeşitleri ve örnekleri için bakılabilir: Kılıçer, M.Esat, **İslam Fıkında Rey Taraftarları**, D.İ.B.Y, Ankara,1994, 2.baskı, s. 98-108.

²⁹⁹ Yavuz, 88.

3-Kolaylığın esas alındığı ahkâmın tatbikinde bile beşeri zaaf gösterenlere dahi Cenab-ı Hakkın Rahmeti eksik değildir. “Unutursak yanlış yaparsak, bu yüzden bizleri ‘... cezalandırma ey rabbimiz’ ayeti bize bunu gösterir.”³⁰⁰

4-İnsan ancak kendinin kasden bile bile yaptığı şeylerden dolayı günahkar olur.³⁰¹ Dolayısıyla maziretler nedeniyle ruhsatları kullandığı için günahkar olmayacaktır.

5-Müminlerin mesuliyet hududunu çerçeveleyen ilahi hükümlerin tatbikinde ortaya koyduğu prensipleri ilk tatbik eden tabiatıyla Hz. Peygamber (sav) olmuştur. Ve, O, bu uygulamalarında en güzel “misalligini” göstermiştir.³⁰² Zira, Allah’ın Resulü (sav) hiçbir zaman meseleleri çıkmaza sürüklememiş; her işi daima kolaylaştırıcılığıyla, yumuşaklıkla halletmeye çalışmıştır. Hz. Aişe “Allah’ın Resulü (sav) iki şeyden birisini seçecek olsa, günah olmamak şartıyla mutlaka onun en kolayını alırdı. Şayet günah mevzu bahis ise o zaman ondan en uzak olanı olurdu.”³⁰³

“Dininizin en hayırlısı kolay olanıdır.”³⁰⁴ Hz. Peygamber (sav) ve İslam, darlık ve meşakkat anlarında *ruhsatlar* vermiştir. Hasta kişinin ramazan da oruç tutmaması gibi karşılıklı iki taraflı akitlerde tarafların karşılaştıkları güçlükleri gidermek için selem, istisna’ gibi akitler meşru kılınmıştır. Halbuki böyle akitler İslam Hukukunun genel hükümlerine uymamaktadır.³⁰⁵ Yine ferdi zorlaştırmalara da müdahale etmiştir. “Enes: Hz. Peygamber (sav) mescidin iki direği arasına ip çekilmiş olduğunu gördü ve bu ip nedir diye sorunca, bu ip Zeynep’in ipidir; ayakta durmaktan yorulunca bu ipe tutar dediler. Hz. Peygamber (sav): ‘Hayır ibadette böyle güçlükler talep edilmemiştir. Bu ipi çözüünüz, sizin biriniz zinde oldukça namazını ayakta kılsın, yorulunca da hemen otursun (namazını oturduğu halde tamamlasın)’. Bu hadis-i şerifte *ibadette itidale teşvik külfet ve meşakkat iltizam etmekten nehiy vardır.*³⁰⁶ “Allah’ın Resulü kolaylaştıran bir kişi idi (sehlen).”³⁰⁷

6-Hz. Peygamber (sav) bu Kur’an’i zihniyeti ictima-i hayatta nasıl misalleştirdiğine İslam kaynaklarında sıkça rastlanmaktadır. Hadis kaynakları bu misallerle doludur. İslam dini müminlerden, her türlü işlerinde *Meşruiyet çerçevesinde kalmak şartıyla*³⁰⁸ kolaylığı

³⁰⁰ Bakara Suresi, 2/286; Hatipoğlu, 21/185.

³⁰¹ Bakara Suresi, 2/225; Maide Suresi, 5/89; Ahzab Suresi, 33/21; Hatipoğlu, 21/185.

³⁰² Ahzab Suresi, 23/21; Hatipoğlu, 21/185.

³⁰³ Müsned, 6/85; 5/93; Buhari, Edeb-78 (7/104); Yine, Müsned, (6/125); Müsned, (5/69).

³⁰⁴ Müsned, (5/32); Abdülbaki, s. 1/325, h.no.886.

³⁰⁵ Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, 89.

³⁰⁶ Miras, 4/21.

³⁰⁷ Buhari, Buyu-16 (3/9); Müslim, Hacc-17 (1/882); İbn Mace, Ticaret-28 (2/746); Geniş bilgi için bkz., Miras, Sahih-i Buhari Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercemesi, 6/372-373.

³⁰⁸ Bu kaydın anlamlı olduğu kanaatini taşıyorum. Zira din konusunda ehil olmayanların ve dine karşı bilinçli bir mesafe koyanların bile bu yönde taleplerinin olması biraz manidar görünüyor. Bu anlamda aşağıda bir

düstur edinmelerini istemekte, onların takatlerini aşan hususlarda kendilerine hüküm terettüp etmeyeceğini ifade etmektedir. “Teklif emir, hüküm) vüs’ate, iktidara göre yapılır.”³⁰⁹ “Sakinılması mümkün olmayan şeyler affedilmiştir.”³¹⁰

7-Ruhsattaki kolaylaştırmanın tebliğle de sıkı bir ilgisi vardır: İnsan psikolojisi kolaya meyyaldır ve her şeye yavaş yavaş alıştıktan sonra onu kabule müsaittir. Karşılaşılan ağır bir teklif, meselenin tamamını inkara yol açabilir. Bu sebeple ona yapılan teklif ve sunulan tebliğ, kolaydan zora, esastan teferruata, bilinenden bilinmeyene doğru zamanla ilerleyen bir tedrici metoda sahip olmalıdır ve muhataptan yapılabileceği şey istenmelidir. Yoksa yılan ve ürken muhatap elbette psikolojikman yenilmiş olarak kendine yüklenilecek mükellefiyet ve mesuliyet ağırlığından yılmış olarak kendisine yüklenilecek mesuliyetten kaçacaktır.³¹¹ “Allah’ın Resulü, Muaz b. Cebel ve Musa el-Eş’ari yi Yemen’e gönderirken “Birbirinize destek olun kolaylaştırın, zorlaştırmayın” dedi.”³¹² “Allah’ın Resulü mescitte, Allah’ım sadece beni ve Muhammedi mağfiret et deyip sonra mescide bevleden adamın üzerine sahabenin yürümesi üzerine, ‘siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil, oraya bir kova su döküverin’ dedi.”³¹³

8-Dindeki kolaylaştırma; İbadetten ahlaka; ahlaktan tebliğe; muamelattan ukubata kadar, hayatın bütün alanlarını kapsayan ve kendisini gösteren bir ilkedir. Örneğin kolaylık ve suhuletin geçtiği hadis eserlerinde ki kitap başlıkları da bize önemli bir ip ucu vermektedir.³¹⁴ Aşırılığa kaçan ve aynı zamanda vurdumduymazlık diyebileceğimiz tefrit anlayışlarına sebebiyet verecek ifrat anlayışları hoş görülmemiş³¹⁵ ve dinin kolaylık olduğu vurgusu yapılarak itidale³¹⁶ teşvik edilmiştir. İtidal³¹⁷ ve kolaylık asıldır, temel prensiptir.

kaç pasaj sunacağım.

“Dinde kolaylık ilkesinden”, bizzat Kur’an ve Sünnet’te ifadesini bulmuş olan kolaylık kastedilmediğine dikkat edilmelidir. Dinin sabitelerinden; zaruret-i diniyye’den ve kesin nasslardan her hangi kişi kurum ya da toplum adına ferağat’ta bulunulması söz konusu olamaz. “Kolaylık ilkesi”, ancak kesin nasslarda belirtilmemiş ve Müslümanların tercihine bırakılmış olan meşru seçenekler hakkında kullanılabilir. (Sifil, Ebu Bekir, **Çağdaş Dünyada İslami Duruş**, RihleY, Ank, 1999, 1.baskı, s. 14). Modern İslam düşüncesi için asl olan muradi ilahi değildir. Bu düşünce için asl olan beşer taleplerine azami ölçüde cevap veren bir hayat tarzını yakalayabilmek için dinden ne kadar istifade edilebileceğidir. (Sifil, 18).

³⁰⁹ Mebsut, 3/98-99.

³¹⁰ Mebsut, 3/93.

³¹¹ Önkal, Ahmet, **Rasulullah’ın İslam’a Tebliğ Metodu**, Esra Y, Konya, 1992, 7.baskı, s. 135

³¹² Buhari, Ahkam-22 (8/114); Buhari, Meğazi-60 (5/108); Darimî, Mukaddime-24 (1/64).

³¹³ Müsned, (2/239)

³¹⁴ Mesela, Kolaylık ile ilgili hadislerin geçtiği kitap başlıkları; Buhari, Ahkam-22 (8/114); Buhari, Meğazi-60 (5/108); Buhari, İlim-29 (1/15); Buhari, Edeb-78 (7/104).

³¹⁵ Ahmed b. Hanbel, (6/125).

³¹⁶ Buhari, İlim-29 (1/15); Naim, 1/48.

³¹⁷ İtidal: Kemiyyette ve keyfiyyette orta yolu tutmak olup kendisinde tevazu bulunan şeydir. (Firuzabadi, 2/1321).

Çünkü her şeyden evvel, din kolaylıktır,³¹⁸ dinimizin en hayırlısı kolaylıktır,³¹⁹ hanefiyye-i şemha tavsiye edilmiştir.³²⁰

Her şeyden evvel Kur'an-ı Kerim ve Hadislerin itidal (ortaya) ve tevazu üzerine ısrarla durmaları, bu orta yolun mutlak iyi olarak karşılandığı bize ima edilmiştir.³²¹ Hz. Peygamber (sav), Hz. Aişe'ye, "sus, size ancak gücünüzün yettiği kadar amel vardır. Dinin Allaha en güzel olanı sahibinin ona devam ettiğidir", demiştir.³²²

Sonuç olarak; İslam Hukuku güçlüğü kaldırma ve kolaylaştırma prensibine bütün hüküm ve tekliflerde riayet etmiştir. Zaten dinin insanlardan istediği hem miktar bakımından çok değildir hem de tabiatı bakımından insanın gücünü aşmaz. İnsanın iyiliği ve ruhunun temizlenmesi için yetecek kadar ve gücünü aşmayacak ölçüde teklifler getirmiştir. Dinin istediklerinin şöylece iki kısma ayrılmış olması da bunu göstermektedir. Birinci nevi hükümlerde kesinlik vardır. Bu hem farza hem de harama şamildir. İkinci nevi hükümler de kesinlik ve cebrilik vasfi taşımaz. Burada tercih bahis mevzudur; bunlara mendup ve mekruh dahildir. Bundan dolayıdır ki hiçbir insan birinci grup hükümleri normal haller dışında bu asgari haddi terk edemez. İslam ikinci nevi hükümleri ise; teşvik, davet ve heveslendirme ile yetinmiştir; insanlara kolaylık olsun diye bunları birinci nevi hükümler arasına koymamıştır. Ve İslam insanların mazeretlerini göz önüne alarak onlardan güçlüğü kaldırmak için ruhsatlar koymuştur.³²³ İslam bütün yaratılanlara kıyamete kadar hükmedecek bir din olduğuna göre onların sefer ve hazarlarında, hastalık ve sıhhatli zamanlarında onların durumlarını gözetken hükümler koyması da tabii olacaktır. Dolayısıyla onlara meşakkat veren hükümleri semahat, kolaylık, rıfk açısından ifrat ve tefrite yönelmeksizin vasat bir şekilde çözümler sunan bir hukuktur. Mükellef kendisini zorlayan onarmal bir durumla karşılaşarsa, Şarii, bu durumları muteber kabul etmiş ve ona meşakkat ve harec veren, külli hükümlere muhalif cüz'i kolay hükümler koymuştur. Usulcüler bu genel hükümlere azimet, mazeret karşısında konulan cüzi hükümlere de ruhsat, demişlerdir.

³¹⁸ Müsned, (5/69).

³¹⁹ Müsned, (5/32); Abdülhakî, s. 1/325, h.no.886.

³²⁰ Buharî, **Edebü'l-Müfred**, Hüsnü'l-Huluk-9 (1/386).

³²¹ Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Y., İst.1993, 2.baskı, s. 2/752.

³²² İbn Mace, Zühd-27 (2/1417).

³²³ Zeydan, Abdulkerim, **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, çev. Hayreddin Karaman, Diyanet Dergisi, c. 13/3, s. 163.

B-Hukukun Gayeleri Bakımından Azimet ve Ruhsat İlişkisi: Allah insanları yaratmış, onlara akıl vermiş, akıllarını nasıl kullanacaklarını denemek için dünya hayatını takdir etmiştir. İnsanların, dünyada, denemeden geçmeleri, asgari hayat şartlarının teminine bağlıdır. Bu hayat şartlarının temini imkansız veya güç hale geldiği zaman ise Allah kullarının derhal veya uzun vade de yok olmalarını değil, geçici olarak, ilgili yasaklarını kaldırarak yapmalarını murat etmiştir.³²⁴

İnsanlar için meşru kılınan bütün Hukuk normlarında hakim olan kanun koyucusu tarafından gerçekleştirilmesi istenen bir takım gayeleri bulunduğundan kimse şüphe edemez. Kuran ve Sünnetin tümevarımla incelenecek bir çok delili, bizim, İslam Hukuku normlarının toplumun ve kişilerin genel yararlarıyla ilgili bir takım hikmet ve illetlere bağlı olduğunu benimsememizi gerektirir.³²⁵

İslam Hukuku'nun toplumun ve kişilerin faydalarını içeren gayeleri iki şekilde bilinir. Sağlam akıl³²⁶ ve toplum çoğunluğunun tecrübeleri iledir.³²⁷ Toplumun çoğunluğunun tecrübe ederek gönüllerinde aşık olduğu ve güzel bulduğu örfü faydaları da hukuk gaye edinir. Elbette İslam Hukuku sağlam akıl sahiplerinin ve toplumun derin deneyimleri sonucu örfü faydaları benimser. Yani din örf ile kabil-i te'lif dir. Dini örf ile te'lif edemeyenler onu te'vile kalkar. *İslamiyet akli ve tecrübeyi, örf ve tekamülü kabul ve tasdik eden azametli bir din olduğundan* Katoliklik gibi akla ve tecrübeye göz yummuş değildir. Mesele yalnız asli olan hükümlerle arazi olan hükümleri tefrik etmek ve dini hayatı örfi hayat ile birleştirmektir. Yine bunu tevil ve tahrif tarikiyle yapmak günahdır.³²⁸ Burada dikkat çekilen yersiz tevil tehlikesi hakkında İbn Kayyim: "Geçmiş milletler ancak teville fesada uğradılar. Bu sadece bize özel bir durum değildir" demektedir.³²⁹

İslam Hukuku bu kişisel ve toplumsal gayeleri gerçekleştirmek için fitrat ve onun gereklerine vurgu yapar.³³⁰ Çünkü dayandığı en temel nitelik fitrattır. İslam dini mensuplarını fitrata ve onun gereklerini yapmaya, kapsamına girenleri ve onunla barışık olanları yaşatmaya çalışır.³³¹ "Fıtrat" tan akaid ve hukuk bütünlüğü kastedilmektedir.³³²

³²⁴ Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, Yeni Şafak Y , İst. 1986, 1.baskı, s. 3/57.

³²⁵ İbn Aşur, 29.

³²⁶ İbn Aşur, 81.

³²⁷ İbn Aşur, 82.

³²⁸ İsmail Hakkı, *Din ve Hayat*, Kader Matbası, İst.1334, s. 32-33.

³²⁹ İbn Kayyim, Şemseddin b. Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub İbn Kayyim el-Cevziye, *İ'lâmü'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Alemîn* thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1987, s. 4/25.

³³⁰ Bkz., Rum Suresi, 30/30; Hac suresi, 22/31.

³³¹ İbn Aşur, 94.

³³² İbn Aşur, 90.

Yine İslam Hukuku bu temel gayelerini gerçekleştirmek için hoşgörü, müsamaha ve toleranşa önem verir. Hoşgörü itidal içinde olarak muamelelerin kolaylığıdır. Çünkü O, daraltma ve umursamazlık arasında orta yoldur. İtidal, adalet ve orta yolu tutmak anlamıyla ilgilidir.³³³ İfrat ve tefrit tarafları arasında ortada bulunmak, olgunlukların kaynağıdır.³³⁴ Şiddeti ve gerçeği kabul etmemekte direnmekten kaçınmak fitrattandır.³³⁵

İslam Hukuku herkese ve her kesime geneldir. İşte bu yüzden Yüce Allah bu Hukuku milletlere ve adetlere göre değişmeyen, aklın anlayabileceği hikmet ve illetlere dayalı kılmıştır.³³⁶ *Çeşitli asırların ve milletlerin durumlarının herhangi bir sıkıntı olmaksızın İslam hükümleri çerçevesinde şekillendirmeye elverişli olmasıdır.*³³⁷ Genel olup herkese ve her kesimdeki insana her zaman elverişli olması dolayısıyla; güçlük sıkıntı ve zorluk olmaksızın normların çeşitli durumlara paralel yürütmesi suretiyle esasları ve külliyatıyla *çeşitli durumlara uyum sağlamaya elverişlidir.* Bu anlamda İbn Kayyim'in verdiği şu örnek gayet yerindedir. "Ebu Salebe, Allah'ın Resulüne: 'Biz Ehl-i Kitab'ın yaşadığı yerlerde yaşarız. Onlar domuz yeyip domuz (yemeklerini kaplarıyla) içiyorlar. Onların kaplarını, tencerelerini, tabaklarını kullanalım mı?' 'Eğer başka kap kaçağınız yoksa tabii ki' cevabını verdi".³³⁸ Çünkü, içki kapları bir şeyi helal ya da haram kılmaz.³³⁹

İslam Hukukunun genel gayesinin ümmetin düzenini korumak ve ümmetin yararını kendisini meydana getiren insan türünün yararıyla devam ettirmek olduğu ortaya çıkar.³⁴⁰ Çünkü, din her şeyden önce bir hayat meselesi ve bir cemiyet meselesidir.³⁴¹ Din içtimai varlıktır. Din cemiyetle doğmuş, cemiyetle yaşanmıştır.³⁴² Din demek milletin ilmi, zevki, ahlaki, hukuki, iktisadi, bütün kuvvetlerinin ifadesi demektir.³⁴³ Çünkü hayat, mutlak ve cebri değildir. Tabiatına uymak şartıyla kabil-i imar ve kabil-i ıslahtır.³⁴⁴ İşte bu gayenin sağlanması için *genişlik (tevsia) güçlüğün kaldırılması (ref'ü'l-harac) prensiplerine ihtiyaç duyulur.* Eğer dikkate alınmaz ise mükellefler *güçlük ve zorluğa (harec ve*

³³³ İbn Aşur, 95; Yine bkz., Sad Suresi, 38/26; Hac Suresi, 22/78; Maide Suresi, 5/77; Hadid Suresi, 57/27.

³³⁴ İbn Aşur, 96; Yine bkz., Bakara Suresi, 2/185; Hac Suresi, 22/78; Maide Suresi, 5/6; Bakara Suresi, 2/186.

³³⁵ İbn Aşur, 101; Yine bkz.: Nisa Suresi, 4/28.

³³⁶ Bkz Nisa Suresi, 4/117-119; Sebe Suresi, 4/28; Araf Suresi, 7/158; Haşr Suresi, 59/2 ; Bakara Suresi, 2/185, 205.

³³⁷ İbn Aşur, 106.

³³⁸ İbn Kayyim, **İlamü'l-Muvakkîn**, 4/381.

³³⁹ eş-Şeybani, İmam Hafız Müctehidü'r-Rabbani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan, **el-Camir's-Sağir** (en-Nafiu'l-Kebir şerhiyle, Leknevi), Alemü'l-Kitap, Beyrut, 1986, 1.baskı, s. 485.

³⁴⁰ İbn Aşur, 129; Yine bkz., Hud Suresi, 11/88.

³⁴¹ İsmail Hakkı, 8.

³⁴² İsmail Hakkı, 19.

³⁴³ İsmail Hakkı, 29.

³⁴⁴ İsmail Hakkı, 43.

*meşakkat) düşerler.*³⁴⁵ Çünkü İslam Hukuku prensiplerine uymayan uygulamaları tağyir (değiştirme) uyanları ise takrir (iktibas) eder.³⁴⁶

Hukukun uygulanması ve yürürlüğü: İslam Hukuku sosyolojik yürürlüğü için kesin kararlıdır, gayelerini ortadan kaldırmayacak ölçüde olmak şartıyla *kolaylaştırma (teysir) ve rahmet yolu ilkesini göz önünde tutar.*³⁴⁷ Yürürlüğü için, ümmet veya fertlerin karşılaştığı zorluk anlarında *normun zorluktan kolaylığa doğru değiştirilmesini istemiş ve böylece ortaya çıkan zorluk ve meşakkatler kolaylaştırılmıştır.* Böylelikle de Hukukun uygulanması konusunda sujelere herhangi bir *mazeret* bırakmamıştır.³⁴⁸ İşte biz bu temel hedeflerin tahakkuku için kullanılan prensibe de *ruhsat* diyoruz. Fukaha, sadece fertle ilgili ruhsatlar vermiş, bütün ümmetin bazen ruhsatlara ihtiyaç duyacak sosyal güçlüklerle karşı karşıya gelebileceklerine değinmemiştir.³⁴⁹ Hukukun uygulanmasında ruhsata ihtiyaç ibadetlerde nadir olarak görülür. Çünkü ibadetler her asırda ki insanları bağlayıcı olduğu için bazı ender haller dışında fazla bir güçlük bulunmaz. Oysa muamelat, zaman ve durumların değişmesiyle birlikte muamelatla ilgili ayrıntı sayılan normlarında değişmesi lazımdır.³⁵⁰ İşte bu yüzden mesela; revacı arttırmak için içerisinde kısmen cehalet (ğarar) bulunan muğarese, bey', selem, müzaraa ve kıraz (mudarabe) gibi akitler meşru kabul edilmiştir. Hatta bazı alimler bu akitleri garar kaidesinden müstesna olması itibariyle –her ne kadar bir *özürden dolayı hükmün zorluktan kolaylığa doğru değişmesi* söz konusu değilse de– yine de *ruhsat* olarak telakki etmişlerdir.³⁵¹ İbn Kayyim, insanların furu nasslara yaklaşımında üç gruptan söz eder ve sürdürür: “Her fırka haktan bir kapı kapattılar. Bu üç grup kendilerin hakkı arama yolculuklarından kendilerini zorladılar. Sonra ise yüklendikleri şeylerin ağırlığından dolayı başka yolları genişletmek zorunda kaldılar.”³⁵²

Şimdi de konumuzda geçen, meşakkatin izale edilmesi, ref-i harec, zaruret nedeniyle kıyastan dönmek, zorluğu kaldırmak, kolaylığı temin gibi kavramlarla ve Hukukun genel gayeleri ve hukukun toplum vicdanında ve yaşamında gerçekleşmesi demek olan “nefaz-ı şeria” ile yakından ilgili gördüğümüz aşağıdaki makaleyi zikredeceğim.

³⁴⁵ İbn Aşur, 156.

³⁴⁶ İbn Aşur, 165.

³⁴⁷ İbn Aşur, 186

³⁴⁸ İbn Aşur, 189.

³⁴⁹ İbn Aşur, 215.

³⁵⁰ İbn Aşur, 184.

³⁵¹ İbn Aşur, 274.

³⁵² İbn Kayyim, *İlamü'l-Muvakkîn*, 1/337.

“Bilindiği gibi; Müslümanların öncelikle uymak zorunda kaldığı kurallar, Allah’ın Hz. Muhammed’e (sav) vahiyile bildirilen bütün insanları hitabı yani Kur’an-ı Kerim ile bunu açıklayan ve gerektiğinde müstakil hüküm koyan Hz. Peygamber’in (sav) sünnetidir. Her ikisi de Müslümanlar için iyi doğru ve güzelin yani “olması gereken” model ve ölçüsüdür. Bu iki kaynak İslam Hukuku’nun yazılı kaynağı olup İslam Hukuku’nun yazılı olmayan bir kaynağı daha vardır ki oda “akıldır”.³⁵³ Kur’an ve sünnetin her olay hakkında hüküm koymayıp geçmiş kuşaklardan devralınan bir çok uygulama ve telakkiyi devam ettirdiğini bir kısmını ise tamamen ortadan kaldırdığını biliyoruz. Hz. Peygamber’in içinde yetiştiği Cahiliyye toplumunun bir çok güzel hasleti de İslam dinince de aynen benimsenmiş ve devam ettirilmiştir. Nasslar sınırlı, olaylar sınırsızdır. Sınırlı ve yazılı hükümlerin zamanında ortaya çıkan sınırsız olaylara intibakı ise “akıl”la olacaktır. İslam Hukukunda akl-ı selim, din ölçüsünde korunmaya değer görülmüş; hayatın beş zaruri esaslarından biri sayılmış, akılı zedeleyecek her türlü davranış ve yöneliş yasaklanmıştır”.³⁵⁴

İslam Hukuku sadece yapmak zorundasın! şu emirleri hayatında uygulamak zorundasın! demekle kifayet etmeyip verilen prensiplerin uygulanması için psikolojik ve sosyolojik şartları göz önüne alarak ruhsatla yakından ilgisi olan ve ruhsatın içerdiği faydaları ihtiva eden delilleri devreye sokar. Çünkü birinci dereceden olan azimetin uygulanması söz konusudur. Adalet, nesafet ve hakkaniyet kavramlarını ihmal etmez. İslam Hukuku beş temel muteber gayeyi hedeflediğine göre azimetle amelde takati aşan zorluklar olacaksa o anda ruhsat ve ruhsatla ilgili kavramlar gündeme gelir. Çünkü, “Dini emir ve yasaklar, ibadetler, *ruhsatlar*, cezalar vs hep bu beş muteber maslahatı idame ve muhafaza gayesiyle vaz’ edilmiştir”.³⁵⁵

Mesela, “İstihsan, metodolojik kaideler sonucu ulaşılan hükümleri Kur’an ve Sünnet’in umumi esaslarına arz etme, daha yerinde bir ifadeyle insan ruhunda mündemiç hakkaniyet ve adalet idesi açısından yeniden incelenmesidir. Sadece hukuki cihet göz önünde bulundurulan tatbik alanı, doğuracağı sonuçlar, *hakkaniyet ve nısfete* ne derece uygunluğu gibi noktalar hesaba katılmadan uygulandığında fazla isabetli bir sonuç elde edilememektedir.”³⁵⁶ Bu bir bakıma tabii hukukun temel düşüncelerindeki” adalet”

³⁵³ Bardakoğlu, **Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü**, E.Ü.İ.F.D, S. 3, Kayseri, 1986. 122.

³⁵⁴ Bardakoğlu, 125.

³⁵⁵ Bardakoğlu, 131.

³⁵⁶ Bardakoğlu, 129.

kavramında “dağıtıcı adalet”, “denkleştirici adalet” ten sonra “hakkaniyet” esasını gözetme çabasıdır”.³⁵⁷

Sözün neticesi şudur: Allah insanı imtihan için göndermiştir. Onların geçici ve uzun vade de yok olmalarını engelleyen geçici olarak bazı zorlukları kaldırmıştır. İslam Hukuku fitrîdir. Orta yoldur. Hoşgörüyü esas almıştır. Geneldir. Yani herkese dönük azimet hükümleri vardır. Bu yüzden yürürlüğüne engel olacak durumlarda ruhsat muamelesini gündeme sokar. Ruhsat onun yürürlüğünü, elverişliliğini, toplumda yaşayan bir hukuk olmasını, hukuklu bir yaşamın teminini sağlar. İslam Hukuku, Hukuk politikasının temeline kolaylaştırma ve rahmet anlayışını koymuştur. Bu ruhsat ilkeleri ile topluma mazeret bırakmamıştır. Hayatı durağanlaştıran ve hayatın ahenkli akışını tıkayan; ilkelerine muhalif bazı işlemleri de (revacı arttırmak için) görmezlikten gelmiştir.

İslam Hukuku, hayatın ilkeleri ile kendi ilkelerini telif etmeyi başarmıştır. Bunda da ruhsat ilkesinin katkısı çoktur.

C-Zaruret Açısından Azimet ve Ruhsat İlişkisi: İslam Hukukunu donukluktan kurtaran, yeni gelişmeler karşısında yeni tavırlar belirlemesini, bazı değişikliklere müsamaha göstermesini gerektiren bir diğer özelliği de zaruret prensibine yer vermesidir.³⁵⁸

İslam’ın mükellef anlayışındaki müşterek hususiyetlerden birisi de dinde kolaylıktır.³⁵⁹ Kolaylığın esas alındığı ahkâmın tatbikinde bile beşeri zaaf gösterenlere dahi Cenab-ı Hakkın rahmeti eksik değildir.³⁶⁰

Peki mükellefiyet ve teklif nedir? Ölçüsü, miktarı ve sırrı nedir? Hükümler kaçaya ayrılır? Teklif bir kimseye meşakkatli bir iş yüklemektir. İstılahta ise bir kimseyi aciz bırakma kasdı olmaksızın külfetli ve meşakkatli bir iş yüklemektir. Ve ondan bu işin yapılmasını istemektir. Muhatabı aciz bırakmak, onun acizliğini ortaya çıkarmak için yapılan teklifler hakiki teklif değildir. Mükellef teklifi hükümlerde kudret ve gücünün hududu dahilindeki şeylerle sorumludur. Tekliften maksat zaten mükellefin yapabileceği şeylerdir. Gücünün hududu haricine çıkacak bir şeyle emirden Şarii münezzehtir ki İslam Hukuku bu anlamda şu kaideyi getirmiştir. “Teklif ancak kudrete göredir.”³⁶¹

³⁵⁷ Bardakoğlu, 130.

³⁵⁸ Erdoğan, Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İFAV Y, İst. 1990, s. 73

³⁵⁹ Bakara Suresi, 2/185-286; Enam Suresi, 6/152; Araf Suresi, 7/42; Müminun Suresi, 23/62.

³⁶⁰ Bakara Suresi, 2/286.

³⁶¹ Zeydan, **el-Veciz**, 27.

Dinin ölçüsü kolaylık ve müsamahadır. “Zorluk giderilir”, “Meşakkat teysiri çelbeder”, “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez”, “Din kolaylıktır.”³⁶² Peki zaruret ve meşakkat nedir? Teysiri celbeden meşakkatin ölçüsü nedir? İnsana dokunacak azıcık mali-bedeni zarar meşakkat kapsamına girer mi? Bu soruların cevabı için mutlak bir meşakkat tanımı yapsak ve onunla amel etsek, geriye meşakkatten uzak olan hiçbir dini emir kalır mı? Emir ve yasakların hepsi “ruhsat” muamelesi görüp “azimet” içeren hiçbir hüküm kalır mı? İnsanın karşılaştığı her türlü zorluk zaruret olabilir mi? Yoksa zaruret nadiren mevcut olan hacet durumları mıdır? Birinci ihtimali göz önüne alırsak bütün haramları helal eder ve bütün mahzuratu/yasakları mubah kılmış oluruz ki buna hiçbir akıl sahibi kail olmaz.³⁶³ Dini hükümlerde, meşakkat, harac ve külfet belli miktarlarda zaten vardır. Burada hemen kulların üzerine farz olan ahkama “teklif” dendiğini yani içinde meşakkat ve zorluk bulunan olduğunu da hatırlayalım. Biz zaruretin kritiğini üç noktadan hareketle yapacağız.

1-Zaruret: Zaruret’in Kur’an-ı Kerim’de kullanımında “İztırar” masdarının fiil şekli göze çarpıyor. “İzdirar” zorlama, baskı yapma anlamındadır. Serbest tercih edebilmenin mukabilidir. Kur’an-ı Kerim’de geçen fiil şekli sekiz defa kullanılıyor. İztırar, Hukuki anlamının yanında; Kelami meselelerden olan insan fiilleriyle de ilgilidir. İhtiyar, izdirar, iktisab, zaruret, kesb, istita kavramları ile birlikte de ele alınır. Yine Tasavvufta ise hukuki anlamından daha çok ahlaki anlamlar içerir.³⁶⁴

Haram şey alınmadığında ölecek ya da ölüme yaklaşacak derecede ki zor durumdur ki bu durum haramı helal kılar.³⁶⁵ Zaruret, Müslüman’ı haram kılınmış bir davranışa iten, zorlayan durumdur.³⁶⁶ Zaruret iki noktada gündeme gelir:

1-Açlığı giderecek helal bir yiyeceğin bulunmadığı durum en şiddetli açlık hali. Kişi bu durumda darda ve zordadır.

2-İkrah hali. Kişi bu halde haram maddeleri almak zorunda kalırsa bu maddeleri alması helaldir. *İzdirar hali mükellefin fiillerinden sayılmaz.*³⁶⁷ “Zaruretler miktarlarınca takdir olunur.”³⁶⁸ Kuralı, “günaha meyletmeksizin”, “başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan” ayetlerinden çıkarılmıştır.³⁶⁹ Dolayısıyla arızı durumların mubahlılığını

³⁶² Bakara Suresi,2/185; Buhari, İman-29 (1/15).

³⁶³ Sembüheylî, 15.

³⁶⁴ *The Encyclopaedia Of İslam* (New Edition), Vol. III, 1971 Leiden, pp,s. 1037.

³⁶⁵ Sumbüheylî, Muhammed Burhaneddin, *Kazaya Fıkhiyye Muasıra*, Daru'l-Ulum, Lübnan, 1988, 1.baskı,, s. 15.

³⁶⁶ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, Nesil Y, İst. 1991, s. 2/225.

³⁶⁷ Razî, 5/12; İbn Rüşd, 2/923; Kastalanî, 1/451.

³⁶⁸ *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye*, m.22.

³⁶⁹ Maide Suresi-5/3; Bakara Suresi-2/173; Enam Sresi-6/119; Nahl Suresi-16/106.

kişi asli mubahlar gibi telakki etmemelidir. Yoksa bu tavır dini muattal kılmaya ve ortadan kaldırmaya gider.³⁷⁰ Zaruretler:

- 1-Giderilmez ise hemen ölüme sebep olan zaruret.³⁷¹
- 2-Giderilmezse uzun vadede ölüme ve yok olmaya sebep olan hacet/ ihtiyaçlar.³⁷²
- 3-Giderilmez ise sadece lüksü ve rahatı ortadan kaldıran şeklinde diye üçe ayrılır (zinet ve tahsini).³⁷³

Bunlardan ilk ikisi zaruret sayılmış ve bunları karşılayan şeyler ve davranışları karşılayacak kadarı ile yetinmek şartıyla mubah sayılmıştır. Ölümle tehdit edilen kimsenin İslam'a aykırı bir şey söylemesi veya bir işi işlemesi birincisine, hastalık ve acının giderilmesi için haram kılınmış bazı nesnelere yenilip içilmesi; avret yerlerinin açılıp doktora gösterilmesi ise ikincisine örnektir.³⁷⁴

Keza ölmeyecek kadar yemek, zaruret; mükellefiyetleri, rahatça yerine getirebilecek miktarda ve kalitede yemek ihtiyaç; baharatlı biberli, tatlılı turşulu yemek ise zinet ve tahsindir. Zinet ve tahsini ihtiyaçların haramı helal kılan zaruret içinde mütalaa edilmeyeceği kesindir. "Hacet zaruret menzilesine iner", "Hacet umumileşir ve zaruretleşir" kaideleri nasslardan çıkarılmıştır. Bu kuralın muhtevasına bir çok mesele girer. Sünnet bunların çoğuna işaret eder. İcarenin meşruluğu, nikah veya haci maslahatlar dolayısıyla yabancı kadına bakmak gibi.³⁷⁵ İcare, yabancı bayana bakmak, bir insanın uzvuna bakmak; bir insanın canına mal olacak bir zaruret değildir. Evet bunlar hacet kapsamındadır. Nikahlanacağı bayana bakmayan ileride büyük sıkıntı çekebilir. Keza, icare akdinin olmaması günümüzde çok büyük sıkıntılara sebep olabilir.³⁷⁶

2-Meşakkat: Teklif güç yetirebilen bir şey olmalıdır. Meşakkatsiz hiçbir fiil yoktur. Amellerde meşakkat aslında teklifin gereklerindedir. Fakat meşakkat beşeri nefsin takat getirebileceği mutad meşakkat olmalıdır ve bu mutad meşakkat teklife mani olmamalıdır. Beşeri nefsin takatını aşan gayri mutad/olağandışı, zait külfet ve artı meşakkattir.³⁷⁷ Meşakkat ikiye ayrılır:

³⁷⁰ Sümbüheyli, 16.

³⁷¹ Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 2/225.

³⁷² Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 2/226.

³⁷³ Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 2/226.

³⁷⁴ Karaman, **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, 3/56-57.

³⁷⁵ Buhari, Nikah-2/768; Sümbüheyli, 18.

³⁷⁶ Buhari, Nikah-35 (6/131); Müslim, Nikah-12 (2/1040); Ebu Davud, Nikah-17/18(2/566); Aliyyül-Karî, 6/281; Sümbüheyli, 18.

³⁷⁶ Sümbüheyli, 19.

³⁷⁷ Şatibî, **Muvafakat**, 1/439.

1-Genellikle ibadete bitişik olan ve ondan ayrılmayan 2-Genellikle ona bitişik olmayan ve ondan ayrı olan

Birinci kısmın Hükümlerin hafifletilmesinde hiçbir etkisi yoktur. İkinci kısım ise üçe ayrılır.³⁷⁸

1-Cana ve organa; organların fonksiyonunu yitirme korkusuna varan büyük meşakkatlerdir. Bu kısım tahfifi gerektir.

2-Parmaktaki basit ağırlar gibi hafif meşakkatlerdir ki bunlar nazar-ı itibara alınmaz.

3-Bu ikisi arasında kalan ve ikisinden birinin kapsamına giren meşakkatlerdir.³⁷⁹ Bu sonuncusuna orta meşakkat denir. Ramazanda orucu bozmaya, hastanın teyemmüm yapmasına cevaz verir. Bunlarda zaruretin gerçekleşmesi aranmaz. Ancak haramı helal kılması noktasında zaruretin gerçekleşmesi aranır. Yani can ve organ telefi söz konusu gibi.³⁸⁰

3-Hacet: Yiyecek şeyi bulamadığı zaman ölmeyecek ama zorluk ve meşakkat çekecek aç adam gibidir. Bu durum haramı mubah kılmaz; orucu bozmayı mubah kılar.³⁸¹

Zaruret halinin fakihe dönük net bir kuralı yoktur. Şahıstan şahısa-iç ve dış etkenlerle- değişebilir. Kişinin içinde bulunduğu nice durumlar vardır ki bir başka kişiye göre ızdırar hali sayılmaz. Aynı kişi için bazı durumlarda ızdırar hali sayılan durum, başka bir zaman ve durumda ızdırar hali sayılmaz. Zaruret halinde kişinin yaptığı şeyler hüsn-kubh diye isimlendirilemez. Helal ve haram hükmü verilemez. Çünkü bu durumlarda kuvvet ve ihtiyar ortadan kalkmıştır.³⁸²

Nitekim şu hadislerde geçen örneklerde bu ifadeleri açıklama sadedinde sayılabilir: Uhutta şehit olanların defn olunmasını 'zarurettten dolayı bir kabre gömme babı' başlığı altında ele alan İmam-ı Malik, zarurettten dolayı bir kabre; bir, iki veya üç kişi gömülebilir, der."³⁸³ İki kişi aynı kabre zaruret olursa defnedilebilir.³⁸⁴ İbn Rüşd, Uhutta yıkanmadan gömülenler, *yıkamalarındaki zorluk, zaruret ve meşakkat dolayısıyla*, der.³⁸⁵

Şunu söylemek gerekir ki zaruret ve hacet meselesi hakkında hüküm vermek ve bir şeyde mubahlılığı ve ruhsatlılığı tespit etme işi birkaç alimin değil büyük ittifakların

³⁷⁸ Sümbüheylî, 14

³⁷⁹ Sümbüheylî, 15.

³⁸⁰ Sümbüheylî, 21.

³⁸¹ Sümbüheylî, 16.

³⁸² Muğniye, 160.

³⁸³ Malik, **Muvatta**, Cihad-21 (2/480).

³⁸⁴ İsfihani, **Metnü Ebf Şuca**, 22.

³⁸⁵ İbn Rüşd, 1/343.

olmalıdır.³⁸⁶ *Zaruret menzilesine indirilen hacetlerin ruhsatlarla kullanımı haramı mubah kılıcıdır ama vacip kılıcı değildir.* Mükellef hacete sabretse, zorluk ve meşakkate katlansa asi ve günahkar olmaz.³⁸⁷ “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar.” İşlenmesi nehy edilmiş bazı şeyler vardır ki zaruret halinde bunları yapmak mubah hükmündedir. Yapan kişi muaheze edilmez. Muteber bir ikraha mebni başkasının malını itlaf veya açlıktan dolayı başkasının malını rızası olmadan yemek gibi. Haram ve memnu olan şeyler üç nevidir.

1-Yasaklılığı asla düşmeyen haramlar. Başkasını haksız olarak öldürmek.

2-Asla sakıt olmayıp zaruret halinde ruhsata mahal olan haramlar. Başkasının malını itlaf etmek gibi.

3-Zaruret halinde yasaklılığı düşen haramlar. Meyte eti yemek gibi.³⁸⁸

Cessas, “darda kalan içki içer mi sorusunu sorar? Hanefiler sadece susuzluğunu giderecek kadar içebilir. Malik-Şafii, içemez, çünkü içki susuzluğu gidermez tersine daha da artırır, derler. Şafii, hatta akli giderir, der. Malik ayette zaruret sayılan maddeler içinde içki yok, der. İçki susuzluğu ve açlığı giderir mi? İçkinin zaruret halinde susuzluğu giderdiği tecrübe edilmiştir. Zimmilerden öğrendiğimize göre onlar susuzluğu gidermek için içki içiyorlar. Çünkü, *zaruretler sair muharramatı da kapsar*, der.³⁸⁹ Malik ve Şafii tedavi de içki kullanılmaz. Ebu Hanife, tedavide kullanılabileceğini söyler” demektedir.³⁹⁰

Zaruret halinde ki kişi haram maddeden ne kadar alır? İmam-ı Şafii ve İmam-ı Azam Ebu Hanife, Ahmed b. Hanbel ve Malik’ten bir rivayete göre, kişi açlığını giderecek kadar yer, derler. Zira ibahe durumu ızdırar hali ile sınırlıdır. Açlığı gidermek ile de bu hal ortadan kalkmıştır.³⁹¹ Doyuncaya kadar yer; Ebu Bekr ve Malikten bir görüş böyledir. Onun delili Cabir b. Semure’nin rivayetidir ve hadiste doyma ve doymama ayrımı yoktur.³⁹² Bir seferde iken sahabeler deniz kenarına atılmış kocaman bir balık görürler. Allah’ın Resulü ‘ızdırar halindeyseniz yiyiniz’ buyurdu. Hadisin başka bir varyantında: Hz Cabir, sahabeler bir seferde aç kaldılar. Deniz kıyıya attığı amber denilen kocaman bir balınayı gördüler. Ebu Ubeyde ‘Bu ölmüş bir leştir. Ama biz Allah’ın Resulünün

³⁸⁶ Sümbüheylî, 19

³⁸⁷ Sümbüheylî, 21.

³⁸⁸ Bilmen, 262.

³⁸⁹ Cessas, 1/158.

³⁹⁰ Kurtubî, 231; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 13/152.

³⁹¹ Alûsî, 2/43; en-Nevevî, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref, *Fetevâ*, thk: Abdülkadir Ahmed Ata, Müessesetü Küttübü’s-Sekafiyye, Lübnan, 1993, 3.baskı, s. 61; en-Nesevî, Ebu’l-Berakat Abdullah b. Ahmed Mahmud, *Tesiru’n-Nesevî*, Eda Neş, İst.1991, s. 1/89; Şevkanî, *Fethu’l-Kadir el-Camiu beyne Fethi’r-Rivaye ve’d-Diraye min İlmî’t-Tefsir*, 1/170.

³⁹² İbn Kudâme, 8/595.

elçileriyiz. Siz Allah yolunda mecbur kaldınız. Ondan yiyiniz' dedi. Durum Peygamber (sav) anlatılınca ondan, başka var mı? dedi"³⁹³ Zaruret; bütün dini hükümleri kapsayan bir prensiptir. Mubahı haram yapma, vacibi terk etme gibi sonuçlar doğurur.³⁹⁴

İslam Hukukunda zaruret prensibi bir taraftan İslam Hukukunun esnekliğini diğer taraftan yaşanan hayatı ve o hayatın taleplerini göz önünde bulundurmasında kendisini gösterir. İslam tasavvurunda Müslüman insan asgari zorlukların farkında olan bir insan olması, Allah korkusunu hisseden onun rızası olmayan ve onun dinine uymayan şeylerden kaçınan bir insan olması sebebiyle İslam Hukuku insan hayatını düzenler, hayatın bütün alanlarına çözüm sunar ve kurallar koyar. Hüküki olanla hukuki olmayanı, normal şartlarda caiz olanla caiz olmayanın sınırlarını belirler.

İslam Hukuku bu konularda hüküm koyarken, insan ve toplum hayatında istisnai irade dışı durumların olacağını gözden kaçırmaz. Böyle durumlarda İslam Hukuku, kendi prensiplerine uygun fihhi rahatlamalar talep eder. İşte bu sebeple "zaruretlere memnu olanı meşru kılar" kuralı hayata geçirilmiştir.³⁹⁵ Bu istisnai duruma bir başka bir örnekte şu hadislerdir: "Cabir: Allah'ın Resulü mecbur kalmadıkça/izdarret cenazenin gece defn edilmemesini emretti."³⁹⁶ Buradaki gerekçenin; Askalani, *hukuki olmaktan daha çok estetik kaygılardan dolayı olduğunu* belirterek şöyle der: Buradaki nehiy, "bi-sebebi tahsini'l kefen", yani kefenin güzelliğini ihmal korkusundan dolayıdır, der. Ve yukarıda geçen hadisin başka bir varyantını zikreder. Orada, Peygamberimiz, geceleyin yakışsız bir kabir ve düzgün olmayan kefen ile gömülmek üzere olan bir kişiyi görünce kardeşinizin kefenini güzel yapın demiştir. Cumhur Ulema gece defnin cevazına kaildir.³⁹⁷ Yoksa gece meleklerinin gündüz meleklerine acıması gerekçesiyle, değildir. Bu şekildeki mantık yürütme yanlıştır.³⁹⁸

"Fuvey-el-Amiri, Allah'ın Resulüne gelerek bize meyte helal midir? diye sordu. Allah'ın Resulü, yemeğiniz nedir? dedi. Sabahleyin bir kadeh süt, akşamleyin bir kadeh süt. Allah'ın Resulü, Yemin olsun ki bu bir açlık halidir, dedi. Bu halde onlara meyte helal kılındı."³⁹⁹

³⁹³ Ahmed b. Hanbel, (3/311); Ebu Davud, Büyu'-25 (3/676).

³⁹⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü*, 4/2601

³⁹⁵ Şerrara, Abdücebbar, *ed-Daruretü's-Şerriyye fi'l-Fıkhü'l-İslami*, Tevhid, Kum, 1993, s.30-(11/68).

³⁹⁶ Müslim, Cenaiz-15 (1/651).

³⁹⁷ Askalanî, 3/569.

³⁹⁸ *eş-Şevkanî*, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtar min Ehadisi's-Seyyidi'l-Ahyar*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1983, s. 4/138.

³⁹⁹ Ebu Davud, Et'ime-36 (4/167).

4-Hükümü: Yasakları mubah kılar, Vacibin terk ya da tehirini gerektirir.⁴⁰⁰ Hayatını kurtaracak kadar ve ölümden emin olacak kadar haramdan yemektir. Yememe ve içmeme sonucu hayatını kaybetse asi olur. Bu durumlarda kendini tehlikeye atmış olur.⁴⁰¹ Bu ise dinde yasaklanmıştır. Bu durum tedavi de böyle değildir. Tedaviden yüz çevirse ve ölse asi sayılmaz. Zira tedavide de şifanın kesinliğinde netlik yoktur.⁴⁰²

5-Zaruretin Şartları:

1-Zaruret o anda mevcut olmalıdır. Yani cana ve mala karşı helakin söz konusu zannı galip ve tecrübelerle kesinleşmiş olmalıdır. Darda kalan kişni zararını helal yoldan atlatabilecek durumda olmamalıdır. Ve dolayısıyla darda klana haram olanı almak taayyün etmiş olmalı ki bu durumda haramı almak “gıda-i zaruri”dir. Harama yönelmek için mubah bir özür olmalıdır.

2-Darda kalan kişi İslam’ın prensiplerine muhalefet etmemelidir. Zina, katl, gasb gibi.⁴⁰³ Bunu te’yiden Nevevi, ‘darda kalan kişi “meyte eti” ve ‘sahibi bilinmeyen bir bir mal’ bulsa ne yapar? sorusuna: Burada iki durum var: 1-‘Sahibi yok olan malı’ yer. Çünkü o temizdir. 2-‘Meyte eti yer’. Çünkü o et, ‘darda kalana yenilmesi nasla sabit olandır’. Başkasının malını yemek ise ictihadla sabittir. Dolayısıyla meyte eti yemek önceliklidir. Keza, meyte etini yemekten men edilmesi Allah hakkı olması dolayısıyla iken başkasının malını yemekten men ise kul hakkı olması dolayısıyladır. Allah’ın hakları *suhulete binaen iken kul hakları ise teşdide binaen konulmuştur*”, demektedir.⁴⁰⁴

3-Gerekli miktarı aşmamalıdır.⁴⁰⁵

4-Tıbbi zaruretlerde tabibin adil ve güvenilir olmalı gerekir. Alternatif ilaç olmamalıdır.

5-Zaruret hali zamandan zamana, kişiden kişiye değiştiği için zamanla sınırlandırılmaz.⁴⁰⁶

Özelliği: En önemli özelliği istisnai ve geçici oluşudur. Zaruret halinde mubah olan şeyler miktarla sınırlıdır. Zamanla kayıtlıdır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Erdoğan, 73. Fakat şunu da zikretmek gerekir ki bazen menduplardaki zaruret ve meşakkatlerin farz-ı kifaye’ye haml olduğunu görüyoruz. Güçlüğü kaldırma prensibinden hareketle, anormal meşakkat ya da gayri mutad meşakkatler karşısında konulan bu ruhsatları Şarii bazen mendup kabilinden saymıştır. Çünkü menduplar, vacibi tamamlayıcıdır. Zaruret ve meşakkat dolayısıyla ferdi olarak terk edilmesi hoş karşılanırken toptan terkine cevaz verilmemiştir. Ezan, cihad, cemaat gibi. Menduplar, toplumsal olmaları yönüyle vacip mertebesindedir. (Atar, 125; Zeydan, **el-Veciz**, 79.)

⁴⁰¹ Bakara Suresi, 2/195; Nisa Suresi, 4/29; İbn Kudâme, 8/596.

⁴⁰² Nevevî, **Şerhu Müslim**, 13/152; Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, 4/2602.

⁴⁰³ Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, 4/2604; Erdoğan, 73.

⁴⁰⁴ Nevevî, **el-Mecmu**, 9/38.

⁴⁰⁵ Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, 4/2604; Erdoğan, 73.

⁴⁰⁶ Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, 4/2604; Erdoğan, 73.

6-Zaruretlerin sıkça görüldüğü konular: Seferde namazların kısaltılması, hastalık anında kolaylıklar ve teyemmüm, unutmamanın mükellefe bir şey yüklemeyeceği zorluk (elbiselerde ki necasetin eserlerinin temizlenmesinde ki kolaylık) umumi belva,⁴⁰⁸ orucu bozmayı mubah kılan mazeretler ve ikrah halidir.⁴⁰⁹

Netice olarak İslam Hukukunda Zaruret hali:1-Güçlüğü kaldırma ve kolaylaştırma ilkesi, zaruret hali prensibinin bir sonucudur. Güçlüğü kaldırma prensibi; ibadetin gerektirmediği zahmeti mükellefin kendisine yüklemesini de yasaklar. Ve İslam bu kuralı bütün tekliflere uygulamıştır. Dolayısıyla insanların mazeretlerini göz önüne alarak ruhsatlar getirmiştir. Yine Zaruretler *genel ve özel* diye ikiye ayrılırlar. *Ve her ikisinde de ruhsat uygulamaları söz konusudur.*⁴¹⁰

Şimdi de Mecellede azimetten ruhsata dönmeyi gerektiren zaruretlerle ilgili mezkur maddeleri görelim:

“Meşakkat teysiri celb eder”. (m.17)“Bir iş diyk oldukça müttesa olur.”(m.18) “Zarar ve mukabele bi’z-zarar yoktur.”(m.19) “Zarar izale olunur.”(m.209) “Zaruretler memnu olan şeyleri mubah kılar”(m.21) “Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.”(m.22) “Zarar-ı ammı def için zarar-ı has ihtiyar olunur.”(m.26) “Ehveni şerrayn ihtiyar olunur.”(m.29) “Hacet umumi olsun hususi olsun zaruret menzilesine iner.”(m.32)

7-Günümüz Modern Hukukunda İztırar Hali ve Hakların Korunması:

Hakların korunması genelde prensip olarak devlet eliyle korunurken istisna-i durumlarda ise kişi kendi eliyle hakkını koruyabilir. “Kanun bazı hallerde hak sahibinin eylemli olarak harekete geçmesine ve hakkını korumasına müsaade eder. Bu haller, meşru müdafaa, ıztırar hali ve güç kullanmadan ibarettir. Bu kavramlar, tamamen hakkın korunmasını amacı ile olmasa bile suçluluğu kaldırmak veya cezayı hafifletmek üzere ceza hukukunda uygulama alanı bulmaktadır.”⁴¹¹ “Zaruret halinden maksat kendisini veya başkasını bilerek sebebiyet vermediği zarardan yahut derhal vukuu bulacak olan tehlikeden kurtulmak için, başkasının mallarına zarar vermektir. Borçlar Hukukununun 49/3, de ‘gerek nefsinin ve gerek başkasını...ağır ve muhakkak bir tehlikeden muhafaza eylemekten’ bahseder.⁴¹² Zaruret halinde işlenen fiillerde, ceza bakımından bir sorumluluk mevcut değilse de, hukuki bakımdan bu fiillerin doğurduğu zararların hakkaniyete uygun olarak tazmin edilmesi

⁴⁰⁷ Erdoğan, 73.

⁴⁰⁸ Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, 3/486.

⁴⁰⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletühü*, 3/1693-1702.

⁴¹⁰ Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, 1/254-255; İbn Aşur, 189-191.

⁴¹¹ Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000, 15.baskı, s. 271.

⁴¹² Bilge, 272.

gerekir. Gerek medeni hukuk ve gerekse borçlar kanunu, zaruret dolayısıyla işlenen fiilden doğan zararın hakkaniyete uygun surette tazmini'nin gereğini belirtmiştir.”⁴¹³

Neticede, buraya kadar inceldiğimiz konunun gerek tanım boyutu, gerek verilen örnekler ciheti ve gerekse İslam Hukuk Felsefesi boyutu bize şunu açıkça gösteriyor: Mazeret, meşakkat, hacet, ikrah kavramları hem ruhsat ve hem de zaruret maddesiyle direk ve iç içe bir yakın alaka içindedir. Dolayısıyla da Azimet, Ruhsat ve Zaruret kavramları hem uygulama ve tanım noktasında birbirleriyle çok yakın ilgi içindedir. Mesela, Fahreddin Razi, bu ilişkiye “asi kişi darda kalsa ‘hel yeterahhasu/yani ruhsattan faydalanabilir mi?’” sorusuyla değinmiştir. Tabataba-i “darlık anında bu haram maddelere cevaz verilmesi Allah’ın müminlere olan *hafifletme ve ruhsatıdır*”, demektedir.⁴¹⁴

Zaruretin söz konusu olduğu durumlarda ruhsat hemen kendini gösterirken; burada ruhsat vardır denildiğinde de hemen gerekçe olarak zaruret kendini ibraz ediyor. Yani azimet ve ruhsatı tespit ve hudutlarını tayinde meşakkat, zaruret ve makasıdı’ş-şeria kavramlarının önemi bariz bir şekilde ortaya çıkıyor.

Keza ruhsat ve zaruretin Hukuku’nun sosyal hayatta işlevinin devamlılığı, İbn Aşur’un ifadesiyle “nefaz-ı makasıdı’ş-şeria”⁴¹⁵ ve Hukuk’un genel ve özel gayelerinin tahakkukunda da önemle kendisini nüksettiriyor. Zaruriyat konularında zaruret karşısında ruhsatı almak vacip olabilirken haciyat durumlarında ise ruhsatı almak ve almamak konusunda mükellefin tercih hakkı söz konusudur.

Ancak “zaruretlar mahzuratu mübah kılar” kaidesi külli değildir. Eğer zaruret haram yoluyla olmamışsa haramı helal etmeye sebebiyet verir. Yoksa sü-i ihtiyarıyla gayr-i meşru sebeplerle zaruret olmuşsa haramı helal etmez, ruhsatlı ahkamlara medar olamaz, özür teşkil edemez. İşte şu zamanda zaruret derecesine geçen ve insanlara müptela olan bir beliyeye-i amme suretine giren çok işler vardır ki sü-i ihtiyardan ve gayri meşru meyillerden ve haram muamelelerden kaynaklandıklarından haramı helal etmeye medar olamaz.⁴¹⁶

D-Kudret ve Teklif Açısından Azimet ve Ruhsat İlişkisi: Şah Veliyullah

Dihlevi: “Hukuki hükümlerin, maslahatlardan hiçbir şey içermediği zannediliyor. Ve

⁴¹³ Bilge, 273.

⁴¹⁴ et-Tabataba-i, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kuran*, Müessesetü Mektubatı İsmailiyan, Kum, 1983, 3.baskı, s. 1/426; Razi, 5/20.

⁴¹⁵ İbn Aşur, 186-190.

⁴¹⁶ Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler*, 445.

ameller ve Allah'ın koyduğu amellerin karşılığı arasında bir orantı olmadığı sanılıyor. Ve Allah'ın koyduğu teklifler efendinin kölesini denemek için yaptığı dolayısıyla da mesela kayaları kaldırmayı veya sadece deneme dışında hiçbir faydası olmayan bir ağaca dokunmayı emretmesi gibi zannediliyor. Oysa durum böyle değildir. Bu yanlış bir vehimdir.⁴¹⁷ Hükümler, insanın takati nispetinde olup insanın dünyevi ve uhrevi mutluluğunu sağlamak içindir.⁴¹⁸ Muhatabı aciz bırakmak onun aczini ortaya çıkarmak için yapılan teklifler hakiki teklif değildir. Kulun bir fiilden mesul olabilmesi için ; kul fiili ile ilgili teklifi tam manasıyla bilmelidir ve nasıl eda edebileceğini kavramalıdır. Teklif'in Allah'tan sudur etmesi gerekmektedir. Keza, kul teklif edilen fiili yapacak kudrete sahip olmalıdır.⁴¹⁹ Teklifin gereği yerine getirilmelidir. Bu da kulun teklifi bilmesi ile mümkündür.⁴²⁰ Kudret bir işi yapabilmek için insanda bulunması gereken iktidar ve kabiliyete denir. Zaten Allah insanın kabiliyetine göre teklifte bulunur.⁴²¹ Kulun teklifle ilgili emirleri yaparken iki çeşit kudrete sahip olması gerekir:

1-Kudreti Mümkin: Kulun emredilen şeyi yapma gücüne sahip olacağı derecede kendisinde bulunması gereken kudrettir. Bu kudret her vacibinde şarttır. Bu kudret kendinde olmayan kimse ne mali ne bedeni bir ibadete mükellef olur.

2-Kudreti Müyessira: Emredilen şeyi kolaylıkla yapabilmek için, iktidara sebebiyet veren yüksek derecedeki kudrettir. Bu da mali vacibatın şarttır.⁴²² Yani teklif-i Ma La Yutak caiz değildir. Dolayısıyla mükellef fiili yapmaya kadir olmalıdır. Tekliften maksat teklifi yerine getirebilmektir. Mükellefin gücünü aşan ve onu aciz bırakan, yerine getirilemez şeylerle teklif caiz olamaz. Bu durumda teklif abes olur. Din ise abesiyetten münezzehtir.⁴²³ Bir insan kudretin üstünde bir şeyle mükellef olmasına "Teklif-i Ma La Yutak" denir. Böyle teklif caiz değildir.⁴²⁴ Kur'an-ı Kerim'deki "benzerini getirin öyleyse" gibi ayetler teklifi emir değil; tacizi emirdir.

⁴¹⁷ Dihlevî, 1/27.

⁴¹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul*, 1/28.

⁴¹⁹ Atar, 160.

⁴²⁰ Sübkî, Taceddin Abdül'l-Vahap, *Cem'ü'l-Cevâmi (Abdurrahman Şerbini takririyile)*, Dar'l-İlm, ty, s. 1/76; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh)*, 280.

⁴²¹ Bakara Suresi, 2/286.

⁴²² Atar, 162; Molla Hüsrev, *Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul*, 1/126.

⁴²³ Zeydan, *el-Veciz*, 7 7.

⁴²⁴ Şatibi, *el-Muvafakat*, 1/416; Mesela Molla Hüsrev, "Kaza; bir şeyin mislini teslimdir. *Ruhsat erbabı ve maziret sahiplerin* kaza etmeleri de buraya girer. Molla Hüsrev, *Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul*, 1/104.

Şatibi, meşakkatleri Adi (basit),⁴²⁵ Ala (üstün) ve Edna (alt)⁴²⁶ diyerek teknik ifadelerle izah eder. Ve ilave eder: Teklifte Makasıd-ı Ş-Şeria, vasat ve en adil olacak şekilde cereyan eder.⁴²⁷ Teklifte kudreti zorlayan, onu aşan teşdit ve keza hiç güçlük içermeyen tahfif de dinin inhilaline sebep olur. Teklifte tavassut esastır. Bu da Hukukla, örf ve adetle, akıl sahiplerinin şahadetiyle bilinir.⁴²⁸ Şarii, meşakkatli teklifleri murat etmez.⁴²⁹ *Ğayr-i mutad/olağandışı meşakkatler murat olunmamıştır.*⁴³⁰

Şarii'in ruhsatı meşru kılması gösteriyor ki, amellerin inkıtına sebep olacak taammuk (derinleşme), tekellüf (zorlama) yasaklanmıştır. Eğer, Şarii teklifte meşakkatleri kastetmiş olsaydı, ne ruhsat uygulamasına ve ne de ruhsatın kapsamına giren hafifletmelere yer verirdi.⁴³¹

İnsanın tabiatını oluşturan ve insanın cibilliyetinden olan özelliklerin izalesi talep edilmez-yeme, şehvet, gazap kuvvetleri...vs. Şarii, kuluna yüklediği tekliflerde kullarını meşakkate sokmak murat etmemiştir. Ruhsatların meşruluğu ve dinde aşırılığın men edilmesinden anlaşılıyor ki Allah (cc) teklifte meşakkat murat etmemiştir. Tersisi olsaydı ruhsatları meşru kılmazdı. Şarii'in bazı tekliflerinden mutad olağan (muttarid) meşakkatlerin olması "meşakkat" diye isimlendirilemez. Bunlar yani mutad meşakkatler ihtiva eden meşakkatler talep olarak değil, tersine içerdikleri maslahatlardan dolayı konulmuştur. Teklif azimet ve ruhsat ilişkisinden mükellefin sorumluluğunu hafifletmeye yönelik ruhsatlar: 1-Kasr-ı salat, 2-Cem, 3-Ramazan da oruç tutmama ve sonra kaza edebilme ruhsatı, 4-Teyemmüm yapma ruhsatı. Ve ruhsatın kapsamına ilave edilebilecek bazı ilave hafifletmeler: 4-Mest üzerine ve yaraya mesh, 5-İcare, kefalet ve selem gibi muameleler⁴³²

Neticede şunu söyleyebiliriz: Şarii, zaten kudreti mümkün'e'yi aşan bir azimet teklifiyle kulunu muhatap kılmamıştır. Kudreti müyessira'yı ilgilendiren tekliflerde ise ruhsatlar, kolaylıklar hafifletici prensipler koymuştur. Dolayısıyla kulda kendini zorlayan gelecekte bıkkınlık verecek teklifleri kendine yüklememesi gerekir. Ailevi, toplumsal ödevleri ihmal edecek şekilde Allah'ın ilkesel olarak koyduğu prensipleri zorlaştırma

⁴²⁵ Şatibi, **Muvafakat**, 1/457.

⁴²⁶ Şatibi **Muvafakat**, 1/459.

⁴²⁷ Şatibi, **Muvafakat**, 1/463.

⁴²⁸ Şatibi, **Muvafakat**, 1/468.

⁴²⁹ Şatibi, **Muvafakat**, 1/427; Araf Suresi, 2/157; Bakara Suresi, 185-286; Hac Suresi, 22/78; Nisa Suresi, 4/28; Maide Suresi, 5/6.

⁴³⁰ Şatibi, **Muvafakat**, 1/439.

⁴³¹ Şatibi, **Muvafakat**, 1/428.

⁴³² Nica, s. (3-27-138)/323-324; Şatibi, **Muvafakat**, 1/27.

hakkına sahip değildir. Gerek farzlar, gerek yasaklar ve gerekse müstehablar; hepsinin tevkit/vakit belirlenmesi de bunu gösterir.⁴³³ Teklifler vüs'at/güç nisbetindedir. Azimet tekliflerinde ki *mutad/olağan meşakkatler ferdi ve içtimai maslahatlar içerir.*

E-FIKHİ ESERLERDE AZİMET VE RUHSATIN YERLERİ

Azimet ve ruhsat, Fikhî eserlerde hükümler konusu içerisinde ve hükümlerin çeşitleri işlenirken geçmektedir. Genel de teklifi hükümler içerisinde zikredilirken; nadiren de olsa vaz'i hükümler içerisinde gelmektedir. Azimet ve ruhsat olayına sosyal boyuttan bakan İbn Aşur ise konuyu Hukukun uygulanması noktasından işlemiştir.⁴³⁴

II-MUKAYESELİ OLARAK AZİMET VE RUHSAT İLİŞKİSİ

Bu bölümde de ruhsatla direk ve dolaylı olarak ilgisi olan kavramların ilişkisini ele alacağız.

A-Azimet-Ruhsat ve Hevailik İlişkisi: Hz. Peygamber (sav) şöyle buyuruyor: “Heva ehlinden, bidat ehlinden ve husumetten sakınız.”⁴³⁵

Heva ve hevailiğin tarifi ve dindeki yeri: Heva sözlükte “istek, meyil, heves, sevme, düşme” gibi anlamlara gelir. Daha çok “ nefsin akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı eğilim: yahut, “doğruluk hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis” manasında kullanılmıştır.⁴³⁶ Kur'an-ı Kerim'de heva hep olumsuz anlamda kullanılmıştır. Kuran-ı Kerim'de bayağı arzularına esir olan insan “hevasını tanrı edinen insan” diye tanımlanmış ve heva başlıca sapıklık sebeplerinden birisi olarak sayılmıştır. Hevalarına uyan insanlar tam sapıklığa düştükleri gibi⁴³⁷ hevalarının peşinden koşan insanlar Allah'ın yolundan saparlar.⁴³⁸ Kur'an'da hevaya uymak yasaklanmıştır.⁴³⁹ Çünkü Hz. Peygamber (sav) hevasına göre konuşmaz.⁴⁴⁰ Öyleyse, hevaya uyararak sapıtmayın.⁴⁴¹ Hadisi Şeriflerde ise heva genel olarak hep olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bazı hadislerde ise heva kelimesi olumlu veya olumsuz değer ifade etmeksizin. “arzu, niyet, istek” anlamındadır. Örneğin bu hadis bu meyanda zikredilebilir: Darimi, ilimle amel ve

⁴³³ Şatibi, **Muvafakat**, 1/534.

⁴³⁴ Karşılaştırmalı olarak bkz: **Sübkî**, Fihrist; Şatibi, **Muvafakat**, Fihrist; Atar, Fihrist; İbn Aşur, 184-208.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, (3/53); Darimî, Mukaddime-35(1/91); Yine, Darimî, Mukaddime-35 (1/91); Müsned, 4/(420); Darimî Fedail-5 (2/715); Ebu Davud, Sünnet-1 (5/6); Müsned, (3/241).

⁴³⁶ Çağrı, Musatafa, “**Heva**” mad. DİA, İst.1998, 17/275.

⁴³⁷ Casiye Suresi, 45/23.

⁴³⁸ Maide Suresi, 5/77; Enam Suresi, 6/56.

⁴³⁹ Bakara Suresi, 2/120.

⁴⁴⁰ Necm Suresi, 53/3-4.

⁴⁴¹ Nisa Suresi, 4/135; Çağrı, “**Heva**” mad. DİA, İst.1998, 17/275.

ilim-amel için hüsn-i niyet babında “Allah’ü Teala buyurdu ki: Ben hakim kulumun kelamını değil, ancak onun *himmət ve hevasını kabul* ederim. Eğer *himmət ve hevası benim itaatimde* ise onun suskunluğunu –hiç konuşmasa da- bile kendine hamal ve vakar yapar kabul ederim.⁴⁴²

Kur’an-ı Kerim’de geçen “Güzel ağaç” akıl ile; “Pis ağaç”⁴⁴³ ise heva ile açıklanmıştır.⁴⁴⁴

Sonuç olarak düşünce cehdi aklın kontrolünde işlediğinde iyilik ve güzellikler üretir, heva’nın etkisine kapıldığında ise kötülük ve çirkinlik doğurur.⁴⁴⁵ Heva ve nefsanî arzular, hayırların avcısı, aklın zıddıdır. Şehevi hisler, insan ahlakına ancak kabahat, çalışmalarında mahcubiyet, haysiyet perdesinde yırtıklık, şer kapılarına açıklık getirir.⁴⁴⁶

Heva, nefsin meylettığı arzusu ve sırf keyfidir. Böyle kimsede hiç hakka prestij yoktur. Hakiki menfaat üzere değil sırf indi ve nefsi kuru kuruntudan ibarettir. Bunlar delil, burhan, hukuk saymazlar. Sadece kendi keyfi zevkine prestij ederler. Dini de insanın sadece mücerret hissiyatından yani sadece, keyf ve zevkenden ibaret sanırlar.⁴⁴⁷ Hz. Peygamber (sav) “Ey Allah’ım, kötü ahlak ve amelden, heva’dan sana sığınırım”, demiştir.⁴⁴⁸ Aliyyül-Kari, heva mezmum/kötü ve memduh/iyi olan duygulardır. Sonra mezmum/kötü olan duygular memduh/iyi olan duygulara galip geldi. Heva hüdaya muvafık olursa tere yağlı bal gibidir. Ahlak batini amellerdendir.⁴⁴⁹ Oysa Hukukun gayesi; mükellefi heva-i çağrışımlardan uzak tutmaktır.⁴⁵⁰ Öyle ki, kendi ihtiyariyle, “Abdullah/Allah’ın kulu” olsun. Yoksa bundan dolayı tahfif uygulamaları başlar ve bu da İslam Hukukunu iptale götürürdü. Sarih nasslar bize kulların hedefinin Allah’a ibadet ve onun emir ve yasaklarına boyun eğmek olduğunu söyler.⁴⁵¹ Allah (cc), hevaya uymayı, hakka ittibaya muğayir kabul eder. Ayetlerinde hevayı zemmeder. Dinlerde heva ile tasarruf muteber değildir. Allah (cc) kullarına koyduğu teşri’lerde maslahatları gözetmiştir; hevayı değil.⁴⁵² Tecrübelerle sabittir ki, dini ve dünyevi maslahatlar hevanın peşine

⁴⁴² Darimî, Mukaddime-27 (1/69).

⁴⁴³ İbrahim Suresi, 14/26.

⁴⁴⁴ Çağrıci, “Heva” mad. DİA, İst.1998, s.17/275.

⁴⁴⁵ Çağrıci, Musatafa, “Heva” mad. DİA, İst.1998, s.7/276.

⁴⁴⁶ Maverdî, 36.

⁴⁴⁷ Elmalî, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Eser N, İst.1979, 3.baskı, 5/3590.

⁴⁴⁸ Tirmizî, Deavat-126 (5/575).

⁴⁴⁹ el-Aliyyül-Karî, 5/327.

⁴⁵⁰ Casiye Suresi, 45/23; Necm Suresi, 53/23; Muhammed Suresi, 47/14.

⁴⁵¹ Zariyat Suresi, 51/56-57; Taha Suresi, 20/13; Bakara Suresi, 2/21-177; Nisa Suresi, 4/36; Şatibi,

Muvafakat, 1/455.

⁴⁵² Neseffî, **el-Menar**, 9/749.

düşmemekle gerçekleşir.⁴⁵³ Yine, heva-i davranışlar, emirleri ihmale; nehiyleri yapmaya sebep olur. A alışkanlık ve Hevailik dine karşı lakaytlık getirir. Oysa dinin maksatlarına riayet eden yaklaşımlar mücerred bir fiili bile ibadete çevirir.⁴⁵⁴ Hevailik bu yaklaşımdan da yoksundur.

Ruhsata yaklaşımda ihtiyatlı olunmalıdır. Hevaya tabii olarak şeytanın tuzaklarına düşmekten sakınılmalıdır. Bu sebeple sufilerin öğrencilerine hep azimetle ameli tavsiye etmeleri önemlidir. “Ref-i harac/zorluğu kaldırma” olan delilerin anlamı “Allah’ın ruhsatlarını aldığınız gibi azimetlerini de alınız”⁴⁵⁵ hadisiyle daha da çok anlamlıdır. Ruhsat gerektiğinde; hele azimetin içinden çıkılmaz meşakkatlere götürmesi söz konusuysa o takdirde daha güzeldir. İşte burada “seferde oruç tutmak iyilik değildir”⁴⁵⁶ “Allah size kolaylık diler zorluk dilemez.”⁴⁵⁷, “Allah sizden yükünüzü hafifletmek ister”⁴⁵⁸, hükümleri ile kolaylık ifade eden ayetlerin siyak ve sibaklarında ki “oruç tutmanız hayırlıdır”⁴⁵⁹, “sabretmeniz sizin için hayırlıdır”⁴⁶⁰ hükümleri bir arada düşünüldüğünde azimet ve ruhsatı hevaya tabi olmadan bir arada tutmanın kolaylığı ortaya çıkıyor.⁴⁶¹ Ancak aynı şekilde ruhsatları basite alarak “tehavüen” azimetini almakta hevai bir yaklaşımdır.⁴⁶²

Heva ve heveslere uymak, övgüye değer bir fiil için de kendini gösterse de yerilen bir neticeye götürür. Zira heva tabiatıyla Hukuka muhaliftir. Hevaya ittiba etmek ruhsatı gerektiren sebep olamaz. Din orta olanı almaktır. Mutlak tahfif değildir. Yoksa heva, zorluk var ve heva-i arzular kabul etmiyor diye bütün tekliflerin kalkmasına sebep olur. Din mutlak teşdit/zorlaştırma olmadığı gibi mutlak tahfif/kolaylaştırma da değildir.⁴⁶³

İslam Hukuku, arzu ve heva’dan, tenakuz ve aşırılıktan uzaktır.⁴⁶⁴ İbn Büşran kanalıyla, Hz. Ali, “kendisinde üç şeyin olduğu amal makbul değildir: Şirk, inkar, rey. ‘Ey

⁴⁵³ Şatibî, **Muvafakat**, 1/472.

⁴⁵⁴ Şatibî, **Muvafakat**, 1/499.

⁴⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, (2/108); (4/158).

⁴⁵⁶ Ebu Davud, Savm- 44 (2/796).

⁴⁵⁷ Bakara Suresi, 2/185.

⁴⁵⁸ Nisa Suresi, 4/28.

⁴⁵⁹ Bakara Suresi, 2/184.

⁴⁶⁰ Nisa Suresi, 4/25.

⁴⁶¹ Şatibî, **Muvafakat**, 1/301.

⁴⁶² eş-Şafî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, v.204, **İhtilafü'l-Hadis** (el-Ümm'ün sonunda), Daru'l-Küttübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1993, 1.baskı, s. 9/547.

⁴⁶³ Şatibî, **Muvafakat**, 2/609.

⁴⁶⁴ Erdoğan, 22.

Müminlerin Emiri rey'den maksadın nedir?' diye sorulduğunda, 'Allah'ın kitabını ve Resulün şünnetini terk ederek rey ile amel etmektir', diyerek cevap vermiştir.⁴⁶⁵

İbn Kayyim'in meseleye yaklaşımı şöyledir: Heva-i davranış ve bidat ikisi de her türlü şer, bela ve fitnenin temelini oluşturur. İkişiyile peygamberler tekzip edilir; ikisi de Allah'a isyana ve cehenneme girmeye sebep olur. Bundan dolayı selef: İnsanların iki sınıfından uzak durmayı tavsiye etmiştir; hevasının ve fitnenin peşine düşenden ve dünyanın cazibesine kapılan putperestten.⁴⁶⁶

Hevai yaklaşımlara bir vurguyu da Said b. Nasır el-Şeşri, maslahatı incelerken yapar. Asrımızda maslahat alanı dini muattal/işlevsiz kılmaya gayret edenlerin girdiği bir kapı haline gelmiştir. Hanbeli Tufi'nin görüşlerini alarak -ki bu görüş kendi hevalarına uyduğu için- naslarda yasaklanan hevalarının peşine düşerek her şeyi maslahat kapsamına sokmaya çalışıyorlar, der.⁴⁶⁷ İbn Teymiyye: Zahiri ve batini bir bilgiye dayanmayan mücerret iradeyle tercihi kimse kabul etmez. Ancak takva ile imar edilmiş kalbin mücerret iradesiyle yaptığı tercih hukukidir.⁴⁶⁸

B-Azimet-Ruhsat ve Maslahat İlişkisi: Deliller ondokuz tanedir. 1-Kitap 2-Sünnet 3-İcma 4-İcma-i Ehli Medine 5-Kıyas 6-Sahabe kavli 7-Maslahat-ı Mürsele 8-İstishap 9-Beraat-ı asliye 10-Adetler 11-İstikra 12-Sedd-i zeria 13- İstidlal 14- İstihsan 15- En hafif olanı almak 16-İsmet 17-Kufelilerin icması 18-Şianın icması (aterati'l-icma) 19-İsmet. Dört halifenin icması.

Bunların bazıları müttefekun aleyh bazıları ise muhtelefün fihtir. İşte bu on dokuz delilden birisi de maslahattır.⁴⁶⁹

Kanun, adap, devlet siyaseti, güzel ahlak; hepsinin amacı, insanın mutluluğudur.⁴⁷⁰

Maslahat Arapça iyileşme, düzelme, elverişli bulunma v.b anlamlara gelen "salaha-salah" kökünden türetilmiş ve sözlük bakımından yarar, menfaat ve iyiliğe vasıta olan şey anlamına gelmektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁵ Hindî, **Kenzü'l-Ummal**, 1/377.

⁴⁶⁶ İbn Kayyim, **İlamü'l-Muvakkîn**, 1/36.

⁴⁶⁷ eş-Şeşri, Said b. Nasır, **el-Maslahat inde'l-Hanebile**, Mecelletü'l-Buhusi'l-İslamiyye, Riyad, 1996, s. (s.47)/275; Şaban, Zekiyyüddin, **Masadirü's-Şeriatü'n-Nazariyyeti'l-Mürsele**, Mecelletü'l-Ezher, Kahire, 1957, s. 29 (s.5)/334.

⁴⁶⁸ Neseffî, **Menar**, 10/751 (dipnot).

⁴⁶⁹ Neseffî, **el-Menar**, 9-10/745; Bu delillerin elli dörde kadar çıktığına dair bkz. Köksal, 124-126.

⁴⁷⁰ Ebu Zehra, **el-Masalahü'l-Mürsele ev'il-Menfaatü fi'l-Fikhi'l-İslam**, Mecelletü'l-Kanun ve'l-İktisad, yıl. 17, 1947, s. 3.

⁴⁷¹ Şener, Abdülkadir, **İslam Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı**, A.Ü.İ.F.D, Ankara, 1970, s. 15/105.

Maslahat: İslam Hukuk teorisinde hukukun temel amaçlarını makul sebeplere "yaklaştırmâ gayeleridir. Bu durum özellikle yeni hukuki düzenlemeler ve önceki hukuki düzenlemelerin yeniden yorumlanmasında önemlidir.⁴⁷²

Maslahat: Müslümanların refahına olandır. Sosyal hayatımızda maslahat prensibinin para basma, hapisane.. vs bir çok örneklerini görürüz.⁴⁷³

Pozitif veya nakilci hukuklarda maslahat prensibi sosyal ve ekonomik olaylarda - buna İslam öncesi lokal ve bölgesel kanuni pratiklerde ki gelenekler olsun, dahildir- daima göz önünde tutulmuştur.⁴⁷⁴

Gazzali farklı bir bakış açısı koyar. Biz onun hukuk hiyerarşisinde Makasıdı'ş-şeriayı maslahatın zirvesine dahil ettiğini görürüz. Bu prensipler canı, malı, dini, akli ve nesli muhafazadır. Maslahat kati, külli olmalıdır, diyerek o klasik Müslüman esirlerin siper olması, örneğini verir.⁴⁷⁵

İslam Hukuk kaynakları menkul/naklî ve makul/aklî diye ayrılır. Başlangıçta (özellikle Abbasiler döneminde) menkul olanlar özellikle vurgulanırken; aklî olan görmezlikten geliniyordu. Böylece Hukukun ilerlemesi kısırlaşmış durmuştu. 13-20 yy arasında ise bu iki kaynaktan makul olan lehine bir dönüşüm olunca İslam Hukuku gelişme gösterdi.⁴⁷⁶

İslam Hukuku'nun sosyal değişimlere uyum gösterme meselesi sahasında saygın bilginlerce hep tartışıla gelmiştir. Şu bir gerçektir ki hangi hukuk çeşidi olursa olsun-ister ilahi, ister man-made (beşeri) sosyal değişimlere muhatap olup ve bu değişimlere uyum talepleri olmasın.⁴⁷⁷

Maslahat: Direk ve açık net delillerle emir ve yasak konulması mümkün olmayan yerlerde kurallar koymaya yarayan hukuki bir prensiptir.⁴⁷⁸

İslam Hukuku'nun temel amacı, halkın maslahatını temindir. Her bir fayda ki ister celb ve tahsil yoluyla olsun ister def ve sakındırma yoluyla olsun hepsine maslahat diye

⁴⁷² Bagby, A. İhsan, **The Issue of Maslaht İn Classical Legal Theory, İnternational of İslamic and Arabic Studies**, 2(2):1-11, İndiana, 1985, s. 1.

⁴⁷³ İslahî, Emin İhsan, **İslamic Law Concept and Codification**, İslamic Puplications, Lahor. ty, s .81.

⁴⁷⁴ **Encyclopedia of Religion**, Nwyork, 1984, s. 9/277.

⁴⁷⁵ Wael b.Hallay, **A History of İslamic Legal Theoris: An İntroduction to Sünni Usul al-Figh**, Cambirdge University, Newyork, 1997, s. 112.

⁴⁷⁶ Guraya, Muhammad Yusuf, **İslamic Jurisprudence in the Modern Worl**, Lahor, 45.

⁴⁷⁷ Ahmad, Wan Azhar Wan, **Was Shafi'i Against al-Maslahah al-Shajarah**, vol:2/2, Kuala Lumpur: 1997, s. 249.

⁴⁷⁸ es-Siddig Abdelazim, **An examination of the Problems of İslamization of Law**, Issues in Contemporary İslamic Legal Theory, Ann Anbor, 1993, s. 106.

isimlendirmek mümkündür. İstilahı anlamda Şarii Hakimin kulların can, mal, din, akıl ve namuslarını muhafaza için koyduğu menfaatlerdir.⁴⁷⁹

İslam Hukuku genel maksatları ele alır. Bu da ferdi ve cemiyeti mutlu etmek, nizamı korumak, beşeriyetin ulaşabileceği en nihai medeniyet hayır ve kemal noktalarını kullanarak ferdin ve toplumun mutluluğunu temin etmek ve nizamı muhafaza ve dünyayı imardır.⁴⁸⁰

Bu maksatlar itibar etmek için; maksatlar sabit, zahir munzabıt ve muttarid olmalıdır. Sabit olması demek; bu maksatlarda ki gayenin gerçekleşmesi için kesin ve kesine yakın zann olmalı; zahir olması demek bu gayenin fıkıhçıların ihtilafa düşmeyecek kadar müşahhas açıklıkta olmalı; Munzabıt olması demek, bu gayenin şüphelenmeyecek şekilde net olmasıdır ki ölçüyü ne aşmalı ne de ölçüden geri kalmalıdır. Muttarid olması ise, bu maksatların zamanın ve mekanın değişmesiyle değişmemesi lazımdır. Bu maksatlar gerçekleşince yakinen bilinir ki bunlar işte makasıd-ı ş-şeria dır. Bunlar evham ve tahayyulat olmamalıdır.⁴⁸¹ Çoğu kere fikhi olaylara bağlanan hukuki hükümlerin konulmasına amil kabul edilebilecek durumlar bulunur. Buna 'hükme uygun düşen manalar(:vasıflar) "el-münasebetü'l-amme" denilir. Şarii'in muteber sayıp saymadığına göre bu vasıflar üçtür.

1-Muteber/Geçerli Maslahatlar: Dikkate alınmasına dair bir hukuki delil bulunan manalara, usulcüler 'masalih-i mutebere' derler. Hukuki hükümlerin gerçekleştirmeyi hedef tuttuğu her türlü maslahat bu nev'eye girer. Aklın, dinin, canın, malın, namusun korunması. Aklın korunması için içki yasağı koyarak yasağa uymayanlara da ceza koymuştur. Adam öldürmeyi yasaklamış ve uymayanlara ve kasten öldürenlere kısas cezası getirmiştir. Malın korunması için hırsızlığı yasaklamış ve hırsızlık fiiline karşı ceza tertip etmiştir.⁴⁸²

2-Mulğa/Geçersiz Maslahatlar: Belirli bir hukuki delilin muteber sayılmayacağını gösterdiği maslahatlara usul dilinde 'maslahat-ı mülğa'(geçersiz sayılmış maslahatlar) denir. Bunlar üzerine ta'lil yapılamaz ve hüküm bina edilemez. Hikmet sahibi Şarii Teala, herhangi bir maslahatı onun kabulü durumunda ondan daha üstün bir maslahatın yitirilmesi söz konusu olmadıkça ilga etmez.⁴⁸³ Endülüs hükümdarlarından Abdurrahman b. Hakem el-Emevi, ramazan gününde hanımı ile cima etmiş sonra fakihleri toplayıp bunun

⁴⁷⁹ er-Rabia, Abdülaziz b.Abdurrahman, **el-Amel bi'l-maslaha,Adva el-Şeria**, Riyad, 1399, s. 10/90.

⁴⁸⁰ Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami**, 2/1018.

⁴⁸¹ Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami**, 2/1019.

⁴⁸² Şaban, Zekiyyüddin **Usûlü'l-Fıkıh** (İslamHukukİlminin Esasları),168.

⁴⁸³ Şaban, Zekiyyüddin, **Usûlü'l-Fıkıh** (İslamHukuk İlminin Esasları), 169.

kefarecini nasıl ödeyebileceğini sormuştu. İmam Malikin talebesi Yahya b. Yahya, ona, bu “işten dolayı” iki ay oruç tutarak kefarec ödemesi gerektiğini söyledi. Dışarı çıkınca diğer fakihler niçin İmam Malikin yolundan gitmediğini -köle azat etme, oruç tutma ve fakirleri doyurma yollarından birini seçmekte serbest bırakmadığını- sordular. Yahya b. Yahya -ona bu imkanı tanırsak o, her gün orucu bozup bir köle azat edebilir. Ben bir daha böyle yapmasın diye onu daha zor gelecek yola kattım- der. Oysa Şarii, bu yoldan birini seçme serbestisi maslahatını tanımıştır. Köleler azat, fakirleri doyurmak maslahatı Şarii’in bir çok kez tekrar ve teşvik ettiği maslahatlardır. Köle azadının kolaylığı ise nadiren bir kaç kişiye rastlayan bir maslahattır.⁴⁸⁴

3-Mürsel Maslahatlar: Muteber veya geçersiz sayıldığına dair belirli bir delil bulunmayan manalar (ictihada bırakılmış maslahatlar)dır.⁴⁸⁵ Yani hakkında “La nassa vela İcmaa” olan yerlerde geçerlidir.⁴⁸⁶ Maslahat-ı mürsele ancak Şarii’in meskutu anh bıraktığı vakıalarda ve aynı zamanda kendisine kıyası mümkün olun bir aslın olmadığı yerlerde geçerlidir.⁴⁸⁷ Şarii Hakim’in hüküm koymadığı konularda ona dair illet bulunmayan yeni bir olay çıksa ve bu olayda hüküm teşrii etmeye yönelik bir nokta bulunsa yani maslahatı temin mefsedet-i def etme gibi; işte bu olayda ki münasip duruma maslahat-ı mürsele denir. Ne zaman yakinen veya zanni galiple insanların zaruri hacı ve tahsini yararlarını gerektiren hüküm teşrii etmek gerektiren bir iş olsa o hükmü teşri etmek gerekir. Çünkü her ne kadar sabit delil bulunmasa da Şarii’in itibar ettiği bir esas mevcuttur. Bu maslahat çeşidi iyice tahkik edildiğinde mürsel maslahat değil muteber maslahattır. Bu maslahat mufassal olarak açıklanan bir maslahat değil; mücmel maslahattır. Mürsel olarak isimlendirilmesinin nedeni; Şarii onu bizzat muteber görmediğindendir. Yoksa asla muteber görmediğinden dolayı değildir.⁴⁸⁸ Bu maslahat çeşidi için:

-Şarii’in hükmünü açıklamadığı

-Kendisine kıyas edilebilecek nassla yahut icma ile sabit bir hükmün bulunmadığı durumlarda söz konusudur.

-Kendisine hukuki bir hükmün gerekçesi olmaya elverişli ve üzerine hüküm bina edilebilecek münasip vasıf bulunmalıdır.

⁴⁸⁴ Şaban, Zekiyyüddin, **Usûlü’l-Fıkh** (İslamHukuk İlminin Esasları), 170

⁴⁸⁵ Şaban, **Usûlü’l-Fıkh** (İslamHukuk İlminin Esasları), 171.

⁴⁸⁶ Şemnam, Mahmud, **İntizau’l-Mülk li’l-Maslahtı’l-Amme**, Mecelletü’l-Fıkhî’l-İslami, li mü’temeri mecmai’l-Fıkhî’l-İslami, 4.dönem, Mekke, 1988, S .4, s. 1039.

⁴⁸⁷ Şaban, Zekiyyüddin, **Masadı’ş-Şeriati’n-Nazariyye**, **Mecelletü’l-Ezher**, Kahire, 1957, s. 21(s.3)/218; Koca, Ferhat, **İslam Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Tufi’nin Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, İLAM, İst.1993, c.1, s. 1, s. 112.

⁴⁸⁸ Rabia, **el-Amel bi’l-Maslaha**, 10/119.

4-Maslahat-ı Mürseleye Göre Hüküm Vermenin Şartları:

1-Belli bir hukuki delil tarafından geçersiz sayılmamalı. Düşmana savaşmadan teslim olmada maslahat mevcuttur. Oysa bu maslahat Şarii tarafından makbul sayılmamış canı ve malı bu şekilde kurtarmak muteber görülmeyerek cihad emredilmiştir.⁴⁸⁹

2-Maslahatın varlığından emin olunmalıdır.

3-Maslahat genel olmalıdır. Çoğunluğun faydasına veya çoğunluğu ilgilendiren bir zararı gidermesi gerekir. Endülüs kralı örneğinde olduğu gibi eşraftan birinin maslahatı özel olduğu için itibar edilemez.

4-Maslahatın mahiyeti makul olmalıdır.⁴⁹⁰

Kulların menfaatleri başlıca üç vaziyetle ilgilidir; Zaruret halleri: Dinin zaruriyatı ki, onlarda ictihad yürütülmez. Hem o Zaruriyat kut/azık ve gıda hükmündedir. Bütün himmet ve gayret onların ikamesi ve ihyasına sarf etmek gerekir.⁴⁹¹ İhtiyaçlar halleri ve güzel ve iyi durumlar. İslam Hukuku bu üç menfaati korumak için Allah tarafından gönderilmiştir.⁴⁹² Teşrideki amaç, dünya düzenini korumak, insanların tasarruflarının mefsedete düşmeyecek şekilde zabtu rabt altına almak için zaruriyat gereklidir.⁴⁹³

Haciyat ise insanların hayatını zorlaştıran şeyleri kaldırarak onların gündelik işleri kolaylaştıran maslahatlardır. Bu maslahatların kaybı durumunda zaruriyat grubunda olduğu gibi insanların hayatlarındaki düzen ve akış bozulmaz ama *harec ve meşakkat* ortaya çıkar. Oysa bütün İslam'i teşri nevilerinin hepsi *zorluğu kaldırmaya* yönelik *tahfif* ve *hayatın akışına yönelik kolaylıktır*.⁴⁹⁴

Şüphesiz ihtiyaçla ilgili şeyler, bollaştırmak, kolaylaştırmak, zorluğu gidermek ve rıfk üzerine cereyan eder. Dinde bazı yerlerde ruhsatlar meşru kılınmıştır.⁴⁹⁵

Maslahat gerekçesi ile ibadet alanında *ruhsatlar* konmuştur. Hasta ve yolcunun oruç tutmaması, namazlarını kasretmeleri gibi uygulamalar zorlukların kaldırılmasına yöneliktir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁹ Şaban, **Usûlü'l-Fıkh** (İslam Hukuk İlminin Esasları), 171.

⁴⁹⁰ Şaban, **Usûlü'l-Fıkh** (İslam Hukuk İlminin Esasları),172; Ebu Zehra, **İmam Şafii**, çev, Osman Keskioglu, yy, Ankara, 1963, s. 290.

⁴⁹¹ Bediüzzaman, Said Nursi, **Sözler**, Yeni Asya Y, İst.2201, s. 443.

⁴⁹² Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, çev. Ali Şafak, 88.

⁴⁹³ Bu anlamda bkz; Mümtehine Suresi, 60/12.

⁴⁹⁴ Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhî'l-İslami**, 2/1021.

⁴⁹⁵ el-Kasımî, Celaledin, **Tefsir İlminin Temel Meseleleri**, çev. Sezai Özel, İz Y, İst.1990, 1.baskı, s. 174-175.

⁴⁹⁶ Kamalı, Muhammad Hashim, **Have We Neglected The Shariah Law Doctrine of Maslahah?**, Islamic Studies, İslamabad, ty, s. 292.

Hukuki Hükümler ya ibadetlerde, ya muameleler ve adetlerde olur. Bu sebeple: *İbadetlerde, ruhsatlar konmuştur. Adetlerde, yeme içme, avlanma elbise mesken gibi faydalar mübah kılınmıştır. Günlük muamelelerde, insanların ihtiyaçlarını giderecek alış-veriş, kira, şirket, emanet, tazminat ve teberruat kabilinden akitler meşru kılınmıştır. Keza bağlayıcı hükümlerden kurtulmak için akitlerde feshin meşruiyeti gibi istisnai durumları da meşru kılmıştır.*

*Ukubatta velinin kisası affetme hakkı diyeti akrabaların üzerine yüklemek ve şüphelerle haddlerin düşmesi meşru kılınmıştır.*⁴⁹⁷

Tahsiniyat ve kemaliyat maslahatlarında ruhsatlar söz konusu değildir.⁴⁹⁸ Her ne kadar bu maslahatlar üç şekilde kategorize edilse de aslında bunlar birbirinden ayrılmazlar. Birbirlerini tamamlarlar ve birbirlerinden müstakil değildir.⁴⁹⁹

*İslam Hukuku, insanların ihtiyaçların, makul menfaatlerine cevap verici olması sebebiyle devamlılık ve elastiki kabiliyetler taşır. Bu vasıflar hakikatte ona umumilik süreklilik özellikleri verir. Çünkü İslam Hukuku zaman, mekan ve beşeri menfaatlerine göre dini nas ve hükümlerin tefsir ve dizayn suretiyle genel kaidelerin cüz-i hadiselerle tatbikatından başka bir şey değildir.*⁵⁰⁰

Maslahatı Mürsele: Hakkında nass icma kıyas ve istihsan bulunmayan her olayda insanların menfaati mevcutsa tahakkuku için müctehidin münasip bir hüküm bulması caizdir.⁵⁰¹ Masalih-i Mürsele: Fıkhın verimli, son derece önemli bir kaynağıdır, aslıdır. Bu kaynak dine aykırı olmadığı takdirde hükümetçe temel olarak alınır ve devlet için zaruri hükümler konulmasına vesile olur.⁵⁰²

Maslahatın makbul olması için gerekli şartlar heva ve arzulara teşri kapısı açılmasın diye konmuştur.⁵⁰³ Çünkü *İslam Hukukunun prensipleri: Temin-i maslahat, Tevzi-i adalet, adem-i meşakkat, az teklif ve tedrice riayettir.*⁵⁰⁴

İslam dünyası ve coğrafyasında çeşitli tecrübelerin ortaya çıkmasında önemli bir amil olmuştur. Kamu yararının sağlanması, korunması, kamu yararının beklendiği yerlerde icraatlar yapılabilmesi ve zamanın değişmesine paralel olarak bir kısım fıkhi ahkâmın

⁴⁹⁷ Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslami*, 2/1023.

⁴⁹⁸ Şatibi, el-Muvakat, 1/324-327; Zuhaylî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslami*, 2/1024.

⁴⁹⁹ Zuhaylî, 2/1026; Şatibi, 1/331-336.

⁵⁰⁰ Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, 115.

⁵⁰¹ Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, 308.

⁵⁰² Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Ali Şafak, 116.

⁵⁰³ Şemmar, Abdülkerim Hüseyin, *el-Maslahatü'l-Mürsele ve't-Tatbik aleyha fi Cumhuri'l-Arabiyyeti'l-Yemaniyye*, İklil, San'a, 1987, s. 7(1)/148.

⁵⁰⁴ Keskiöglü, Osman, *Fıkh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara, 1980, D.İ.B.Y, s. 39; Şemmar, Abdülkerim Hüseyin, 7(1)/150.

değişebilmesine fikri katkı sağlamak noktasından önem arz etmektedir. İstislah ilkesine dayalı hukuki hükümler son dönem ceza hukuku kitaplarına siyaset olarak geçmiştir. Siyaset idarecinin hakkında cüz’i bir delil bulunmasa bile maslahat olarak gördüğü şeyi yapmasıdır.⁵⁰⁵

Maslahat ale’l-ade hüküm verme yolları ile istihraç edilemediği durumlarda bütün cemaati alakadar eden menfaatler bahis mevzu olduğu takdirde (zaruri, külli, kat’i) muteberdir. Bundan başka durumlarda kullanmak Şarii-Azam makamına teeaddi etmektir.⁵⁰⁶

*Hanefilerin Zaruret örf ve icma sebebiyle istihsanlarıyla, Malikilerin maslahat, örf, kolaylık sağlama ve güçlüğü giderme esasına dayalı istihsanları aşağı yukarı aynıdır. Hanefilerin “zaruret” deyimleri Malikilerin “maslahat”, “kolaylığı sağlama ve güçlüğü giderme” deyimlerini içine alır.*⁵⁰⁷

İmamı Malik, genel hükümleri bütün olaylara uygulamada zorlandı. Nass ve kıyasa müstenid genel hüküm vermenin mümkün olmadığı haller olduğunu gördü. Ve maslahat-ı mürseleyi kullandı.⁵⁰⁸

Mecellede Maslahat ile ilgili Kavaid-i Külliyyeler:“Zarar-ı amm için zarar-ı has ihtiyar olunur.” (m.26)“Zarar-ı eşedd zarar-ı ahaff izale olunur.” m.27)“İki şerden ehven olanı tercih edilir.” (m.29)“Def-i Mefasid celb-i menafiden evladır.” (m. 30)“Raiyye, yani tebea üzerine tasarruf maslahata menut’tur.” (m.58)

İbn Kayyim, İbadet-maslahat ilişkisini konumuza örnek temsil eden bir uygulamadan yola çıkarak şöyle demektedir: “Hayızlı kadın hayız halinde kılamadığı namazlarını temizlik zamanlarında kıldığı namazlarının tekerrürüyle kendisi için gerekli olan maslahatları temin ederken oruçta durum böyle değildir. Namaz devamlı tekerrür eden bir ibadet iken oruç farklıdır. Orucu kaza etmezse onda kendisi için gerekli olun maslahatları kaçırmaması söz konusudur. Oruç sadece bir aydır. Dolayısıyla Allah’ın oruç ibadetine yerleştirdiği tahsili gerekli maslahatlar ve iyilikler bu şekilde tahsil edilmiş olur.⁵⁰⁹ Keza yine fetvalar; zaman, zemin, durum, niyet ve adetlere göre değişir. Hukuk insanların maslahatına mebnidir, başlığı altında,⁵¹⁰ kılık yıllarında haddlerin düşmesine,⁵¹¹

⁵⁰⁵ Özen, Şükrü, “İstislah” mad, DİA, İst.2001, 23/385.

⁵⁰⁶ İslam Ansiklopedisi,(Müellif y.) “Masalahat” mad. MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir, 1997, c. 5/2, s. 1219.

⁵⁰⁷ Rabia, el-Amel bi’l-Maslaha, 10/129; Şener, A.Kadir, Kıyas, İstihsan, İstislah, s. 125.

⁵⁰⁸ Mahmasani, Subhi, el-Evdaü’t-Teşriyye fi’d-Düveli’l-Arabiyye, Daru’l-İlm, Beyrut, ty, 4.baskı, s.155.

⁵⁰⁹ İbn Kayyim, İ’lamü’l-Muvakkîn, 2/60.

⁵¹⁰ İbn Kayyim, İ’lamü’l-Muvakkîn, 3/14.

⁵¹¹ İbn Kayyim, İ’lamü’l-Muvakkîn, 3/22.

savaş yıllarında el kesilmediğine,⁵¹² hükümler mükellefin niyetine göre farklılık kazanabileceğine⁵¹³ delillerce bizzat caiz olsa bile harama götüreceksen men edilebileceğine vurgu yaparak insanın maslahatlarının ne kadar önemli olduğunu belirtir.⁵¹⁴

Muhammed Faruk en-Nebhan, maslahatı Hak kavramı nokta-i nazarından ele almıştır. Hakk hukuken matlup olan bir vaciptir, hakk bir maslahattır. Bütün haklar maslahatla irtibat içindedir. Genel maslahatlar Allah'ın hakkı, özel maslahatlar ise kul hakkıdır. Ferdi maslahatın meşruiyeti ictima-i maslahata zarar vermemek şartıyladır. Genelde bütün hukuk sistemleri özelde İslam Hukuku İctimai maslahatlara çok önem vermiştir. İslam Hukukunda ictimai maslahatlar “hukukullahı “ kapsar.⁵¹⁵

Maslahatlar nassla bilinir. Mesela kabir ziyareti inşana ahireti hatırlatırken; namaz nefsi ıslah etmek içindir. Ancak mürsel olan maslahatlar akılla kavranabilir. Akıl bunları idrak eder. Trafik kurallarının amacı, evlilik cüzdanı vs gibi işler.⁵¹⁶

Ruhsat-Zaruret- Maslahat arasında üçlü bir ilişki vardır. Fahreddin Razi Allah leş yemeyi ‘*Maslahatü'n-nefs*’ olarak *mübah* kıldı diyerek bu üçlü ilişkiye nefis bir şekilde ifade etmiştir.⁵¹⁷

Sahabenin hayatında Hz Ömer'in teklifi ile Hz Ebu Bekir'in Kur'an sayfelerini bir kitap haline getirmesi gibi⁵¹⁸ maslahatla amel örnekleri çoktur.

Tufi: Maslahatı adet, dünyevi siyaset ve muamelatta geçerli olduğunu söylüyor. Ancak maslahatın zaruri olması, hakiki olması (vehmi olmaması), umumi olması (hususî olmaması) şart koşmuyor. Oysa bu şartlar maslahatların heva-i olmasını önlemektedir.⁵¹⁹

Bundan dolayı Tufinin maslahat anlayışını inceleyen Ahmed Şerbasi sözüne şöyle başlamaktadır: Mülâhazalara geçmeden önce ‘Nass-ı mahdut/yazılı metinler’ kabule ve sahihliğine dair bir vecih olduğu müddetçe muhterem ve muteber kabul edilmelidir.⁵²⁰

Maslahatı takdir edecek kişiler ümmet içerisinde ictihada ehil derin basiret sahibi, adaletli bir ekip olmalıdır. Yoksa akla *heva* galip gelir ve neticede maslahat yerine mefsedet hasıl olur.⁵²¹

⁵¹² İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkîn*, 3/17

⁵¹³ İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkîn*, 3/110.

⁵¹⁴ İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkîn*, 3/149.

⁵¹⁵ en-Nebhan, Muhammed Faruk, *Takyidü'l-Hakk fi'l-Fıkhî'l-İslami bi'l-Maslahatü'l-İctimai*, el-Akademiyeye, Rabat, 1989, s. 6/190.

⁵¹⁶ Kaleci, 2/11.

⁵¹⁷ Razîi, 5/22.

⁵¹⁸ Rabia, el-Amel bi'l-Maslaha, 10/119-123; Farklı örnekler için; Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (Usulü'l-Fıkh), 173-174; Ebu Yusuf, *Kitabü'l-Harac*, 28; Yavuz, 191.

⁵¹⁹ Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/101; Tufi'nin gerekçeleri için bkz., aynı eser, 10/102-115.

⁵²⁰ eş-Şerbasi, Ahmed, *el-Maslahatü fi't-Teşrii'l-İslami*, Mecelletü'l-Ezher, Kahire, 1955, s. 26 (s.15-16)/850.

İbn Kayyım furu' kurallardan yüz çevirmenin aslında bir çözüm olmadığını, aksine kapatılan her doğru kapının; yanlış bir kapı açılmasına sebebiyet vereceğini belirtir.⁵²²

Neticede, Teşriin amaçları celb-menafi def-i mefasittir. Halktan zorlukları kaldırmaktır. İnsanların maslahatları, zamandan zamana, çevreden çevreye, kişiden kişiye değiştiği için bu maslahatları muayyen sayıda tutmak mümkün değildir. Yani maslahatlara itibar etmez ve onlara münasip hükümler koymaz isek insanların çoğu kendilerine dönük maslahatları kaybeder. Ve netice de hayatın akışına ilişkin teşriiler gerçekleşemez. Bu da teşriin amaçlarının; insanların maslahatlarını muhafaza ve İslam Hukukunun ebedi ve baki olduğu prensibine aykırıdır. İslam Hukuku bütün zaman, mekan ve çevrelere uyum gösterir. Zaman ve çevreye göre değişmesi onun güzelliğindedir. Şarii, adeta şöyle demiştir. Size içinde maslahat olan bir şey emr olunursa ve siz onun kabul veya reddine dair delil bulamaz iseniz; siz, bu maslahatın teşrideki maksadını anlam noktasında keskin akıllarınızla ölçün, biçin, tartın. Ona uygun hükümler verin. Yani İslam Hukukunun ruhuna, genel hükümlerine, temel prensiplerine uygun olarak modern maslahatlar ve ihtiyaçlara uygun hükümler veriniz.⁵²³ Eğer biz sırf muteber maslahatlarla kifayet etsek bu İslam Hukukunun donukluğuna İslam Hukukunda teşriin amacı olan insanların maslahatını bütün zaman ve mekanlarda temin etmeye yönelik olması ilkesinin tahakkuk etmemesine sebep olur.

Keza aynı şekilde maslahat-ı mürsele kapısını bila kaydu şart açmak ve kapamakta ehl-i hevanın, zayıf kişilikli fakihlerin maksatlarını temin edebilir. İşte bundan dolayı İbn Kayyım: Müslümanlardan bazıları Maslahat-ı mürselede çok ihmalci davranarak (tefrit) İslam Hukukunu donuk bıraktılar. Hatta insanlar kendi maslahatlarının temin edemez hale geldiğini görünce başka hukuklara yönelmek zorunda kaldılar. Keza bazıları da çok aşırı davranarak (ifrat) Allah'ın dinine muhalif yeni hukuki fesatlar ihdas ettiler.⁵²⁴

“Sahabe Tabiun ve Etbau't-Tabiin müctehidleri ile fiilen ictahad eden sonraki dönem İslam Hukukçuları pratik bir düşünceden hareket etmişler, “mesalihi” dikkate alarak mevcut hal ve şeraite göre nassları talil etmişlerdir.⁵²⁵

⁵²¹ Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/167.

⁵²² İbn Kayyım, *İlamü'l-Muvakkîn*, 3/1; Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, 91.

⁵²³ Şaban, Zekiyyüddin, *Masadirü's-Şeriatî'n-Nazariyyeti'l-Mürsele*, Mecelletü'l-Ezher, Kahire, 1957, s.29 (s.5/334-335).

⁵²⁴ Şemmar, 7(1)151.

⁵²⁵ Dönmez, İ.Kafi, *İslam Hukukunda Müctehidin Nasslar Karşısında Durumu ile Modern Hukuklarda Hakimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese*, 19-26 Temmuz 1983, Cezayir-Konstantin şehrinde yapılan ve “İslam'da İctihad” XVII. Uluslararası İslam Düşünce Seminerinde sunulan tebliğin türkçesi, s.36

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz:

1-İslam Hukukçuları farklı ifadelerle aynı maksadı işaret etmişlerdir.

2-Maslahatın zaruri ve haci kısımlarında hayatın düzenini ve akıcılığını kolaylaştırmaya engel olan, harem ve meşakkat izale edilerek hayatın akışına seyyaliyet getirilir. Bu hedef için kullanılan izale meşakkat ve def-i harem aynı zamanda ruhsatın da konulma gerekçesidir. Bu hususlar İslam Hukukunu bütün zamanların hukuku olmasına katkı sağlar.

3- Maslahat hem azimet hükümlerinin gerekçesi ve hem de ruhsat hükümlerinin gerekçesidir. Örneğin zaruriyattan olan ahkâmın konulmasının maksadı kulların maslahatı iken; aynı zamanda meşakkat anında bu zaruriyatın yapılamaması sonucunda ortaya konulan ruhsatlarda kulların maslahatını temine yöneliktir. Böylece maslahat ruhsat ilişkisinde ince bir nüans kendini nüksettiriyor. Yani ruhsatlar daha çok ferdi ihtiyaçlardan, maslahatlar ise daha çok sosyal ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır.

C-Ruhsat-İstihsan İlişkisi: Hem ruhsat hem de istihsan'ın tanımında kullanılan "istisna, müsamaha, kolaylık, zaruret, harecden huruc" gibi kelimeler ortak bir görüntü arz etmektedirler. Hatta istihsan için verilen örnekler aynı şekilde ruhsat içinde verilmektedir.

Ruhsat-İstihsan İlişkisi: İstihsan "Delil"den adete dönmektir. Kıyası terk edip insanlar için en uygun olanını almaktır (ila ma hüve evla minh).⁵²⁶ Umum belvalarda kolaylık talep etmek ve bu yüzden genişliğe gitmektir.⁵²⁷ Müsamaha ve ruhsat esasına göre hareket etmektir. İstihsan: Müctehidin istisna ve udülü gerektiren bir sebebin olduğuna tatmin olduktan sonra külli asıldan cüz-i meseleyi istisna etmesidir.⁵²⁸

Hanefiler, içinde zorluk taşıyan/harem hükümleri görünce harem'den huruc için istihsan yoluna başvurdular. Ve kendi tariflerinde; "Kıyası bırakıp insanların durumlarına en uygun olanı almak (evfekun'nas); zorluğu kolaylık için terk etmek; maslahat ve adalete dönmek; adalet, zaruret ve haceti gerektiren şeydir", derler. Böylece Hanefiler zaruret vardır diye bir çok şeyi mubah kıldılar.⁵²⁹

Bu tanımlamalardan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki; İstihsan, halin icabına göre kıyas ve prensibin sertliğini yumuşatmak ve İslam Hukukuna bir seyyaliyet

⁵²⁶ el-Kevserî, M.Zahid, **Fıkhü Ehli'l-İrak ve Hadisühüm**, thk. Abdulfettah Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Beyrut, 1980, 1.baskı, s. 29; Şafak, 227.

⁵²⁷ Molla Hüsrev, **Mirati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul**, 2/39; Yavuz, 271-319.

⁵²⁸ Zeydan, **el-Veciz**, 231.

⁵²⁹ Mahmasanî, Subhi, **el-Evdaü't-Teşriyye fi'd-Düveli'l-Arabiyye**, Daru'l-İlm, Beyrut, ty, 4.baskı, s. 154

*kazandırmaktır için istisna yollarına baş vurarak beşeri aklın sezîş ve kavrayışlarına değer vererek yapılan bir istidlal şeklidir.*⁵³⁰

İstihsan çeşitlerinin hepsinde (maslahat, zaruret, zaruret) ruhsatla ilgili kavramlar kullanılmaktadır. Hamama girmedeki maslahat gibi. Oysa kullanılacak su ve içeride kalınacak zaman ve belli değildir. Maslahat'tan dolayı delilin hilafına olan mutata maslahata dönülmüştür.⁵³¹

Mesela, Havuz temizleme örneğinde zarurettten dolayı kıyasın mucibesi ile amel bırakılıp istihsan alındı. Zarurettler bazı teklifleri düşürmekte müessirdirler.⁵³² Burada da öyle olmuştur. İnsanlara kolaylık olsun diye zarurettler yüzünden bazı yasak olan şeylerden yasak kalkıyor, demektedir.⁵³³

Diğer bir anlatımla bu, Kitap, Sünnet veya İcma'daki daha kuvvetli delil veya zaruret ve amme menfaati gibi gerekçeler sebebiyle kıyasın kurallarına aykırı bir hükme varmaktır. Selem, icare (menfaatin kiralınması), istisna akitleri böyledir.⁵³⁴

Yırtıcı kuşların artığının pis sayılmaması kuyuların temizliği, kaideye sıkı sıkıya sarılmak yerine insanların ihtiyaçları kamu yararı, zaruret, hak ve adalet gibi genel esaslar göz önünde tutulmak suretiyle hüküm verme yoluna gidilmiştir.⁵³⁵

Kıyasla varılan sonuç her zaman İslam Hukukunun genel esaslarına uygun düşmediği için, özellikler Hanefi Hukukçuları "İstihsan" adı altında kıyasa nazaran biraz daha serbest hüküm çıkarma usulü geliştirmiş ve bu metot bütün hukukçular tarafından değişik isimler altında kullanılmıştır.

Aslında istihsan, metodolojik kaideler sonucu ulaşılan hükümleri, Kur'an ve Sünnet'in umumi esaslarına arz etme, daha yerinde bir ifadeyle insan ruhunda mündemiç hakkaniyet ve adalet idesi açısından yeniden incelenmesidir. Sadece hukuki cihet göz önünde bulundurulan tatbik alanı, doğuracağı sonuçlar, hakkaniyet ve nisfete ne derece uygunluğu gibi noktalar hesaba katılmadan uygulandığında fazla isabetli bir sonuç elde edilememektedir.⁵³⁶ Bu bir bakıma tabii hukukun temel düşüncelerindeki "adalet"

⁵³⁰ Şener, A.Kadir, **Kıyas, İstihsan, İstislah**, s. 136 ; Ebu Zehra, Muhammed **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöglü, D.İ.B.Y, Ankara, 1997, 2.baskı, s. 361-36.

⁵³¹ Sübkî, 2/353. Diğer örnekler için bkz; Yavuz,191.

⁵³² Kasaî, 1/400.

⁵³³ Ebu Zehra, Muhammed, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskiöglü, D.İ.B.Y, Ankara, 1997, 2.baskı, s. 365.

⁵³⁴ Bardakoğlu, 128.

⁵³⁵ Bardakoğlu, 128.

⁵³⁶ Bardakoğlu, 129.

kavramında “dağıtıcı adalet”, “denkleştirici adalet” ten sonra “hakkaniyet” esasını gözetme çabasıdır.⁵³⁷

Kısacası hayat dine; din, hayata girsin,⁵³⁸ arayışıdır. Çünkü, ictihad demek, Dini hak, hayatı hakikat kabul ettikten sonra bu iki kuvveti “ Hakkın dini, hakikatin hayatı” şeklinde tevhide, “Dini bir hayat ile, hayatlı bir din”i temine muvaffak olmaktır.⁵³⁹

Sonuç olarak, İstihsan’ı izah sadedinde kullanılan, zorluğu kaldırmak, zaruret gerekçesiyle, kolaylığı talep, müsamaha ve ruhsat ve İslam Hukukuna seyyaliyet kazandırmak gibi ifadeler, ruhsatla hem tanımlama açısından hem de hedef açısından birbiriyle örtüşme gösteriyor.

D-Ruhsat Bağlamında Maslahat-ı Mürsele ve Bid’at İlişkisi: İnsanların bir kısmı dinde bidat çıkarmadan hoşlanıyorlar. Onlar maslahat-ı mürseleyi bidat olarak kabul ederek ve sahabenin de maslahata göre hüküm verdikleri tezinden yola çıkarak sahabe ve tabiun alimlerinin de bidatleri benimsediklerini söylüyorlar. Ve masalih-i mürsele bidat olunca yeni bidatler için artık maslahat temelli gerekçeler üretiyorlar. Hatta bazıları bunu biraz daha ileri götürerek bidati farz, vacip, sünnet mendup gibi dini hükümlerden saymaya bile götürdüler. Vacip olan bid’ate Kur’an’ın kitap haline getirilmesini, mendup olana ise Ramazanda teravihi cemaatle kılmayı örnek olarak verdiler.⁵⁴⁰

Bunların Masalih-i mürseleyi bidatle ilişkilendirmelerinde karıştırdıkları noktalar şunlardır:

1-Onlara göre, Sahabe ve Tabiun sarih bir delil olmadan hüküm verdiler. Kur’an’ı cem meselesinde olduğu gibi Selef-i Salihin istinad edecekleri sarih bir delil olmadan hüküm vermişlerdir. Öyleyse bid’at işlemişlerdir. Onlar yapmışlarsa dolayısıyla bize hayli hayli caizdir.⁵⁴¹

Oysa; Maslahat-ı mürsele dinin temelleri olan makasid-i ş-Şeria’ya zıt olamaz. Bid’atler ise makasid-ş’şeria’nın genel prensiplerine uymaz.

2-Yine onlara göre, Masalih-i Mürsele’de muayyen bir delil yoktur. Bu kıyasta değildir ki akıla baş vurularak bilinsin. Bu durum, aynen Bidat-i müstahsenenin istinat ettiği noktada da vardır. Bi’dat’e şahit olan bir hukuki delil de yoktur. Durum bu olunca

⁵³⁷ Bardakoğlu, 130.

⁵³⁸ İsmail Hakkı, 19.

⁵³⁹ İsmail Hakkı, 43.

⁵⁴⁰ eş-Şatibi, *el-İtisam*, Mektebetü’t-Ticariyyetü’l-Kübra, s. 2/111.

⁵⁴¹ Rabia, *el-Amel bi’l-Maslaha*, 10/161.

maslahat-ı mürsele de bid'at'tir. Özellikle, hükümleri hukuki delilin şahit olmadığı maslahatlara istinat ettirmek caiz olduğuna göre dinde bidat çıkarmak ve bu bidatleri hakkında hukuki bir delilin olmadığı maslahatlara istinat ettirmek caizdir; ikisi arasında bir fark yoktur, ikisi de aynıdır.⁵⁴²

Oysa; Masalih-i mürsele adetler muameleler gibi akılla kavranılan ve aklın açıkça anlayabildiği makul münasebetlerde söz konusudur. Akla arz edilince akıl onu kavrar. İbadetlerde ise masalih-i mürsele geçersizdir. İbadetler teabbudidir, akılla kavranamaz.⁵⁴³

3-Onlara göre, Maslahat-ı mürsele müttefakun aleyh değildir. Hz Ömer'in teravih namazını kaldırıp 'bu ne güzel bid'at' demesi sahabenin karşı durmadığı bir icma'dır. Sahabenin böyle bir bidat çıkarması ve diğerlerinin karşı çıkmaması söz konusuysa öyleyse bidat çıkarmak caizdir.⁵⁴⁴

Oysa; Masalih-i mürsele; zaruri bir emri muhafaza, dinde ortadan izale edilmesi gerekli bir hareci kaldırmaya yöneliktir. Zaruri bir emri muhafazaya yönelik olması "onu vacibin kendisiyle tamamlandığı tek milattan" yapmıştır. Bu takdirde vesailendir, makasittan değildir. Dindeki kaldırılması gerekli bir zorluğu kaldırmaya yönelik olması onu; ya zaruri ya da haci maslahatlara katar. *Bu da tahfife ve zorlaştırmamaya yöneliktir.* Bid'atler ise dinde zaruriyata raci değildir. Keza tahfife raci olmayıp teklife ziyadedir: Tahfif'in zıddıdır. Sonuç olarak bidatçilik maslahat-ı mürseleyle dahil değildir. Maslahat-ı mulğa'ya dahildir.⁵⁴⁵ Çünkü, "Kim emredileni yapmaz ise yasak olanı yapmıştır. Emredilenin yapmamak yasaklardanır. İnsanı meşgul edip farzı yerine getirmekten alıkoyan her şey haramdır"⁵⁴⁶ Bidat işlemek İblise sevaba vesile olan masiyetten daha sevimli gelir. Çünkü bidat işlemekte sevaba vesile olma ihtimali söz konusu değildir.⁵⁴⁷

Peki bid'at nedir? Bid'at: Dinde olmayan sonradan ortaya çıkan bir fiildir. Dine ilave veya dinden eksiltme şeklinde olan; dini yıkıcı, ondan bir şeyler alıp götürülen şeylerdir. Dinden bir şeyler alıp götürmeyen bid'atleride Cumhur Ulema kerih görürler. Onlara göre aslı muhafaza için ittiba, ibtida'dan evladır.⁵⁴⁸ Asl olan sünnete uymaktır. Çünkü her bir hareket-i adiyesi'nde bile çok menfaat-i hayatiye bulunduğu gibi, mütebaat etmekle o adab ve adetler ibadet hükmüne geçer.⁵⁴⁹

⁵⁴² Şatibi, *İtisam*, 2/111.

⁵⁴³ Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/163.

⁵⁴⁴ Şatibi, *İtisam*, 2/111; Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/162.

⁵⁴⁵ Şatibi, *el-İtisam*, 2/113; Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/165;

⁵⁴⁶ İbn Teymiyye, *el-İman*, tlk: Seyyid Cemil, Daru'l-Marife, Kahire, 1993, s.143.

⁵⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziye, *Telbîsü'l-İblis*, Daru'l-Fikr, İdaretü't-Tabaati'l-Müniriyye, h.1368, s. 13.

⁵⁴⁸ İbn Kayyim, *Telbîsü'l-İblis*, 16.

⁵⁴⁹ Bediüzzaman, Said Nursî, *Lem'alar*, 64-61, Yeni Asya Y, İst. 1997.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz:

1-Her kendisinde zorluğu izale ve meşakkati kaldırma ve maslahata göre hareket etmede birleşen telakkiler din temelli muamele olarak makbul görülemez. Bu tip telakkilerin naslarla mihenk'e vurulması lazımdır.

2-Konular arasındaki ortak noktalardan hareketle dini telakkiler fasid neticelere temel yapılamaz. Bu tıpkı "canımı kurtarıyorum maslahatı telakkisi" ile cihadı terk etmek gibidir.

3-Keza, "Sünnet ve doğru yolda olup bununla yetinmek, doğru yolun aksine ve bid'at için gayret etmekten elbette daha hayırlıdır.⁵⁵⁰

5- Din naslarla temellendirilmiştir. Bu nedenle, Süfyan-ı Sevri üç defa: "Şüphesiz bu din asardır, mücerret rey değildir" demiştir.⁵⁵¹

E-Tahfif (Hafifleştirme)/Teysir (Kolaylaştırma) ve Ruhsat İlişkisi:

Burada tahfif, teysir ve ruhsat farkı üzerinde de biraz duralım. İslam Hukukun hükümleri daha ilk bakışta bütün çıplaklığı ile kolaylık ve hafifleştirme üzerine olduğunu gördük.⁵⁵² Mükelleflerden zorluk ve meşakkati kaldırdığı hususu ile onun diğer semavi hukuklardan da ayrıldığını gördük. Ve bu konuda gelen ayet, hadisleri muhtelif yerlerde zikrettik. İslam'ın suhulet ve semahat sahibi bir din olduğunu da zikrettik.

1-Dinde salt tahfif ve teysir herhangi bir mazeret ve mazeret sahibi bir mükellef aranmadan bütün mükelleflere dönüktür. Yani dinin en genel ve en önemli bir prensibidir. Ruhsat ise böyle bir genelleme söz konusu değildir. Ruhsat için mükellefin mazereti olmalıdır. Bu anlamda ruhsat genel değildir, mazeret anıyla sınırlıdır. Mazeretin varlığı ile doğru orantılıdır. Mesela, namazın kasrı sadece seferin varlığı ile sınırlı olup başkası bunu kullanamaz. Mazeret varsa ruhsat vardır. Oysa tersine dinin genel kolaylık ilkeleri her zaman ve zeminde kaimdir. Buradan şu anlaşılmaktadır. Her tahfif ve teysir, ruhsat değildir. Ama her ruhsat tahfif ve teysir'dir. Bu nedenle selem, araya akitleri ruhsat değil tahfif'tir.

⁵⁵⁰ İbn Kayyim, Şemseddin, **el-Menarü'l-Münif fi's-Sahih ve'd-Daif**, çev-thk-tlk. Muzaffer Can, Cantaş Y, İst. 1992, s. 22 vd.

⁵⁵¹ el-Bağdadî, Hatip, Şerefü Ashabü'l-Hadis, thk,tlk: ,M.Said Hatipoğlu, D.İ.B.Y, Ankara, 1991, 2.baskı, s. 6.

⁵⁵² Örneğin, Neseffî, "Tevrat öldürme cezası sadece öldüreni öldürmektir (sadece katil). İncilde ise bedelsiz olarak af etmektir. Bizde ise 'kıyas, sulh yoluyla af, bedeli yerine mal almak vardır'. Bize olan bu genişlik ve kolaylık ise rahmettir", demektedir. en-Neseffî, Ebu'l-Berakat Abdullah b. Ahmed Mahmud, Tefsiru'n-Neseffî, Eda Neş, İst.1991, s. 1/89. Benzer bir ifade Şevkani'de de vardır. eş-Şevkanî, **Fethu'l-Kadir el-Camiu beyne Fethi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmî't-Tefsir**, 1/183.

2-Tahfif ve teysir, sebep ve mevzusu bakımından daha geneldir. Tahfif, ruhsata sebep olan kolaylık ve hafifletmenin de sebebi olurken tersi ise böyle değildir. Yani her sebep tahfife sebep olmaz. Unutmak, cehalet tahfife sebep olurken ruhsata sebep olmaz. Ama mesela, sefer ve hastalık hem tahfife ve hem de ruhsata sebep olur. Ruhsat olarak isimlendirilmeyen tahfife örnek ise mukimin mest üzerine mesh etmesidir. Çünkü bu uygulama mukim için meşakkat olsun olmasın geçerlidir. Oysa ruhsat sadece meşakkat varsa söz konusudur.⁵⁵³

3-Ruhsat, tahfif ve teysir bir meselede birleşebilir. Yani bir konuda hem ruhsat ve hem de tahfif, teysir bir arada olabilir. Bu anlamda mesela yolcunun Ramazan'da oruç tutmaması, namazı kasr etmesi, iki namazı cem şeklinde kılması, hastanın oturarak namaz kılması gibi meseleler hem ruhsat'tır, hem aynı zamanda da tahfif ve teysir'dir.⁵⁵⁴

Hz. Peygamber (sav) uygulamalarında da tahfif örnekleri çoktur. Mesela aşağıdaki hadisler de bu kabildendir.

“Peygamberimiz (sav) namaz kıldırırken çocuk ağlamasını işitti. Namazı kısa kesti”⁵⁵⁵ Çünkü, “Allah Resulü (sav) insanlara hafifletmeyi ve kolaylaştırmayı severdi.”⁵⁵⁶

“Cabir b. Semura: Hz. Peygamber (sav) bize farz namaz kıldırıldığında uzatmazdı. Ve “vasat”tan da aşağı hafifletmezdi. Yatsıyı geciktirirdi.”⁵⁵⁷ “Bir kavme imam olduğunda onlara namazı hafifletti.”⁵⁵⁸

“İbn Abbas, Yağmurlu bir günde müezzine, kelime-i şahadetten sonra “ hayyeale's-salah” deme, “evinizde kılınız de” demişti. Baktı ki insanlar bundan hoşlanmadı. Ve ‘bunu benden daha hayırlısı söyledi. Cuma farzdır (azmetün). Fakat ben size zorlaştırmayı istemedim. Yoksa çamur -bataklık içinde yürüyecektiniz’, dedi.”⁵⁵⁹ Ebu Davud, “Cuma’ya gelmeme ruhsatı babı”, açmıştır.⁵⁶⁰ Yine başka bir hadiste “Cabir b. Abdullah: Kim Zaruretsiz olarak cumayı üç kez terk ederse Allah onun kalbini mühürler.”⁵⁶¹

Nevevi, meseleye “*Sünnet ve Sünnetin Maksatlarına Halel Getirmeyecek Ölçüde Tahfif*”, diyerek bir ilke koyar.⁵⁶² Bu hadis, yağmur vs, sebeplerle cumanın sukutuna

⁵⁵³ Selim, 63.

⁵⁵⁴ Selim, 432.

⁵⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, (4/215).

⁵⁵⁶ Buhari, Hudud-10; Buhari, Edeb-80 (7/101);

⁵⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, (5/89).

⁵⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, (4/22).

⁵⁵⁹ Buhari, Cuma-14 (1/216); Ebu Davud, Salat-208 (1/643); el-Hindi, **Kenzü'l-Ummal**, 8/307 (Yolculukta şiddetli soğuk ve yağmurlu gecelerde).

⁵⁶⁰ Ebu Davud, Salat-206 (1/601); Hindî, **Kenzü'l-Ummal**, 8/308.

⁵⁶¹ İbn Mace, İkame-i salat-93 (1/353).

⁵⁶² Nevevî, Muhyiddin, **Şerhu Sahih-i Müslim**, Daru'l Marife, Beyrut, 1999, 1.baskı, s. 4/406.

delildir.⁵⁶³ Yağmur dolayısıyla cemaatle namazın tahfifine delildir. Halbuki cemaat müekket sünnettir. Özür olmadıkça mükellefin gitmesi gerekir.⁵⁶⁴ Özürsüz cemaat ve Cumayı terk etmek büyük günahlardandır.⁵⁶⁵

Şarih Kastalanî ise, yağmurun gece ve gündüz yağması, hastalık, zalimden korku, gece esen şiddetli rüzgar (gündüz esen şiddetli rüzgar değil), aşırı çamur gibi gerekçelerle namazın rahıl (Kastalanî, rahıl'i, me've ve menzil diye açıklar) de kılınabileceği cemaatin terk edilebileceğini söylemektedir.⁵⁶⁶

“Cuma azmetün” yani kesin vaciptir. Yani başlangıçta konulan mazeretlerle bağlantısı olmayan hükümdür. Fakat *Cuma azimet olsa da yağmur azimeti ruhsata çeviren mazeretlerdendir*. İbn Abbas'ın da görüşü yağmurun ruhsat gerektiren mazeretlerden olduğu şeklindedir. “Hudeybiye zamanında bir Cuma günü kesilmeyen yağmur yağdı. Ayakkabılarının arkasına kadar ıslandı. Allah'ın Resulü, insanlara herkes göçünde (rihal) namazını kılsın” dedi.⁵⁶⁷ “Allah'ın Resulü, soğuk ve yağmurlu gecelerde bir münadiye ‘Namazları kervanda kılınız’, diye duyurmasını emretti”.⁵⁶⁸ Cemaatle namaz sünneti müekkededir.⁵⁶⁹ “Fudayl b. Yesar, Abdullah'ın babasından, yolculukta Cuma, Kurban ve Ramazan bayramı namazı yoktur.”⁵⁷⁰

İbn Kasım Malik'in, kardeşinin cenazesi dolayısıyla gerekli işleri yapmak için ve ölüm korkusu olan hastalıktan dolayı cumaya gitmeme ruhsatı verdiğini zikreder. Malik, “Yaşlı ihtiyara Cuma yoktur.” Ata: “Cuma günü imam hutbe okuyor olsa da baban yardım isterse cumayı terk et”, der. Hasan: “Korku nedeniyle cumayı terk etmeye ruhsat vardır”, der.

Bir adam Zeyd b. Erkam'a, hiç Allah'ın Resulüyle beraber bir günde iki bayrama şahit oldun mu? diye surdu. “Evet”. Nasıl yapıyordu? ‘Bayram namazını kıldı, cumaya ruhsat verdi ve dileyen kılmak isterse kılsın’ dedi.”⁵⁷¹

İbn Habîb, Bayram namazlarına (bayram namazları cumaya isabet ederse) şehre dışarıdan gelenlerin tekrar Cuma için geri dönmeleri, insanlar bayram meşguliyetinde olmaları dolayısıyla meşakkat vereceği için Efendimiz insanlara cumaya gelmeme ruhsatı

⁵⁶³ Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 5/213.

⁵⁶⁴ Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 5/111.

⁵⁶⁵ Zehebî, *Kitabü'l-Kebair*, 272-273. 65 ve 66.kebire.

⁵⁶⁶ Kastalanî, 2/38.

⁵⁶⁷ Ebu Davud, *Salat*-206 (1/641).

⁵⁶⁸ Ebu Davud, *Salat*-207 (1/641).

⁵⁶⁹ İsfihanî, *Metnü Ebi Şuca*, 17.

⁵⁷⁰ Şeyh Sadük, 1/283.

⁵⁷¹ İbn Mace, *İkame -i Salat*-166 (1/415).

tanımıştır, dedikten sonra Hz. Osman'ın da ehli-avaliye aynı ruhsat tanıdığını zikreder. Bir adam Zeyd b. Erkam'a hiç Allah'ın Resulüyle beraber bir günde iki bayrama şahit oldun mu? diye sordu. "Evet" cevabını alınca, nasıl yapıyordu? diye sordu. Adam "Bayram namazını kıldı, cumaya *ruhsat* verdi ve dileyen kılmak isterse kılsın dedi", diye nakletti."⁵⁷²

İmam Şafii, şehir dışından gelenler tekrar cuma için geri dönmezler. Tercih edilen cumayı beklemeleridir. Giderlerse de gücü yetenin tekrar cumaya gelmesi de tercih edilir. Eğer tekrar dönemezlerse de onlara *İnşallah harec yoktur*. Ben, kendisine Cuma gerekenin bayram namazını terk etmesine ruhsat veremem, der.⁵⁷³ İmam Şafii, cumaya gelmek farzdır. Kim basite alarak terk ederse büyük bir yanlış hata şer içindedir. Ancak Allah affederse kurtulabilir, der.⁵⁷⁴

Yolcuya kadına hastaya köleye ve amaya Cuma vacip değildir. Çünkü yolcunun cumaya gelmesinde *harec* vardır. Yine hasta ama ve köle (efendisinin hizmet ile), kadın (efendisinin hizmet ile meşgul) bunlar, bakmakla yükümlü oldukları kişiler nedeniyle onlardan zarar ve *hareci* kaldırmak için *mazeret sahibidirler*.⁵⁷⁵

Mazereti olana cumayı terk konusunda *ruhsat* vardır. Mazeret sahipleri ki bunlar ölüyü techiz, tekfin için uğraşan, mescide gitmesi durumunda mescidi telvis etmesi ihtimalinden korkan şiddetli ishal sahibi ve mahbus olanlardır.⁵⁷⁶ Ve bilinmelidir ki Cuma muhkem bir farzdır. Zaruret olmadan terki caiz değildir.⁵⁷⁷ Cumaya gelmemeyi ve yerine öğle namazını kılma ruhsatını gerektiren mazeretler çoktur. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-Şiddetli yağmur 2-Şiddetli-mescidi kirletecek kadar-çamur 3-Mescide gidemeyecek kadar şiddetli hastalık 4-Zararından korkulan zalim varsa 5-Bakması gereken ölümcül hastası varsa 6-Yol arkadaşlarından gecikmesi durumunda kendisine zarar gelecekse 7-Aşırı derecede açlık 8-Fırında ekmeğinin tencerede yemeğinin telef olacağından korkarsa 9-Yürümenin zorlaştığı aşırı derecede soğuk ve sıcaklar.⁵⁷⁸

⁵⁷² İbn Mace, İkame -i Salat-166 (1/415); Aynı **Umdetü'l-Karî**, 5/281.

⁵⁷³ Şafii, **el-Ümm**, 1/399.

⁵⁷⁴ Şafii, **Ümm**, 1/355.

⁵⁷⁵ Merğinanî, 1/84.

⁵⁷⁶ Şirbinî, 1/275.

⁵⁷⁷ Mevsilî, 1/81.

⁵⁷⁸ Selim, 419.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL FIKHİ AHKAMDA AZİMET VE RUHSAT

Bu bölümde genel dini hükümlerdeki ruhsat uygulamalarına göz atacağız. Bunları aşağıdaki başlıklar altında özetleyeceğiz.

I. NAMAZLARIN KISALTILMASI RUHSATI

Bu konuda gelen hadisleri zikredebiliriz:

1-“Abdullah b.Ömer’e bir adam, Biz korku namazını ve hizada namazı Kur’an’da buluyoruz. Ama seferde namazı Kur’an’da bulamıyoruz? İbn Ömer: Ey Kardeşimin oğlu Allah (cc) bize Hz. Muhammed (s.a.v) hiçbir şey bilmezken gönderdi. Biz ondan nasıl gördüysek öyle yaparız.”⁵⁷⁹

2-“Hz. Ömer: Seferde namaz iki rekat, Cuma iki rekat ve bayram namaz iki rekattır. Sefer olmaksızın tamdır. Muhammed (sav) lisanında bu böyledir. Bu Allah’ın bir sadakasıdır. Onun sadakasını kabul edin.”⁵⁸⁰

Sefer nedir? Bir beldeden bir başka beldeye gitmektir. Yolculuk ister uzun olsun ister kısa olsun fark etmez.⁵⁸¹

İmamı Gazzali, yolculukla ilgili ruhsatları özet bir şekilde yolculukta lüzumlu ruhsatları bilmek başlığı altında “1.Ruhsat: Mestler üzerine mest 2.Ruhsat: Su bulunmadığı vakit abdest yerine teyemmüm etmek 3.Ruhsat: Farz namazlardan dört rekatlıları kasr etmektir 4.Ruhsat: Öğle ile ikindiye öğle veya ikindi vaktinde bir arada, akşam ile yatsıyı da akşam veya yatsı vaktinde bir arada kılmaktır 5.Ruhsat: Sünnetleri binek üzerinde kılmaktır 6.Ruhsat: Yaya yolcuya da, yürürken ima ile nafile namazları kılmanın caiz olmasıdır 7.Ruhsat: Sonradan kaza etmek üzere orucu kaza etmesidir.

Şafii ve Hanbelilere göre; Yolcuya verilen ruhsatların üç tanesi uzun yolculukla alakalıdır. 1-Namazı kısaltmak. 2-Orucu bozmak. 3-Mestler üzerine müddetini bir günden üç güne çıkarmaktır. Yine bu yolculuklarda cumanın düşmesi ve teyemmüm ile ilgili kılınan namazların iade edilmemesi de söz konusudur.⁵⁸²

Serahsi, nafiler yapıldığında sevap olan; terk edildiğinde ise ceza olmayandır. Dolayısıyla biz deriz ki : Dört rek’atli namazlarda ikinci şef’ misafir hakkında nafilerdir.

⁵⁷⁹ İmam Malik, **Muvatta**, Kasr-ı salat-2 (1/145).

⁵⁸⁰ Darimî, Salat-179 (1/293); İbn Mace, İkame-73 (1/338-339).

⁵⁸¹ Şafî, **el-Ümm**, 1/110.

⁵⁸² el-Gazzalî, **İhya-u Ulumi’d-Din**, Müessesetü’l-Halebi, Kahire, 1967, by, s. 1/329-335 ; San’ani, 2/76; İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b.Ahmed b.Muhammed, **el-Muğni ala Mebhas Ebi Kasım Amr b. Huseyn Abdullah b. Ahmed Harki**, Mektebetür-Riyad, ty, by, s. 1/224.

Yaparsa sevap alır, terk ederse ceza almaz, der.⁵⁸³ Serahsi, burada bunları söylerken, biraz ilerde de yolcunun öğleyi iki kılması sabah namazını dört kılmak gibidir, der.⁵⁸⁴ Çünkü onun hakkında sebep ancak iki rekat'ı mucip olarak bakıdır. Farzı nafil ile kasden karıştırmak helal olmaz. Farzı ikmal etmeden nafilayi tamamlamak farzı ifsat eder. Dolayısıyla ilk ka'de de oturmadan üçüncü rek'at'e kalkarsa namazı fasit olur. Şafii ise "öğleyi dört rekat olarak kılmak için mucip sebep vardır; ama, seferde meşakkatten dolayı ilk iki rekatla yetinmek ruhsatı da verilmiştir. Bu, yolcunun ramazanda orucu tutup tutmama ruhsatındaki tercihi gibidir. Keza sahibinden cumayı eda etmek için izin alan köle gibidir. Cumayı iki rekat veya öğleyi dört rekat arasında kılma tercihinde sahiptir" der. Serahsi, Şafii'nin bu teşbihini zikrettikten sonra sözünü şöyle sürdürür: Bu iyice düşünüldüğünde nasslara göre çok büyük bir yanlışdır. Hz. Ömer, Efendimize (sav) "Biz güvende iken seferde iki kılıyoruz, bize ne oluyor?" dediğinde Efendimiz (sav): "Bu Allah'ın size bir sadakasıdır. Onun sadakasını kabul edin"⁵⁸⁵ buyurdu. İbadetler bize imtihan için gelmiştir, yani "hanginiz daha iyi amel edecek diye imtihan etmek için"⁵⁸⁶ gelmiştir. Vacibin miktarı veya aslı konusunda kula tercih bırakmak imtihan sırrını yok eder, der.⁵⁸⁷

"Rabbimizin sadakasını kabul edin" ifadesi vacibi nafilayla karıştırmayın demektir. Biz deriz ki oruçta ruhsat hükmü sebepten geciktirmektir. Kula tercih hakkı değildir. Sebep diğer günlerde kazayı icap ettirir. "Allah yolcudan namazın yarısını kaldırdı"⁵⁸⁸ hadisi bunu açıklar. Dolayısıyla oruçta da kul için tercih asla sabit değildir. Allah rububiyetiyle "Senin rabbini dilediğini yaratır ve dilediğini seçer"⁵⁸⁹. Yani Allah seçtiğinde kuluna acımişti. Bu ise Allah'ın tam seçimidir. Kulu için seçtiğinde ise kuluna acımış ve ondan zararı kaldırmıştır, der.⁵⁹⁰

Eğer Allah'ın kuluna acıması sevapça dört rekat kılmasında daha çok, iki rekat kılmasında ise bedeni kolaylık daha çoktur, denilirse biz de deriz ki: Dini hükümler ahiret hükümleri üzerine bina edilemez. Sevap rekatların fazlalığında veya çokluğunda değildir. Sevaba nail olmak, vacibe vacip olduğu için imtisal etmekle mümkündür. Dolayısıyla hür kişinin iki rekat cumasının sevabı köle kişinin dört rekat farzından daha az değildir. Keza

⁵⁸³ Serahsi, **Usûl**, 1/115.

⁵⁸⁴ Serahsi, **Mebcut**, 1/122.

⁵⁸⁵ Darimî, Salat-179 (1/293); İbn Mace, İkame-73 (1/338-339).

⁵⁸⁶ Mülk Suresi, 67/2.

⁵⁸⁷ Serahsi, **Usûl**, 1/122

⁵⁸⁸ Ebu Davud, Savm-44 (2/297); Ahmed b.Hanbel, (4/347).

⁵⁸⁹ Kasas Suresi, 28/68.

⁵⁹⁰ Serahsi, **Usûl**, 1/123.

Mukim kişinin sabah namazı öğle namazından daha az sevap değildir, der.⁵⁹¹ Bizce yolculuk halinde namazın kasrı, “ıskat ruhsatı”dır. Öyle ki yolcunun dört kılması sahih değildir.⁵⁹² Namazın kasrı konusunda hadiste geçen “tasadduk” ıskat ruhsatını gösterir. İbn Abbas hadisinde Hz Peygamber (sav), “Yolcunun namazı iki rekattır. Sünnete muhalefet eden nankörlük yapmıştır”, demiştir. İbn Ömer: “Peygamberinizin lisanında yolcunun namazı kasr söz konusu olmadan tam olarak iki rekattır”.⁵⁹³

Kasani’de aynı gerekçeleri ve benzer ifadeleri kullanarak Şafii’nin kasrın ruhsat olduğunu yolcunun namazı dört olarak da kılabilceği görüşünü söyledikten sonra, iki rekatlı olarak kasrın hakiki kasr olmadığını bilakis tam olduğunu dörde tamamlayan yolcunun Sünnete muhalefet ederek kötü yaptığını söyler. İmam Azam’dan “kim namazı dörde tamamlarsa kötü bir iş yapmış ve sünnete muhalif davranmıştır”, şeklindeki rivayeti zikreder. Ruhsat tarifini verir. “Çünkü ruhsat demek; asli hükmün bir mania’dan dolayı tahfif ve teysire doğru dönmesidir. Bu fıkıh usulcülerin örfünde malumdur. Oysa yolcu hakkında böyle bir tağyir/değişme söz konusu değildir, demektedir.⁵⁹⁴ Kasani, sözü şuraya getirmektedir. Siz azimet efdaldır -dört kılmak-diyorsunuz, ama peygamberimiz (sav) sizin azimet dediğiniz dört rekati seferde kılmamıştır hatta İmran rivayetine göre hiç kılmamıştır. Peygamber (sav) amellerin en üstün olanını yapar ve sadece ümmetine ruhsat olduğunu belirtmek için tek tük terk eder. Peki peygamberimize (sav) üstün olanı terk ediyor, nitelemesini nasıl yakıştıracaksınız ?⁵⁹⁵ Dolayısıyla Hanefilerce keyfiyeten kasr vardır.⁵⁹⁶

Maliki İbn Arabi, Yeryüzünde yolculukları maksatları bakımından birçok kısımlara ayırır. Hicret, hacc, ticaret vs...Meşru bir ihtiyaç olma şartını göz önünde bulundurur.⁵⁹⁷ Fakat Fıkıhçılardan detayda pek çok görüşe ayrıldıklarını belirtir:

1-Kasr ancak vacip olan seferde yapılır. Çünkü namaz farzdır. Farz ancak farzla düşer.

⁵⁹¹ Serahsî, **Usûl**, 1/124.

⁵⁹² Pezdevî, **Usûl**, 2/593.

⁵⁹³ Buhârî, **Keşfü'l-Esrar**, 2/594; Darimi, Salat-179 (1/293); İbn Mace, İkame-73 (1/338-339).

⁵⁹⁴ Kasânî, 1/493 ; Örneğin bu ifadeye benzer bir vurguyu da İbn Hümmam yapmaktadır: Bilesin ki, kasr'ın bize göre azimet mi ruhsat mı? olduğu konusunda Hidaye Şarihlerinden, “mezhebimiz arasında ihtilaf olduğunu” söyleyenler varmış. Farklı muhtelif ifadeler nakl olunuyormuş. Bunlar yanlıştır. Kim, benden “ruhsat” kelimesi işitirse bundan maksadın “ruhsatı ıskat” olduğunu- neticede de bunun azimet olduğunu; ruhsat denmesinin ise mecazi olduğunu- bilsinler. (Aliyyül-Kari, 4/520)

⁵⁹⁵ Kasânî, 1/494

⁵⁹⁶ Serahsî, **Mebcut**, 1/229; Merğinanî, 1/80; Elmalî, 2/1443.

⁵⁹⁷ Yolculuk çeşitleri için bkz. İbn Arabi, Ebi Bekr Muhammed b. Abdullah, **Ahkâmü'l-Kuran**, thk: Muhmmmed Abdülkahir Ata, Daru'l-Fikr, ty, s. 1/611-623.

2-Kasr ancak Allaha gurbet için yapılan yolculuklarda yapılır. Ahmed b. Hanbel ve bir grup Hz. Peygamberin (sav) yolculuklarının ancak hacc, umre ve cihad için olduğuna dair İmran b. Huseyn rivayetinden yola çıkarak bu görüşe varmışlardır.

3-Kasr her türlü mübah yolculukta caizdir. Ayetin umumu yolculuğun çeşidi hakkında ayırım yapmamıştır.

4-Her türlü seferde (masiyet-taat) kasr caizdir. Ebu Hanife'nin kavli böyledir.

5-Kasr ancak korku anında caizdir. Hz. Aişe ve bir cemaatin görüşü böyledir. Hz. Aişe, tamamlayın namazları deyince bir grup ama Allah'ın Resulü kasrediyordu, deyince Hz Aişe cevaben; Allah'ın Resulü harpteydi ve korkuyordu, siz korkuyor musunuz?, der.⁵⁹⁸

Maliki Ebu Bekr İbn Arabi bu görüşleri saydıktan sonra bunların kritiğine geçer. "Birinci görüş fasittir; zira Kur'an'ın umumu vacip ve nedb diye tahsis etmemiştir. Zira Efendimiz Hudeybiye'de umre gibi vacip olmayan yolculuklarda da kasr etmiştir. Sadece Allah'a gurbet amacıyla yapılan yolculukta kasredilir diyen görüşte yine Kuranın umumundaki mübah'tan kurbet yolculuğu olarak özelleştirilemez. Dolayısıyla üçüncü görüş sahihtir. Masiyet için olan yolculukta da kasredilir diyen görüş sahipleri kasr yolculuğa ait muaayen bir farzdır derler. Kasr azimettir, ruhsat değildir. Azimet ise teyemmüm gibi, taat ve masiyet yolculuğu şeklinde değişmez, diyenlere biz şöyle deriz: Sefer ruhsattır. Mesele ruhsat üzere bina edilmiştir. Ruhsatlar ise masiyet yolculuğunda caiz olmaz."⁵⁹⁹

Kasr keyfiyet mi, kemmiyet mi? meselesine cevap arayan İbn Arabi: "namazı kısaltmanızda size günah yoktur"⁶⁰⁰ ayetini yorumunda, "insanlar farklı gruba ayrıldılar. Büyük bir grup burada ki kasırdan maksat, rekat sayılarını kısaltmadır, derler. Yani dörtten ikiye indirmek. Birde ikiden bir rekata indirmek diyenler vardır. Bir grup ise namazın heyet ve sınırlarında kısaltmadır. Bizim alimlerimiz ise ayet iki yoruma da müsaittir. Namazın heyetinde kasr korku anında Peygamberin uygulaması ile sabittir. Yine rekatların sayısında kısaltmada güvenli anlarda rekat sayısını dörtten ikiye indirmek şeklinde Peygamberin uygulaması ile sabittir. Yine korku anında bir rekat şeklinde kısaltma konusunda Hz. Peygamberden İbn Abbas kanalıyla iki yoldan rivayet vardır."⁶⁰¹ Seferde kasr farz mı, yoksa yolcu kasr ile itmam arasında muhayyer midir sorusuna cevap olarak;

⁵⁹⁸ İbn Arabi, 1/615.

⁵⁹⁹ İbn Arabî, 1/615.

⁶⁰⁰ Nisa Suresi, 4/101.

⁶⁰¹ İbn Arabî, 1/616.

Kasr farz değildir. Yolcu kasr ile itmam arasında serbesttir. Şafii ve arkadaşlarımızdan bir grup bu görüştedir, demektedir.⁶⁰²

Şafii, kasr konusundaki tartışmalara son noktayı şöyle koyar: Hadislerin bildirdiği mütearız fiillerden birinde asl olduğunu gösteren bir iz varsa o, azimete; ikincisinde herhangi bir güçlük (harec) üzerine geliş izi bulunuyorsa o da ruhsata işaret eder. Seferde kasr-ı salat yapmak ve tam kılmak konusunda rivayetler dolayısıyla Şafii şöyle demektedir:

Ben dörde itmam edenin kesinlikle farzın aslına göre isabetli davrandığını; ruhsatı kabul ederek kasr edenin de yüzde yüz doğru yaptığını söylemiyorum. Olayın, eğer ruhsattan yüz çevirme kuruntusuyla itmam edilmedikçe, itmam edenin de ayıplanmaması gerektiğini söylüyorum.⁶⁰³ Şafii'nin burada olaya adeta bir ahlaki yaklaşım ve müsamaha ölçüsü getirdiğini görüyoruz. Şafii, "Kasr ayeti, bize seferde kasrın korku olsun olmasın ruhsat olduğunu ve farz olmadığını gösterir. Yani, kasr hem korku ve hem de seferde Allah'tan ruhsatsa; aynı şekilde korku olmaksızın seferde de ruhsattır. Kim korku ve seferde kasr ederse önce Allah'ın kitabına göre sonra sünneti Resule göre kasr etmiştir. Kim seferde korku olmaksızın kasrederse sünnetin nassına göre kasr etmiştir.⁶⁰⁴ Yine seferde kasra ne dersin diye gelen bir soruya Şafii, bir önceki cümleyi ifade ederek "benim beğendiğim görüş budur. Yolcu dilerse tamamlayabilir de", diyerek cevap verir.⁶⁰⁵ Ancak, yolculuğu masiyet için olmamalı, gideceği mesafe on altı fersah olmalı, dört rekatlı namaz kılıyor (geçmiş bir namaz olmamalı) olmalı, iftitah tekbiri ile beraber niyet etmeli ve mukim bir imama uymamalı.⁶⁰⁶ Şafii'ye göre kasr ruhsattır, itmam güzeldir, yolcu dilerse dört tam kılabilir.

Hanbeli Hukukçu İbn Kudame: "Sefere mahsus ruhsatlar; kasr, cem, oruç tutmama, mesh müddetinin üç güne çıkması, nafil namazları kervanda kılabilme müsaadeleridir. Bunlar vacip, mendup ve mübah seferlerde geçerlidir. İbn Mesud, sadece Hacc ve cihad için yapılan seferlerde kasr edilir. Çünkü vacip sadece vaciple terk edilir, derse de; bizce kasr ayetindeki 'size bir günah yoktur', ifadesiyle kasr ruhsattır. Kişi ise ruhsatı alıp almama konusunda muhayyerdir. Masiyet için yapılan yolculukta kasr caiz, değildir. Sadece hayır için yapılan yolculuklarda caizdir", der.⁶⁰⁷

⁶⁰² İbn Arabî, 1/617.

⁶⁰³ Şafii, *İhtilafü'l-Hadis*, s. 9/547.

⁶⁰⁴ Şafii, *İhtilafü'l-Hadis*, 9/545.

⁶⁰⁵ Şafii, *İhtilafü'l-Hadis*, 9/549.

⁶⁰⁶ İsfihani, *Metnü Ebi Şuca*, 17.

⁶⁰⁷ İbn Kudâme, 1/261-262.

Zahiriler: Kasr-rekate hasretmiş, seferde kasr-ı salatın korku haline mahsus olduğunu belirtirler.⁶⁰⁸ Zahirilerden İbn Hazm: Seferde ve hizada sabah namazı iki rekattır. Korku halinde de aynıdır. Akşam namazı seferde ve hizada ve korku halinde daima üç rekattır. Rekatların sayısı öğle ikindi ve yatsıda değişir. Hizada sağlam ve hasta olanlar için dört rekat; seferde iki rekat ve korku halinde tek rekattır. Bunların hepsinde icma vardır; sadece korku halinde tek rekat olduğu hususunda ihtilaf vardır. Bu namazların seferde ilk iki rekat'i-sefer ister taat, ister masiyet yolculuğu olsun veya her ikisi de olmasın, ister emniyet halinde ister korku halinde olsun- farzdır. Eğer bilerek kasden dörde tamamlarsa namazı batıl olur. Sehven tamamlarsa sehiv secdesi yapması gerekir. Bu dört rekatlı namazları seferde korku halinde tek rekat olarak kasrı da mubahtır. İki rekat kılsa da tek rekat kılsa da güzeldir. Ayette geçen "la cünaha" ifadesi emir ve vucup ifade etmez, ihtiyar yani tercih ifade eder.⁶⁰⁹ Ebu Hanife, sefer ister masiyet ister taat olsun kasr farzdır. İlk iki rekattan sonra oturmadan dörde tamamlarsa namazı batıl olur ve iadesi gerekir. Malik, seferde tamamlayanın aynı vakit içinde iade etmesi gerekir; Şafii, kasr mübahtır, dilerse dörde tamamlar, der. Ayrıca Malik ve Şafii kasr ancak mübah yolculuklarda mümkündür, derler.⁶¹⁰

İbn Hazm, seferde kasr için masiyet ve taat ayırımı yapanlarla tatlı bir münakaşaya girer ve ilave eder: Haramsa haramdır, evet ama seferdir ve sefer hükmünü alır. Sizler haram yolculuk diyorsunuz, fakat teyemmüme müsaade ediyorsunuz ve o teyemmüm ile namaza da müsaade ediyorsunuz. Allah'ın farz kıldığı seferde iki rekat olarak kılmasına müsaade etmiyorsunuz. Ve İbn Hazm sözüne şöyle devam ediyor: Evet, zina haramdır. Zina eden kişiye helal yoldan eşiyile birleşen gibi güsle müsaade ediyorsunuz.⁶¹¹ Şafiiler, yolcu dört rekat ve iki rekat arasında serbesttir, dilediği gibi kılabilir. Ayette "la cünaha aleyk", yani günah yoktur ifadesi vardır, bu ifade ise farziyet değil ibahe ifade eder.⁶¹²

İbn Kayyim, Peygamberin ibadetinde ve seferinde adeti başlığı altında, Peygamberimiz, sefere çıktığında Medine'ye dönünceye kadar dört rekatlı namazları kısaltırdı. Seferde dört rekatlı namazları tamamladığına dair ondan hiç bir şey sabit olmamıştır. Hz. Aişe'nin "Nebi, seferde kısaltırdı da tamamlardı da, seferde orucu hem tutmaz bazen de tutardı" şeklinde ki rivayeti hakkında Şeyhul-İslam İbn Teymiyye'nin "Bu Allah'ın Resulüne iftiradır" dediğini işittim, der. Ayet rukünlerin, hafif kılmak

⁶⁰⁸ Elmalî, 2/1443.

⁶⁰⁹ Nisa Suresi, 4/10; İbn Hazm, **el-Muhalla**, 4/272.

⁶¹⁰ İbn, Hazm, **el-Muhallâ**, 4/264.

⁶¹¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, 4/267.

⁶¹² İbn Hazm, **el-Muhallâ**, 4/269.

şeklinde kasrı ve rekatların iki eksilmesi şeklinde rekat sayısının kasrını gerektirebilir. Ve bu iki şeyle kayıtlıdır. Yolculuk ve korku. İkisi birlikte mevcut olduğu zaman kasr mübah olur ve korku namazı rükünleri ve rekat sayıları kısaltılmak şeklinde kılınabilir. Eğer bu ikisi olmazsa insanlar güvende ise ve mukim iseler tam, kamil olarak namazlarını kılarlar. Eğer iki şeyden birisi olursa yalnız kasr terettüp eder. Eğer korku ve mukimlik olursa rekat sayıları tam olarak rükünlerin kasrı söz konusu olur ki bu da bir nevi kasırdır ve zaten ayette de kasr-ı mutlak söz konusu değildir. Eğer sefer ve güven varsa rekatlar kısaltılır ama rükünler tam olarak kılınır ki buna güven namazı denir ki bu da bir nevi kasırdır; ama kasr-ı mutlak değildir. Bu şekil kılınan namaza rekat sayılarının kısaltılması bakımında kasr edilen namaz; rükünlerinin tam olması bakımından da tam kılınan namaz denir, ve ayetteki kasra dahil değildir. Birincisi müteahhirun fukahanın kavli, ikincisi Hz. Aişe, İbn Abbas gibi sahabelerin kavlidir.⁶¹³ Takiyyüddin İbn Teymiyye'nin dedesi Mecdüddin İbn Teymiyye⁶¹⁴ de eserinde bu konuya ait "kasr'ın ihtiyarı ve itmamın cevazı babı" açmıştır.⁶¹⁵ İbn Kayyim farklı hadisleri zikreder ve hadisler arasında tearuzun olmadığını belirtir.⁶¹⁶

İbn Teymiyye: Allah ayette "korku ve sefer" kelimelerini zikretti. Bu da gösteriyor ki kasr kelimesi iki noktayı içine alır. a-Sayıların kasrı b-Rükünlerin Kasrı. Kasırdaki; korku, rükünlerin kısaltılmasını; sefer ise rekat sayılarının kısaltılmasını mübah kılar. İkisi-sefer ve korku- bir arda bulununca iki çeşit kasr -rükünlerin ve rekat sayılarının kısaltılması-mübah olur. Yolculuk ve korku tek kalırsa kasrın iki çeşidinden birisi mübah olur" dedikten sonra mezheplerin görüşlerini sayar.⁶¹⁷ Yolcu için sünnet olan, dört rekath olanları iki rekat kılmaktır. Kasr, Ümmetin yanında dört imam, Ebu Hanife, Malik, Ahmed ve Şafii'nin iki kavlimden en sahih olan kavline göre dört rekat kılmaktan efdaldır.⁶¹⁸

⁶¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zadü'l-Mead fi Hedy-i Hayri'l-İbad**, Mektebetü'l-Menaru'l-İslamiyye, 1/466.

⁶¹⁴ Mecdüddin İbn Teymiyye; Tefsir, Kıraat, Hadis ve Fıkıh alimi (590/1194) yılları civarında Harran'da doğmuştur. Pek çok alim yetiştiren bir aileye mensup olan Takiyyüddin İbn Teymiyye'nin dedesidir. Eserleri, el-Münteka min Ahbari'l-Mustafa. Eser ayrıca Münteka'l-Ahbar min Ahadisi Seyyidi'l-Ahyar, Münteka'l-Ahkam, el-Münteka min Ehadisi'l-Ahkam gibi çeşitli adlarla basılmış ve farklı eserler olduğu ileri sürülmüştür. Kütüb-i Sitte ve Ahmed b.Hanbel'in Müsned'inden seçilip konularına göre sıralanmış ahkam hadislerini ihtiva eden eser üzerinde eş-Şevkani, Neylü'l-Evtar Şerhu Münteka'l-Ahbar, şerh yapmış olup her iki kitap birlikte basılmıştır. (Kırca, Celal, **İbn Teymiyye mad.** DİA, İst. 2000, 20/390-391).

⁶¹⁵ İbn Teymiyye, Ebu'l-Berekat Mecdüddin Abdüsselam b. Abdullah b. el-Hadır el-Harrani, **el-Müntekâ min Ahbari'l-Mustafa**, thk-tsh: Muhammed Hamid Fakii, Risaletü'l-Amme li-İdareti'l-İlmiyye ve'l-İrşad, Riyad, 1982, s. 1/662.

⁶¹⁶ İbn Kayyim, **Zadü'l-Mead**, 1/467.

⁶¹⁷ İbn Teymiyye, **el-Fetâva'l-Kübra**, nşr: Hasaneyn Muhammed Mahluf, Daru'l-Marife, Beyrut, s. 1/147.

⁶¹⁸ İbn Teymiyye, **el-Fetâva'l-Kübra**, 1/367.

İbadiye kolunda de yolculukta namaz iki rekattır. Ancak onlar iki rekat kılmayı kasr mı yoksa tam mı, demek konusunda yani isimlendirme de ihtilaf etmişlerdir. Arkadaşlarımız yolculukta namazın kasr mı tam mı olduğunda ihtilaf ettiler. Bir kısmı kasr, bir kısmı tam diye isimlendirdiler.⁶¹⁹

İmamiye: Bu mezhepte de kasr ruhsatı söz konusudur. Namaz'ın kasr edilmesi ruhsatından faydalanmak için yolculuğun masiyet ve fuzuli bir yolculuk olmamalıdır.

Şeyh Saduk,⁶²⁰ Abdullah'ın babası: Kim yola çıkarsa namazı kısa tutar ve oruç tutmaz. Ancak yolculuğu av, Allah'a isyan, Allah'a isyan eden adamın elçisi ise, düşmanlık için ve Müslüman bir topluluğa zarar vermek için giderse hariçtir", der. Ramazanda yolculuğa çıkan kişi ancak hakk yolunda ise oruç tutmaz"⁶²¹ Bütün bu uygulamalar İmamiye mezhebinde de yolculukta namaz; ruhsat, kolaylık; yolculuğun zorluk, ağırlık ve meşakkatini hafifletme, rahmet olarak nitelenmiştir.⁶²² "Abdullah'ın babası, "Şüphesiz ki Allah (cc) yolcuya, yorgunluk, zorluk nedeniyle oruç tutmama ve namazı kasr etme ruhsatını rahmet, hafiflik olsun diye vermişti"⁶²³ Peki bu ruhsat nasıl yorumlanmıştır?

"Vizare ve Muhammed b. Mesleme: Cafer'in babasına, yolculukta namaz nasıl ve kaç rekattır diye sorduk. O, şüphesiz Allah Teala "Yer yüzünde yolculuğa çıktığınızda namazlarınızı kasr etmeniz için sizin için günah yoktur"⁶²⁴ buyurduğuna göre yolculukta namazı hazaardaki gibi tam kılmak vaciptir. Çünkü, Allah kitabında söylemiş Hz. Peygamber (sav) uygulamıştır. Yolculukta namazı kısaltmak, Peygamberin (sav) uygulamasıdır, dedi. Biz, peki yolculukta dört rekat kılan iade edecek mi? diye sorduk. O, eğer kısaltma ayetini okumuşsa o zaman dört rekat olarak kıldığı namazı iade eder. Yok eğer okumamışsa ve bilmiyor idiyse iade etmez. Yolculukta bütün farz namazlar akşam namazı dışında iki rekattır. Akşam namazında kasr söz konusu değildir."⁶²⁵ "Cafer-i Sadık, Yolculukta tam kılan hazaarda kasr eden gibidir."⁶²⁶

⁶¹⁹ Semahî, **Kitabü'l-İzah**, b.2, s. 620.

⁶²⁰ Şeyh Sadük, Şii mezhebinin dört büyük muhaddislerinden biridir. "Man La Yahduruhu" şii hadisleri hakkında bir eser olup "el-Kütübü'l- Erba" dan biridir. Diğer üçü ise el-Kuluni, el- Kafi, Tehzibü'l-Ahkam, el-İstibşar adlı eserlerdir. (Hosoin, M. Hidayet, "**Kitap Man La Yahduruhu**" mad. İslam Ansiklopedisi, Eskişehir, 1997, c. 5/2, s. 704).

⁶²¹ Şeyh Saduk, İbn Babeveyh, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin, 381/991, **Men La Yahduruhu'l-Fakih**, thk: es-Seyyid Hasan Horsan, Daru's-Saab, Beyrut, 1981, ty, s. 2/92.

⁶²² Şeyh Sadük, 2/93.

⁶²³ Şeyh Sadük, 2/93.

⁶²⁴ Nisa Suresi, 4/101.

⁶²⁵ Şeyh Sadük, 1/279.

⁶²⁶ Şeyh Sadük, 1/281.

Ancak bu genel kasr anlayışından istisna edilen bir durum da vardır. Nitekim Ahmed Erdebili şöyle der: “Her şartta kasr vaciptir. Ancak Allah Haremi, Resulünün haremi, Kufe mescidi ve Hair mescidinde; buralarda itmam efdal’dir.⁶²⁷ “ İsmail b. Cefr, Abdullah’ın babası şöyle diyordu; dört yerde namaz tam kılınır.⁶²⁸

İbn Rüşd, yolculuk kasırda ittifakla müessir, cemde ise ihtilafla müessirdir. Yolcunun namazını kasr edebilmesi konusunda az bir görüşün dışında ittifak vardır. Bu da Hz. Aişe’nin kavli’dir. Ona göre ayete binaen sadece korku anında kasr caizdir.⁶²⁹

Netice olarak; Ebu Hanife ve Zahiriler, yolcunun kasrı farzdır. yolcunun İmam-ı Şafiden en meşhur rivayet, kasr ruhsattır. İtmam ise efdaldır. Malikten en meşhur görüş, yolcunun kasrı sünnettir.⁶³⁰ Nitekim, İmam Malik, yolcu dört rekat kılarsa onu vakti içinde iki rekat olarak iade eder. Eğer vakti geçmiş ise iade etmez, der.⁶³¹ Şarii ruhsat için illet ve sebepler koymuştur. Şarii sadece yolculukta ruhsattan faydalanma konusunda meşakkate itibar etmemiştir.⁶³² Alimler: Seferde ruhsattan faydalanmada ittifak ettiler. Masiyet seferinde ruhsattan faydalanmakta ihtilaf ettiler.

II. YOLCULUKTA ORUÇ TUTMAMA RUHSATI

Bu konuda şu rivayetler vardır.

1-“ Mekke’nin fethi günü Allah’ın Resülü (sav) Oruçların bozulmasını emretti. Ve ‘düşmanınıza karşı kuvvetlenin’ dedi. Kendisi oruç tuttu.”⁶³³

2-“ Enes: Hz. Peygamberle (sav) ramazanda yolculukta beraberdik. Ne oruç tutan tutmayanı, ne tutmayan tutanı ayıplıyordu.”⁶³⁴

3-Amr b. Eslemi: “Ey Allah’ın Resülü (sav) oruçluyum. Seferde oruç tutayım mı?” dedim. “Dilersen tut, dilersen tutma”,dedi”⁶³⁵

4-“ Hz. Peygamber üzerine gölge yapılmaya çalışılan bir adamı görünce; “seferde oruç tutmak iyilikten değildir”, dedi. Hattabi “oruç ona eziyet veriyordu” der.⁶³⁶

⁶²⁷ el-Erdebili, Muhakkık Şeyh Ahmed, **Mecmau’l-Faide ve’l-Bürhan fi Şerhi İrsadı’l-Ezhan**, s. 3/419.

⁶²⁸ Erdebili, 3/425.

⁶²⁹ İbn Rüşd, 1/320.

⁶³⁰ İbn Rüşd, 1/321.

⁶³¹ İbn Sahnûn, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüsselam b. Said, (v.256/870), **el-Müdevvenetü’l-Kübra**, Daru’s-Sadr, Beyrut, 1995, 1.baskı, s. 1/121.

⁶³² Selim, 68.

⁶³³ Muvatta, Sıyam-7 (1/294).

⁶³⁴ Muvatta, Sıyam-7 (1/295); Ebu Davud, Savm-43 (2/795).

⁶³⁵ Muvatta, Sıyam-7 (1/295); Ebu Davud, Savm-43 (2/793). Müslim, Sıyam-17 (1/789).

⁶³⁶ Ebu Davud, Savm- 44 (2/796); Suyûtî, **el-Ezheru’l-Mütenasira fi Ahadisi’l-Mütevâtira**, 47;

5-“Allah, namazın yarısını ve orucu; yolcu, emziren kadından ve hamileden kaldırdı.”⁶³⁷

Hastaya orucu tutmama ruhsatı ve imtiyazının nedeni, zarar görme korkusudur.⁶³⁸ “Kim hasta veya yolcu olursa”⁶³⁹, bu ayet, *Allah’ın bize olan kolaylaştırıcılığını gösteren bir ruhsattır.* “Allah size kolaylık ister zorluk dilemez”⁶⁴⁰ ayeti oruç tutmama ruhsatının *Lazimi bir farz* olmadığını gösterir. Cessas, ne zaman ‘yüsr’ kavramı zikredilse *muhayyerlik söz konusu olur*, diyerek yukarıda ki Amr b. Eslemi hadisini zikreder.⁶⁴¹ Çünkü yolcunun orucunda bir taraftan kolaylık bir taraftan ise zorluk vardır.⁶⁴² “Yolculukta tutulan oruçta iyilik yoktur”⁶⁴³ hadisi özel bir durum içindir. Ebu Saidi’l-Hudri, Mekke’nin Fethi günü efendimizle birlikte oruçtular. Efendimiz onlara “siz düşmanla karşılaşmaya geliyorsunuz. Orucu iftar etmeniz, düşmanınıza karşı bir kuvvet kazanımı sağlayacaktır. Öyleyse orucunuzu bozunuz”.⁶⁴⁴ Bu Allah’ın Resulüne bir ‘azimet’i. Cihat farzdır. Ama seferde oruç farz değildir. Düşmana karşı kuvvetli olmak gereklidir.⁶⁴⁵ Fakat, “Hayırda yarışınız” ayeti de yolculukta oruç tutmanın, tutmamaktan daha üstün olduğuna delil olabilir.⁶⁴⁶

Hanefilere göre seferde oruç tutmak azimet, tutmamak ruhsattır. Azimete sarılıp oruç tutmak ruhsatı alıp tutmamaktan daha efdaldir. Serahsi, sanki madem ruhsat hareci kaldırmaktı, niçin ruhsattan yaralandırmıyorsunuz mukadder sorusuna cevap verir gibi; “doğru ama çoğu kere ruhsata sarılarak oruç tutmamakla oluşacak harem daha fazla olabilir. Çünkü, kazasını herkesin oruçsuz olduğu günlerde yapacağı düşünülürse bunun zorluğu da ortadadır, demektedir”.⁶⁴⁷ Çünkü sebep ortadadır. Yani Ramazan ayına şahit olunmuştur. Azimetle amelin tercih sebebi ise; azimetin meşruiyetindeki özel sevap ve ruhsatla ameldeki kolaylığın azimetle amelle de elde edilebilecek olmasıdır. Çünkü genel halkla beraber oruç tutmak daha kolaydır.⁶⁴⁸

⁶³⁷ Ebu Davud, Savm-44 (2/297); Müsned, (4/347); Diğer hadisler için bkz, İmam Malik, Muvatta, Sıyam-7 (1/294); Ebu Davud, Savm-45 (2/298); Muvatta, Sıyam-7 (1/295).

⁶³⁸ Cessas, 1/260.

⁶³⁹ Bakara Suresi, 2/184.

⁶⁴⁰ Bakara Suresi, 2/185.

⁶⁴¹ Cessas, 1/260.

⁶⁴² Apaydın, 34.

⁶⁴³ Muvatta, Sıyam-7(1/295); Ebu Davud, Savm-43 (2/793); Müslim, Sıyam-17 (1/789).

⁶⁴⁴ Muvatta, Sıyam-7 (1/294); Müslim, Sıyam -16 (1/789).

⁶⁴⁵ Cessas, 1/260.

⁶⁴⁶ Cessas, 2/553.

⁶⁴⁷ Serahsi, **Mebcut**, 3/92.

⁶⁴⁸ Cebburî, 29.

İbn Rüşd, farklı mezheplerin görüşlerini bu konudaki görüşlerini net bir şekilde özetlemiştir: Yolcunun oruç tutmamasındaki *makul mana* yolcuya *ruhsat verilmesi* ve dolayısıyla ondan *meşakkatin kaldırılmasıdır*. Ruhsatta efdal olan terk-i ruhsattır. Eslemi hadisinde, gücü yetene oruç tutarsa günah var mı sorusuna Allah'ın Resülü: Bu *Allah'ın ruhsatıdır*. Bu ruhsatı alan güzel yapmış olur. Oruç tutmak isteyene de günah yoktur, demiştir. Yine seferde oruç tutmak “birr”den değildir, hadisi de oruç tutmamanın efdal olduğunu gösterir.⁶⁴⁹ Nevevi, güzel olan zarar görmeksizin takat getirebilecekse oruç tutmasıdır, der.⁶⁵⁰ Alimler Ramazanda yolculukta oruç tutmak konusunda;

Malik-Ebu Hanife, Sıvı/oruç tutmak efdaldır. Ahmed b. Hanbel, Malik ve Şafii'lerin çoğuna göre ise, muhayyerlik vardır

Hangi seferde oruç tutulmayacak? Cumhur, namazın kasr edilebileceği yolculuktur, Zahiriler ise kendisinde yolculuk denebilecek her yolculuktur.⁶⁵¹

İster hac, ister cihad ve ister ticaret vb olsun veya Allah ve Resülü'nün hoşnutsuzluk göstermediği yolculuklar olsun yolcu için oruç tutmama ruhsatı müslümanların ittifakıyla caizdir. Yol kesme ve sair masiyet yolculuklar için ihtilaf vardır. Namazın kasr edilebilmesi için gerekli mesafe de oruçta iftar edilebilir. Bunda da ümmetin ittifakı vardır. İster oruca gücü yetsin ister yetmesin ister oruç tutmak meşakkat versin ister vermesin ister gölgede ister serinlikte ve isterse kendine hizmet eden birisi olsun yolcu ise eğer müslümanların ittifakıyla oruç tutmaması ve namazını kasr etmesi caizdir. Ümmet, yolcuya oruç tutmamanın cevazı konusunda hiç ihtilafa düşmediler. Tersine, yolcuya oruç tutmanın cevazının tartışıldılar. Seleften ve haleften bir grup yolculuk halinde oruç tutan hazarda oruç tutmayan gibidir, dediler ve orucunu kafi gelmeyeceğini aksine kazasını yapması gerektiğini söylediler. Abdurrahman b. Avf ve Ebu Hureyre gibi selef ve Zahiri mezhebi bu görüştedir. Çünkü, Nebi (sav) “Allah masiyetini almaktan hoşlanmadığı gibi ruhsatını almaktan hoşlanır”, buyurmuştur.⁶⁵²

“Allah'ın Resülü Ramazan da yolculuk yaptığında oruç tutardı da tutmazdı da. Sahabe iki şey arsında muhayyerdi. Düşmanla karşılaşılacağı zaman Hz. Peygamber (sav) oruç tutmamakla emrederdi. Zira bu durumda oruç tutmamak mücerret seferden dolayı oruç tutmamaktan daha evladır. Normal yolculukta kuvvet yolcuya lazım iken savaş sebebiyle yolculuktaki gerekli kuvvet bütün Müslümanlara gereklidir. Çünkü cihad

⁶⁴⁹ İbn Rüşd, 2/577.

⁶⁵⁰ Nevevi, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 7/229.

⁶⁵¹ İbn Rüşd, 2/578.

⁶⁵² Ahmed b. Hanbel, 2/108), (4/158); İbn Teymiyye, **el-Fetâva'l-Kübra**, 1/367-368; Ahmed b. Hanbel, (2/108)- (4/158).

meşakkati yolculuk meşakkatinden daha büyüktür. Mücahidin oruç tutmamasından elde edilen maşlahat yolcunun oruç tutmayarak elde edeceği maslahattan daha üstündür. Çünkü ‘Allah kuvvet hazırlayın’⁶⁵³ diye emretmektedir. Bu durumda oruç tutmamakla elde edilen kuvvet sebeplerinin en büyüğüdür.⁶⁵⁴

ŞİA –İMAMİYE’nin görüşü: İmamiye’de Ramazan ayında yolculuk yapılması kerih görülmektedir. Nitekim Şeyh Saduk, “Ramazanda ikamet etmek daha efdaldir. Ancak mecburen çıkması gereken bir hacet ve üzerine titrenilen bir mal korkusuyla çıkılabilir. Hadisleri rivayet ettikten sonra Şeyh Saduk konuya dair kendi görüşünü; “Ramazanda yolculuğa çıkmadan *nehiy; tahrimi nehiy değil; kerahi nehiydir. Maksad orucun eksilmemesinde ki fazilettir*”, diyerek özetler.⁶⁵⁵

Peki bu gerekçeler nedeniyle yolculuğa çıkanın oruç tutması mı yoksa oruç tutmaması mı faziletlidir?

Şeyh Saduk’a ‘ramazanda bu kişinin ikamet edip oruç tutması mı yoksa kardeşini teşyi’de de bulunması mı daha faziletlidir’, diye soruldu? O, ‘teşyi (cenaze vazifleri) eder, zira Allah, kardeşini teşyi edecekse ondan, orucu kaldırmıştır’, dedi’.⁶⁵⁶

Nitekim hemen altında ki babın adı “Yolculukta orucu taksirin/tutmamanın vücubu babı”dır. Ve bu bab başlığındaki hadislerden bir tanesi şöyledir; “Muhammed b.Hakem, Sadıktan, şunu rivayet eder: “Bir adam yolculukta oruçlu olarak ölürse ben onun namazını kılmam.”⁶⁵⁷ Dolayısıyla, yolculukta oruç tutmaması ruhsatından faydalanmak için yolculuğun masiyet ve fuzuli bir yolculuk olmamasıdır.

“Ramazanda yolculuğa çıkan kişi ancak hakk yolunda ise oruç tutmaz”.⁶⁵⁸

Bütün bu uygulamalar İmamiye mezhebinde de ruhsat, kolaylık, yolculuğun zorluk, ağırlık ve meşakkatini hafifletme, rahmet olarak nitelenmiştir.⁶⁵⁹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz:

1-Seferde oruç tutmama ruhsatı kitap ve sünnetle sabittir.

2-Fukaha, diğer yolculukla ilgili kasr ve cem gibi konularda ihtilafa düştükleri halde seferde oruç ruhsatında ittifak etmişlerdir. Nitekim Hanefiler seferde oruç ruhsatını “ruhsatı mecazi”, Şafiiler ise “ruhsatı hakiki” saymışlardır.⁶⁶⁰

⁶⁵³ Enfal suresi-8/60.

⁶⁵⁴ Müslim, Sıyam-102 (1/789); İbn Kayyim, **Zâdü'l-Mead**, 1/53.

⁶⁵⁵ Şeyh Sadûk, 2/89-90.

⁶⁵⁶ Şeyh Sadûk, 2/90.

⁶⁵⁷ Şeyh Sadûk, 2/91.

⁶⁵⁸ Şeyh Sadûk, 2/92.

⁶⁵⁹ Şeyh Sadûk, 2/93.

⁶⁶⁰ Selim, 169.

3-Alimler seferde oruç konusunda;

a-Seferde tutulan oruç farz yerine geçmez. Zira “seferde oruç tutmak iyilikten değildir”. Zahiriler.

b-Cumhur seferde tutulan oruç farz yerine geçer. Ebu Hanife, Şafii, Malik.

c-Oruç tutmak zarar vermiyorsa tutmak efdal zarar veriyorsa tutmamak efdal demişlerdir. Malik, Ebu Hanife, Şafii.

d-Ruhsata uyarak oruç tutmamak efdaldır. Ahmed b. Hanbel.

e-Hamza b. Eslemi hadisine göre muhayyerlik söz konusudur

III. NAMAZLARI CEM ETME RUHSATI

Bu konuda şu rivayetler vardır; “Tebuk seferinde Allah’ın Resulü öğle ikindiye cem etti.”⁶⁶¹ “Allah’ın Resulü yolculuk aceleyle geldiğinde Akşam ile yatsıyı cem ederdi.”⁶⁶² “İbn Abbas: “Allah’ın Resulü korku ve sefer olmaksızın öğle ile ikindiye cem, akşam ile yatsıyı cem ederdi.” Malik: Ben yağmurdan dolayı olduğunu zannediyorum.”⁶⁶³

Sahnun, “İmam-ı Malik’in akşam ve yatsı namazının, haza da, yağmur olmasa da karanlık ve çamur olduğunda cem edilebileceği ve yine akşam ve yatsı namazının da yağmur olduğunda cem edilebileceği görüşünde olduğunu söylemektedir. İbn Kasım’a çamur ve yağmur olduğunda haza da öğle ve ikindide Malikin dediği gibi akşam ve yatsı gibi cem edilebilir mi? dedim. İbn Kasım: “Öğle ve ikindi haza da cem edilemez. Bu mesele akşam ve yatsının cemi ile aynı görülemez” dedi.⁶⁶⁴ Nebi (sav), yağmurlu gecelerde akşam ile yatsıyı cem etmeyi, insanlara acıdığı için ruhsat kıldı. Bu uygulama, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali dönemlerinde de böyle süre gelmiştir.⁶⁶⁵ Yolcu için öğle ile ikindi namazını ikisinden birinin vaktinde nasıl dilerse, aynı şekilde akşam ile yatsı da aynı şekilde cem şeklinde kılabilir.⁶⁶⁶ Korku ve şiddetli bataklık olmadan hastalık rüzgar ve karanlıktan dolayı Şafilerce cem caiz değildir.⁶⁶⁷ Biz Şafii’ler ile Ebu Hanife, Malik

⁶⁶¹ Muvatta, Kasr-i Salat-1 (1/143).

⁶⁶² Muvatta, Kasr-ı salat-1 (1/144).

⁶⁶³ Muvatta, Kasr-ı salat-1 (1/144); Diğer rivayetler için bkz, Muvatta, Kasr-ı salat-1 (1/145); Darimi, Cem-i salat-182 (1/294); Muvatta, Kasr-ı salat.-1 (1/294); Tirmizi, Salat-24 (1/354).

⁶⁶⁴ İbn Sahnûn (v.256/870), Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüsselam b. Said, **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, Daru's-Sadr, Beyrut, 1995, I. baskı, s. 1/115.

⁶⁶⁵ İbn Sahnûn, **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, 1/116.

⁶⁶⁶ İsfihanî, **Metnü Ebi Şuca**, 17.

⁶⁶⁷ en-Nevevî, **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, thk: Mahmut Mataracı, Daru'l-Fikr, Lübnan, 1996, I. baskı, s. 4/321.

Ahmed ve Cumhura göre, hazarda korku, hastalık, yağmur ve sefer olmaksızın cem caiz değildir. İbn Sirin, cem'i gelenek haline getirmeksizin hacet anında tecviz, etmiştir.⁶⁶⁸

İbn Kudema, "Cem kasrı mübah kılan seferlerde caizdir."⁶⁶⁹ Bizce *meşakkati kaldırmaya yönelik bir ruhsattır*. Uzun yolculuğa özeldir. Cem ruhsatının meşruiyeti kavli Nebeviyle değil, fiili Nebevi uygulamasıyladır.⁶⁷⁰ Yağmurlu günlerde sadece akşam ve yatsı cem edilebilir. Öğle ve ikinde cem edilemez. Dolu ve az yağmur, cem ruhsatını mubah kılmaz", der.⁶⁷¹

Namazları cem konusunda İbn Kayyim: "Bu konu da gelen sünnetler gayet açık ve sahihtir. Muarızları yoktur. Cem; haktır, Allah'tandır veya Allah'ın yanından gelen sünnettendir. Namazların vakitlerini belirleyen Allah, cem'i de meşru kılmıştır. Sünnetin bazısı alınıp bazısına karşı çıkılması olmaz. Allah'ın Resulünün beyan ettiği vakitler sahibine göre değişir. Vakitler, rahat ve refah vakti, özür ve mazeret vakti gibi kısımlara ayrılır. Namazların şartları, vacipleri mükellefin kudret ve aciz olması durumlarına göre değişir. Yani beş vakit erbabı refaha, üç vakit ise erbabı mazeretidir." Sebeb ise "*masalih-i ibad, zorluk, meşakkat, harec ve ruhsattı*."⁶⁷²

İbn Teymiyye, cem yapmaya ihtiyaç olmadıkça bütün namazların vaktinde kılınması efdaldır. Seferde bile Efendimizin namazlarının geneli vaktinde kılınmıştır. Cem ise çok az kere olmuştur. Cem arizi ruhsattır.⁶⁷³ Fukahanın, ihtilaf sebepleri ise cem ile ilgili hadislerin az olmasından dolayı bu konuda ki hadisler kendilerine ulaşmamış olmasıdır. Arafat ve Müzdelife'de cem konusunda gelen haberler mütevatirdir.⁶⁷⁴ Hz Peygamberin (sav) Müzdelife ve Arafat'ta cem etmesi cemin mazeret sahiplerine bu iki yerin dışında da cevazına delildir.⁶⁷⁵

İmamiye'de cem: "Ali b. Yaktın, Hüseyin babasına yolculuğa çıkan ve sonra ikamet etmeye karar veren adamdan soruldu. Hazarda ve seferde illet olsun olmasın iki namazı cem etmesinde beis yoktur. Yine, yolculukta akşamı şafak kayboluncaya kadar bekleyip kılmakta beis yoktur."⁶⁷⁶ *Öyle görünüyor ki, hazarda cem konusundaki hadis pratik uygulamasını sadece İmamiye kullanmaktadır*. Nitekim hadiste, "İbn Abbas,

⁶⁶⁸ Nevevi, *el-Mecmû*, 4/322; Nevevi, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 5/219.

⁶⁶⁹ İbn Kudâme, 1/272.

⁶⁷⁰ İbn Kudâme, 1/273.

⁶⁷¹ İbn Kudâme, 1/274.

⁶⁷² İbn Kayyim, *İ'lamü'l-Muvakkın*, 3/12-13; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, 1/149.

⁶⁷³ İbn Teymiyye, *el-fetâva'l-Kübra*, 1/145.

⁶⁷⁴ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, 1/147.

⁶⁷⁵ İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübra*, 1/149.

⁶⁷⁶ Şeyh Sadük, 1/286.

Allah'ın Resülûyle Medine de öğle ile ikindiye akşam ile yatsıyı korku ve yağmur olmaksızın cem etti. İbn Abbas'a bundan maksat ne idi? diye sorulunca, 'Ümmete zorluk olmaması için diye cevap verdi.'⁶⁷⁷ Bu konuda ki görüşler netice olarak şöyle özetlenebilir; *Yolculuk, kasırda ittifakla müessir; cemde ise ihtilafla müessirdir.*⁶⁷⁸ Cem konusunda; yolculukta cem-i caiz görenlerce ittifak var. Hazarda cem-i caiz görenlerce ihtilaf vardır.⁶⁷⁹ Hazarda yağmur sebebiyle cem⁶⁸⁰ ve hastalık nedeniyle cem vardır.⁶⁸¹ Yolculukta iki namaz Şafii, Hanbeli ve Malikilerce caizdir; Hanefiler ise cem'i Cumhurun anladığı anlamda anlamazlar. Ve bu anlamda cemin adem-i cevazına kaildirler. Yağmurlu havalarda cem konusunda; Şafiilerce öğle ve ikindi ile akşam ve yatsı arasında cem caizdir. Maliki ve Hanbeli'lere göre sadece akşam ile yatsı cem edilebilir. Hastalık nedeniyle cem konusunda; Malikiler ve Hanbeli'ler cem'in cevazına kail olurlarken prensipte cem'e karşı olan Hanefiler ve Şafiilerde ademi cevazına kaildirler. Hazarda mazeretsiz cem; İmamiye göre caizdir; Cumhura göre caiz değildir.

IV. TEYEMMÜM RUHSATI

Bu konuda şu hadisleri zikredebiliriz. "Ammar b. Yasir: Aişe'nin gerdanlığı kaybolmuştu. Onu aramak için geride kalmıştı. Ebu Bekir, Ayşe ye gitti ve insanları beklettiği için kızdı. Allah ayet indirerek teyemmüme *ruhsat* verdi. Biz omuzlarımıza kadar mesh ettik. Bu sefer Ebu Bekir, Aişe'ye giderek, senin mübarek birisi olduğunu şimdi anladım, dedi"⁶⁸² Başka bir varyantında "Ey kızcağızım! Vallahi sen mübareksin. Allah senin sayende müminlere *büyük bereket ve kolaylık* ihsan etti".⁶⁸³ Useyd b. Hudeyr, Allah seni hayırla mükafatlandırısın ey Aişe! Senin başına gelen her hadise de bir çıkış yolu ve müminlere bereket oluyor.⁶⁸⁴

"Yaralı bir adam ihtilam oldu. Benim için teyemmüme *ruhsat* var mı? diye sünnetten haberi olmayanlara sordu. Onlar, "hayır" dediler. O adam öldü. Allah'ın Resülü, teyemmüm ona kafi gelirdi, *yarasına sargı yapardı*, onun üzerine mesh ederdi, dedi. Başka

⁶⁷⁷ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed, **es-Sünen**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı, Salat-24 (1/354).

⁶⁷⁸ İbn Rüşd, 1/320.

⁶⁷⁹ İbn Rüşd, 1/333.

⁶⁸⁰ İbnRüşd, 1/334.

⁶⁸¹ İbn Rüşd, 1/336.

⁶⁸² İbn Mace, Taharet-90 (1/177).

⁶⁸³ Ahmed b.Hanbel, (6/275).

⁶⁸⁴ İbn Mace, Taharet-90 (1/178).

bir varyantında ise “onu öldürdüler, Allah’ta onları öldürsün. Madem ki bilmiyorlardı, sormaları onlar için bir şifa olmaz mıydı?”⁶⁸⁵

“İmran b. Husayn: Hz. Peygamberle (sav) bir seferde cemaatle namaz kıldıktan sonra kenarda ayrı duran bir adam gördü. ‘Seni namaz kılmaktan men eden nedir?’ deyince adam: ‘Ben cünübüm, su da bulamadım’, dedi. Hz. Peygamber (sav): ‘Sana temiz toprak yeter, temiz toprak yeter’, dedi.”⁶⁸⁶

“Ebu Said Hudri, İki kişi sefere çıktı. Suları yoktu. Temiz toprakla teyemmüm alıp namaz kıldılar. Sonra su buldular. Birisi, tekrar abdest alıp namaz kıldı, diğeri ise kılmadı. Hz. Peygamber: İade etmeyene, ‘sen sünnete göre davranmışsın, namazın sana yeter’. İade edene de “sana iki defa ecir var, dedi.”⁶⁸⁷

“Ebu Zer: Yanımda su yoktu, cünüp oldum. Hz. Peygamber (sav): ‘Ey Ebu Zer! Temiz toprak temizleyicidir. Eğer yirmi sene su bulamasan da. Suyu bulunca vücuduna dokundur’.”⁶⁸⁸

Teyemmüm, fıkıh kitaplarında taharet bölümlerinde zikredilir. Dolayısıyla teyemmüm de bir tür temizlik/taharet çeşididir.⁶⁸⁹ Teyemmüm “taharetü mesh”, tir de deriz.⁶⁹⁰ Teyemmüm, *bu ümmetin hususiyatındandır. Ruhsattır, azimet değildir.*⁶⁹¹ Gazzali ise azimettir, çünkü suyu bulamamıştır. Ona göre teyemmüm, su bulamamanın dışında bir mazeret sebebiyle ise ruhsattır.⁶⁹² Temizlikte su ve toprağın kullanılmasının güzelliği ve letafeti insanın yaratılmasında hammadde olmasındandır.⁶⁹³ Yüze ve elin içine bir vuruşla yapılan teyemmüm Allah’ın Resulü’nün (sav) hayat tarzı, sireti, bize hediye ve armağandır.⁶⁹⁴ Hanefilere göre hastalık nasıl ölüme götürecektense derecede arttığında namaz oturarak kılınıyorsa ve oruç tutmamak caiz oluyorsa aynı durumdaki kişinin teyemmüm alması da böyledir. Hastalık ziyadeleşse helake götürmese de teyemmüm caizdir. Şafii, teyemmüm ancak suyu bulamayana ruhsattır. Hastalığı artsa da helak söz konusu olmayacaksa kişi teyemmüm edemez. Bu durumda o suyu bulacak haldedir. Acizlik, helak

⁶⁸⁵ Ebu Davud, Taharet-125 (1/239); Ahmed b. Hanbel, (6/275).

⁶⁸⁶ Darimi, Vudu-65 (1/155).

⁶⁸⁷ Darimi, Vudu-65 (1/156).

⁶⁸⁸ Ebu Davud, Taharet-123 (1/237); Ahmed b. Hanbel, (5/180-155). Yine karşılaştırmalı olarak bakılabilir, Buhari, Teyemmüm-7 (1/90).

⁶⁸⁹ Serahsî, **Mebst**, 1/106; San’anî, **Sübülü’s-Selam Şerhu Buluğu’l-Meram min Cem-i Edilletü’l-Ahkam**, 1/193.

⁶⁹⁰ Aynî, Muhammed b. Ahmed, **el-Binaye-fi Şerhi’l-Hidaye**, Daru’l-fikr, Beyrut, 1986, 2. baskı, s. 1/553.

⁶⁹¹ Remlî, 1/262.

⁶⁹² Şirbinî, 1/87; Şevkanî, **Neylû’l-Evtâr min Ehadisi’s-Seyyidi’l-Ahyâr**, 1/331.

⁶⁹³ İbn Kayyim, **Plami’l-Muvakkîn**, 2/155.

⁶⁹⁴ İbn Kayyim, **Zadü’l-Mead fi Heydi Hayri’l-İbad**, 1/199.

söz konusu ise mevcuttur. Ve helak söz konusu ise teyemmüm caiz olur.⁶⁹⁵ Cessas, teyemmüm ayeti,⁶⁹⁶ suyu kullanma konusunda zarardan korkan kimse veya suyu bulamayan yolcunun -ister cünüp ister abdestsiz olsun- hükmünü açıklıyor. Yine ayet genel olarak bütün hastaları içine alır. Cessas, İbn Abbas ve Tabiundan bir grubun su kendine zarar verene de teyemmüm caiz dediğini nakleder.⁶⁹⁷

İmam Şafii: “Teyemmüm iki durumda söz konusudur.1-Yolculuk ve su bulunmaması 2-İster hizada ister seferde olsun hastalık anında.⁶⁹⁸ Bazıları teyemmüm için yol ayrımı yaparlarmış. Oysa Kur’an’ın zahiri yolun kısa yada uzun olduğuna bakmaksızın teyemmüm yapılabileceğini bize gösteriyor.⁶⁹⁹ Teyemmüm, hadesi asgar (küçük abdestsizlik hali) ve hadesi ekber; hayız ve cenabetlikten dolayı caizdir. Çünkü teyemmüm abdest yerine geçtiği için tahareti hadestir. Necaseti izalede kullanılamaz.⁷⁰⁰ Şafiilere göre teyemmümün şartı beştir. Hastalık ve yolculuk gibi mazeretlerin olması, namaz vaktinin girmesi, suyu aramak, suyu aradıktan sonra kullanmak için satın alamama mazereti, temiz toprak.⁷⁰¹

Teyemmüm, Hanbelilerce yol uzun veya kısa olsun her iki yolculukta da caizdir. Çünkü der, İbn Kudama, “kısa yolculuk çokça vaki olur.Bununla beraber suyun bulunmaması da çokça vaki olur. Teyemmüm’e ihtiyaç duyulur. Öyleyse abdestin farziyeti uzun yolda olduğu gibi kısa yolda da düşer”.⁷⁰²

Teyemmüm de suyun bulunmama meselesi iki şekildedir.

1-Su hiç yoktur 2-Su hükmen yoktur. Yani su mevcuttur fakat hastalık ve şiddetli soğuk dolayısıyla, rayiç fiyatından fazla bir fiyatla satılma, kendisi içmek ve hayvanına içirmek için lazım olduğundan kullanamıyordur. Su bu iki durumda da yoktur. İslam Hukuku suyun fiziki ve hükmi olarak bulunmama meselesini muteber kabul etmiştir. Birinci şıkta teyemmüm ruhsat değil azimettir. Çünkü ruhsat, karşılığında azimet olan; azimet de, karşılığında ruhsat olandır. Ruhsat olarak kabul edilen teyemmümde azimet, abdest’tir. Abdest için su da yoktur. Suyun fiziken bulunmaması durumunda abdest istenemeyeceğine göre bu durumda teyemmüm azimettir.

⁶⁹⁵ Serahsî, **Mebcut**, 1/112.

⁶⁹⁶ Maide Suresi, 5/6.

⁶⁹⁷ Cessas, 2/461

⁶⁹⁸ Şafii, **el-Ümm**, 1/109.

⁶⁹⁹ Şafii, **el-Ümm**, 1/110; Şafii, **el-Ümm**, 9/8.

⁷⁰⁰ eş-Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadi, **el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmami's-Şafii**, Daru İhyatü't-Türasü'l-Arabi, Lübnan, 1994, 1. baskı, s. 1/51.

⁷⁰¹ İsfihani, **Metnü Ebi Şuca**, 10.

⁷⁰² İbn Kudâme, 1/224.

İkinci şıkta ise su fiziken vardır. Ondan abdest almak talep edilebilir. Fakat bu talep ise bazı mazeretler gerekçesiyle yapılmıyor ki buna ruhsat denir. Yine suyun susuzluk ve hayvana içirme gerekçesiyle kullanılamaması da yine birinci grupta ki azimet hükmüne dahildir.⁷⁰³ Suyun soğuk olması ve hastalığa sebebiyet vermesi nedeniyle kullanamayanlar için de teyemmüm ruhsatı vardır. Çünkü burada *harec* vardır.⁷⁰⁴

Sonuç olarak, teyemmüm temelde bütün hukukçulara göre ruhsattır. Sadece suyun fiziken veya hükmen olup olmamasından kaynaklanan taksimdeki isimlendirmede ihtilaf vardır. Azimettir, diyenlerin maksadı da onun ruhsatlığını teyiden olan anlatımlarıdır. Yine hastalık konusunda teyemmüm konusunda müttefiktirler. Ancak İmam Şafii'nin şartları vardır.

Sahabeden bazıları özelde teyemmüm ruhsatına genelde ise bütün ruhsatlara "teenni, ihtiyat ve müstakbel tembellik ve gevşeklikleri nazara alarak" mesafeli durmuşlardır. Nitekim, Abdullah b. Mesud, "Biz teyemmüm'e ruhsat verirsek birileri suyu soğuk bulsa hemen teyemmüme koşabilir" demektedir.⁷⁰⁵

V.MEST ÜZERİNE MESH ETME RUHSATI

Bu konuda şu hadisler vardır:

1-Hz. Ömer: "Allah'ın Resülü mest üzerine mesh ederdi."⁷⁰⁶

3-Huzeyma: "Nebi Mükim'in bir gece bir gündüz, yolcunun üç gece üç gündüz mest üzerine mesh edeceğini söyledi. Bir diğer rivayette arttırsaydık Allah'ın resulü de arttıracaktı."⁷⁰⁷

4-"Necaşi, Hz. Peygambere halis, siyah deriden bir mest hediye etmişti. Onu giydi, sonra abdest aldı ve onun üzerine mesh etti."⁷⁰⁸

5-"İbn Mesud, Ebu Musa'nın evinde mestlerini çıkararak namaz kıldırdı. Ebu Musa, İbn Mesuda, 'mestleri neden çıkardın? sen Mukaddes vadide misin, Halbuki sen Hz Peygamberin mest ve nalınle namaz kıldığını gördün', dedi."⁷⁰⁹

Mest üzerine mesh, fıkıh kitaplarında taharet babı altında zikredilmektedir. Dolayısıyla da temizliğin bir parçasıdır. Mest üzerine mesh, Şarii'in kullarına kadın olsun

⁷⁰³ Selim, 386-387.

⁷⁰⁴ Mevsilî, 1/20.

⁷⁰⁵ Buhari, Teyemmüm-7/8 (1/90).

⁷⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, (1/15).

⁷⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, (5/213).

⁷⁰⁸ Ebu Davud, Taharet-60 (1/108).

⁷⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, (1/461).

erkek olsun hizada ve seferde *kolaylık olsun diye meşru kıldığı bir ruhsattır*. Nitekim Hz. Peygamber (sav) “Allah’ın resulü kadınlara mest giyme konusunda *ruhsat* verdi.”⁷¹⁰

Mest üzerine mesh, kolaylık üzerine meşru kılınan bir ruhsattır. Mesh müddetinin yolcuya arttırılması ise aynı şekildedir.⁷¹¹ Mest üzerine mesh, bütün imamlarca caizdir.⁷¹² Mest üzerine mesh sünnetle caizdir. Bu konuda haberler o kadar çoktur ki onu kabul etmeyenin bidatçi olacağı bile söylenmiştir. Fakat mest üzerine meshi kabul edip yine de mestini çıkarıp *azimete* amel ederek ayağını yıkayan kişi mecurdur.⁷¹³ İmam Azam Ebu Hanife’ye, “Ehli sünnet nedir?” diye soranlara o, “Şeyhayni (Hz. Ebu Bekir ve Ömer) üstün görmek, Hz. Osman ve Ali’yi sevmek; mest üzerine meshe inanmaktır” diyerek cevap vermiştir.⁷¹⁴ İmam Azam Ebu Hanife, mest konusunda gelen haberlerin çokluğundan dolayı mest hakkında dediğim şeyler bana gündüz aydınlığı gibi geldi, demektedir.⁷¹⁵

Peygamberin (sav) yolu sireti aynı zamanda da hediyesi anlamına gelen “fi hedyihi fi’l-mesh” yani hizada ve seferde mesh yaptığı sahihtir ve bu uygulama ölünceye kadar devam etmiş, neshe de uğramamıştır, der. Mukim için bir gün ve gece, yolcu için ise üç gün ve üç gecedir.⁷¹⁶

Peygamberimiz mest üzerine meshi herhangi bir zaman ve mekana özel kılmadı. Şia bu uygulamayı ancak sahih bir sünneti bir tarafa itmek suretiyle kendi görüş ve kıyaslarına uyararak, inkar etmişlerdir. Oysa Allah dinde zorluk kılmamış; Allah dinde kolaylığı dilemiş zorluğu dilememiştir.⁷¹⁷ Mest üzerine mesh hukuki ruhsattır. Mesh teyemmümden hemen sonra gelir ki bunlar ‘taharetü meshtir’ de denir.⁷¹⁸ Fakat kişi mestini çıkarıp ayağını yıkaması durumunda namaz vaktinin geçmesi söz konusu olacağına o takdirde mest üzerine meshin hükmü *ruhsattan azimete geçer ve mest etmesi farz olarak bu ruhsata vacip ruhsat* denir. Bu durumun dışında ise mest üzerine mesh *caiz* ruhsattır.⁷¹⁹

Fıkıh kitaplarında abdestle ilgili hükümleri ve ayağın çıplak ve özür olmaksızın yıkanması zikredildikten sonra ayağın mestle örtülü yerlerini veya kırık, yara ve çiban

⁷¹⁰ Ahmed b. Hanbel, (2/29).

⁷¹¹ Serahsî, **Usûl**, 1/121.

⁷¹² İbn Kudâme, 1/281-282.

⁷¹³ Merginanî, 1/29 ; Molla Hüsrev, Hasan b. İmad b. Ali Vefa-i’l-Hanefî, **ed-Dürerü’l- Hukkam Fi Şerhi Gururü’l-Ahkam**, Fazilet Neş, İst, ty, s. 1/33.

⁷¹⁴ İbn Hümmam, Kemaleddin es-Sivasî, **Şerhu Fethu’l-Kadir**, Daru Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 1. baskı, s. 1/147.

⁷¹⁵ Serahsî, **Mebcut**, 1/98.

⁷¹⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zadü’l-Mead**, 1/199.

⁷¹⁷ Bakara Suresi, 2/185; İbn Teymiyye, **el-Müntekâ min Ahbari’l-Mustafâ**, 1/106-107.

⁷¹⁸ Aynî, **el-Binaye fi Şerhi’l-Hidaye**, 1/553.

⁷¹⁹ Cezirî, 1/152.

gibi mazeretler dolayısıyla mesh edilmesi konusuna sıra gelir. Bu da iki şekilde kendisini gösterir: 1-Mest üzerine mesh 2-Sargı üzerine mesh.

Mest üzerine mesh Hanefilerce caizdir. Sahabenin çoğunluğu az bir grup hariç cevazını kabul etmişlerdir. Bize göre mukime müddeti bir gün bir gecedir.⁷²⁰

İmam Şafii: “Çünkü ihtiyaç onu giymeyi icap ettiriyor”. Dolayısıyla sargı üzerine mesh’te olduğu gibi onun üzerine mesh de caizdir. Şafii’nin kadim/eski kavli gayri muvakkat/sınırsız olmasıydı. Mısır’a varmadan bu kavli kadiminden (eski görüşünden) döndü ve hadiste belirtildiği gibi, mukim için bir gün bir gece; yolcu için üç gün üç gece olarak kavli cedidini (yeni görüşü) belirledi. Bence der, Şafii, mest üzerine meshedilmesi de bir ruhsattır. Hz. Peygamberden bir asla dayanır.⁷²¹

Kasani, İmamı Malik mest üzerine mesh *meşakkati def ve hukuki rahatlık içindir*. Dolayısıyla meşruiyeti sadece seferle sınırlıdır, derse de, fakat bizce “yolcu üç gün üç gece mukim ise bir gün bir gece mesh eder. Huzeyme hadisinden dolayı mukim de mesh edebilir. Malik’in muteber gördüğü şart doğru değildir. Mukim kişi de rahata ve meşakkatin def’ine muhtaçtır ve tabii ki yolcu daha çok muhtaçtır. Dolayısıyla yolcuya mesh’in müddeti de artırılmıştır. Allah en iyisine bilir. Bizce mesh müddeti sınırlıdır. Malik yolcu hakkında sınırsızdır, demektedir.⁷²²

Bu konuda ki görüşleri şu şekilde toplamak mümkündür: Meşhur kavil: Mutlak olarak caizdir. Hazar dışında caizdir. Mutlak olarak caiz değildir.

İlk dönem fakihleri arasında görüş farklılığının temelinde abdest ayeti ve sonradan gelen nasih bir hadistir. Bu üç görüş ilk asır fakihlerinden ve Malik’ten mervidir. Son dönem fakihleri, ayet ve hadis arasında tearuz yoktur. Yukarıdaki yıkayın emri, mest giymeyenler içindir. Mest giyenler için *ruhsat* vardır. Sefer ve hazar arasında ayırım yapanlar, mest konusunda gelen hadislerin çoğu seferle ilgilidir. Sefer ise *tahfif ve ruhsatı* gerektirir. Mest üzerine mesh ise *tahfifat* babındandır. Zira mest çıkarsa yolcuya *meşakkat* vardır, derler.⁷²³ Evet, bütün huffaz bu konuda gelen hadislerin mütavahir olduğunu belirtmişlerdir. Şafii, Ebu Hanife gibi fakihlerde aynı görüştedir. Ancak Hadeviyye⁷²⁴, İmamiyye, Hariciye caiz değildir, derler. Zeydiler, mest üzerine meshi kabul etmezler.⁷²⁵

⁷²⁰ Kasanî, 1/ 123.

⁷²¹ Şafii, **Risale**, s. 285, m.1543-1612; Şirazî, 1/35; Şafii, **Ümm**, 1/93.

⁷²² Kasanî, 1/133; Serahsî, **Mebcut**, 1/98.

⁷²³ İbn Rüşd, 1/44.

⁷²⁴ Hadeviyye: Yahya b.Huseyn el-Hadi ile’l-Hakk’a (ö.298/911) nispetle Yemen’deki Zeydiye mezhebine verilen isimdir. (Köse, Saffet, “**Hadeviyye**” mad. DİA, İst. 1997,15/1); İbn Teymiyye, **el-Münteka min Ahbari’l-Mustafa**, 1/106-107.

⁷²⁵ Zuhaylî, **el-Fikhü’l-İslami ve Edilletühü**, 1/56.

Caferiler de kabul etmezler.⁷²⁶ Onlara göre “ayıklarınızı topuklarınıza kadar yıkayın” ayetiyle ayakları yıkamak belirlendi. Ve mesh hakkında gelen hadisler Maide ayeti ile nesh edilmiştir.⁷²⁷ Ve yine Sahabeden İbn Abbas ve arkadaşları da kabul etmiyordu.⁷²⁸ Mesh’i kabul etmeyenlerin, Hz. Peygamber Maide suresi gelmeden önce mesh ediyordu, sure indikten sonra ise mest etmedi sözüne Kasani, bizce Hz. Peygamber en güzel örnektir. Hatta Hasan Basri, sahabeden yetmiş kusur kişinin mest üzerine mesh hakkında hadis rivayet ettiğini söyler.⁷²⁹

Mest üzerine mesh ruhsat mıdır? Mest üzerine mesh ruhsattan sayılmaz. Çünkü mukime hiçbir mazereti olmadan caiz olduğu gibi, mazereti olana da ve mesela yolcu kişiye de caizdir. Aynı şekilde ruhsatın tarifi de buna engeldir. Oysa ruhsatın tarifinde “özür sebebiyle, genel kuraldan istisna yoluyla, mazeret varlığı ile sınırlı olmalı, belli müddeti olmalı” gibi ön şartları vardır. Bu şartları mesh üzerine mest taşımamaktadır. Çünkü özür olsun olmasın mukime ve mukim olmayana geneldir. Oysa ruhsatın tarifinde “genel olmayan cüzi olan hüküm” ifadesi vardır. Her ne kadar “mesh’in mukime bir gün ve bir gece yolcuya da üç gün üç gece şartının olması” mesh’in bir müddeti olması noktasından ruhsatla örtüşüyorsa da burada ki müddetlerden “seferde üç gün üç gece mesh müddeti” yolculukla ilgilidir. Ve bu nokta; Hanefi, Şafii ve Hanbeli’lerin ruhsat anlayışları ile örtüşüyor. Malikilerin ruhsat anlayışı ile örtüşmüyor. Çünkü onlar (Hanefi, Şafii, Hanbeli) mesh müddetini, yolculuk ve ikamet halinde farklı telakki ediyorlar. Onlarca bu anlamda ruhsat olması da yolculuk mazereti nedeniyledir. Oysa Malikiler müddet konusunda sefer ikamet ayırımı yapmıyorlar. Onlara göre sadece yolculukta mesh müddetinin sınırı yoktur.

Mest üzerine mesh ile sargı üzerine meshin farklılıkları vardır:

1-Sargı üzerine mesh muvakkat zamanla sınırlı değildir, iyileşmekle muvakkattır. Yani vakitle sınırlı değil iyileşmekle sınırlıdır. Mest üzerine meshin sınırını/tevkiti nass belirlemiştir. Yani mukime bir gün bir gece iken yolcuya üç gün üç gecedir. Oysa aynı nass sargı üzerine mesh için ise mutlak bir “emsih aleyha” ifade kullanmıştır.⁷³⁰

2-Sargı üzerine mesh için taharet/abdest şart değildir. Öyle ki sargısını taksa sonra abdest alıp üzerine mesh etse kifayet ederken oysa aynı şey mest üzerine mesh için kifayet

⁷²⁶ Zuhayli, *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü*, 1/60.

⁷²⁷ San'anî, 1/193.

⁷²⁸ Kasanî, 1/123.

⁷²⁹ Kasanî, 1/131.

⁷³⁰ Selim, 115, 2.

⁷³¹ İbn Mace, Taharet-134 (1/215); Ebu Davud, Taharet-125 (1/239).

etmez. Zira sargı üzerine yapılan mesh altına gusül mesabesindedir. Üzerine yapılan mesh, mest'in altını yıkamış gibi yapar. Mest ise ayaklarda ki necaseti kaldırmaz ve dolayısıyla da abdestli giymek gerekir.

3-İyileşmeden kaynaklanan sargı düşmesi dışındaki sargı düşmesi hallerinde sargı meshi bozulmaz. Oysa mestin ayaktan çıkması durumunda mest üzerine mesh bozulur.⁷³²

4-Mest üzerine mesh ruhsat kabul etmeyenlerin gerekçelerinde onun maziret olsun olmasın herkese caiz olduğunu ve bunun da ruhsatın terim tarifiyle uyuşmadığını söylerlerken; aynı şekilde onu hukuki bir ruhsat olarak telakki edenlerin de ruhsatın sözlük anlamından yola çıkarak ve müddetle sınırlı olmasından hareketle ruhsattır, dediklerini görüyoruz. Daha genel bir ifadeyle Usulcülerin tarifiyle ruhsat kabul edilmez iken; Fıkıhçıların ifadelerinde ruhsat kabul edilmektedir.

5-Bazı İslam Hukukçuları Mest üzerine mesh ve Sargı üzerine mesh ruhsata mülhak tahfifat kabilinden saymışlardır.⁷³³

6-Mest üzerine meshin ruhsat olup olmadığı daha çok Usulcüler tarafından tartışılmıştır. Oysa Fıkıhçılar direk olarak bu uygulamanın "hukuki ruhsat" olduğunu ifade etmişlerdir.

VI.SARGI ÜZERİNE MESH ETME RUHSATI

Bir rivayete göre "Ali b. Talib'in bilek kemiğinden biri kırıldı. Hz. Peygambere (sav) sordu. *O da sargı üzerine mesh etmemi* söyledi.⁷³⁴ İbn Mace bu olayı "sargı üzerine mesh etme" babı altında zikretmiştir. Bir diğer rivayete göre yaralı bir adam ihtilam oldu. 'Benim için teyemmüme *ruhsat* var mı? diye sünnetten haberi olmayanlara sordu. Onlar, "hayır" dediler. O adam soğuk suyla gusül aldı ve öldü...Allah'ın Resulü (sav), teyemmüm ona kafi gelirdi, *yarasına sargı yapardı, onun üzerine mesh* ederdi, dedi. Başka bir yerde ise, "onu öldürdüler, Allah'ta onları öldürsün. Madem ki bilmiyorlardı, sormaları onlar için bir şifa olmaz mıydı?" ifadesi vardır.⁷³⁵

Sargı üzerine mesh hukuk kitaplarında taharet bahsinde geçmektedir. Dolayısıyla da temizliğe dahildir. Sargılı kişi sargı üzerine mesh eder, teyemmüm eder ve namazını kılar.⁷³⁶ Suyu kullanmanın müteazzir olması dolayısıyla konulan sargı çıktığında yarasının zarar görmesinden korkarsa sargı üzerine yıkamaya bedel meshedilebilir. Şafiilerce de

⁷³² Kasañi, 1/158.

⁷³³ Nica, s. (3/27/138)-324.

⁷³⁴ İbn Mace, Taharet-134 (1/215).

⁷³⁵ Ebu Davud, Taharet-125 (1/239); Ahmed b. Hanbel, (4/264).

⁷³⁶ İsfihani, **Metnül Ebi Şuca**, 10

mesh üzerine meshin bir müddeti yoktur. Hasta uzuv iyileşinceye kadar mesh edebilir.⁷³⁷ Fıkıh kitaplarında abdestle ilgili hükümler ve ayakların çıplak halde yıkanması zikredildikten sonra mest ile örtülü iken veya kırıklık, yara, çıban gibi mazeretler dolayısıyla meshin hükmüne geçilir. Buda iki şekilde olur: 1-Mest üzerine mesh 2-Sargı üzerine mesh.

Sargı üzerine mesh caizdir. Bunun cevazına asıl delil Hz. Ali hadisidir. Çünkü, Allah'ın Resulü en güzel örnektir ve bu uygulamayı tasvip etmiştir. *Hacet sargı üzerine meshi* gerektirir. Çünkü çıkarılması durumunda ise *zorluk (harec) ve zarar vardır*. Ancak şartları vardır. Yıkamak; yaralı, kırık veya çıbanlı organa zarar vermelidir. Ya da zarar vermese de yıkamak için çıkarmakta problemlili olan organa zarar vermek durumunda olmalıdır. Eğer zarar vermiyorsa yıkama farziyeti sakıt olmaz. Çünkü mesh mazeret anında caizdir. Yine bizzat yaraya zarar veriyorsa caizdir. Eğer bizzat yaraya zarar vermiyorsa sargı üzerine mesh caiz değildir.⁷³⁸

Mest üzerine mesh ile, sargı üzerine meshin farklılığı: mest üzerine mesh bölümünde geçti.⁷³⁹ Bütün mezhepler sargı üzerine yapılan mesh ile kılınan namazın iade edilmeyeceğini söylerler. Ancak Şafii'ler, teyemmüm azalarına konulan sargının üzerine yapılan meshden dolayı iade edilir, derler.⁷⁴⁰

Sargı üzerine mesh ruhsat mıdır? Eğer ruhsatın tarifinde ki zaruret, meşakkat, ref-i harec ve bir müddetle sınırlı olma tanımlarından vurgulamalarından yola çıkarsak ruhsat diyebiliriz. Bazı Usulcülerde onun ruhsata mülhak olan kolaylıklardan telakki etmişlerdir.⁷⁴¹

VII. İKRAH RUHSATI

İkrah kişinin yapmak istemediği bir şeye zorlanmasıdır. Zaruret, zalim bir kişinin ikrahi ve şiddetli açıklıkla karşı karşıya kalmaktan uzak değildir.⁷⁴² Efendimizin (sav) Ammar b. Yasire "onlar dönerlerse sen de dön" ifadesi bu durumda *ruhsatın olduğunu gösterir*. Zira bu misallerden yola çıkan Fukaha, dini taziz edecek işlerde ruhsatı terk etmenin daha efdal olduğunu söylüyorlar. Ve bu sebepten ölümün sade bir ölüm

⁷³⁷ Şirbinî, 1/94-95.

⁷³⁸ Kasanî, 1/152; Molla Hüsrev, *ed-Dürerü'l-Hukkam fi Şerhi Güureru'l-Ahkam*, 1/38-39; Bu konudaki Hadislerin kritiği için bkz. San'anî, *Sübülü's-Selam Şerhu Buluğu'l-Meram min Cem-i Edilletü'l-Ahkam*, 1/207; İbn Kudema, 1/281-282.

⁷³⁹ Bkz; s. 104.

⁷⁴⁰ Selim, 401.

⁷⁴¹ Nica, s. (3/27/138)-324.

⁷⁴² Kurtubî, 2/225.

olmadığını şehitlik olduğunu belirtiyorlar. Nitekim Allah Teala “Allah yolunda öldürülenlerin ölü olduğunu sanmayınız. Aksine onlar Rablerinin yanında rızıklandırılmaktadır.”⁷⁴³ Öyle görünüyor ki “terki ruhsat”ın efdal olması bütün mezheplerde aynıdır. İkraha hali. İkraha, dört nokta vardır:

İkraha, eden ikrahında ikaya muktedir olmalı, İkraha, uğrayan ikraha uğradığı şeyin vukuundan kokmalı, İkraha, mükreh’in rızasını yok edecek şekilde bir uzvunu ve canını telefe yönelik olmalı, mükreh kişi ya kendi hakkını ya Allah hakkını veya başkasının hakkını ihlal ediyor olmalıdır.⁷⁴⁴ *İzdirar hali mükellefin fiillerinden sayılmaz.*⁷⁴⁵ Çünkü, *ayette haram kılınan şeyler ihtiyar halinde haramdır, izdirar halinde ise mübahdır.*⁷⁴⁶

Bu hadis de bu anlamdadır: “Hz. Ali: Üzerinize öyle bir zaman gelecek ki imkanı olan kimse elindekini sıkarak cimriliğinden kimseye satmak istemeyecek; almaya mecbur kalanlarla alış-veriş yapacaktır. Halbuki bunlar böyle emr olunmadılar. Allah’ın Resulü ‘aranızda iyiliği unutmayın’ dedi.”⁷⁴⁷ Muzdar müşteri ya *ikrah* ya da borçluluğundan dolayı mecburdur. İkraha varsa akid fasiddir, münakid⁷⁴⁸ değildir. Mecbur kalması neticesinde ise kerahetle caizdir.⁷⁴⁹ İzdirar hali memnu olan şeyi işlemek mecburiyetidir. İzdirar: Dahili bir sebepten zuhur eden izdirar dır ki “izdirarı semavi” denir. Açlık hali gibi. Harici bir sebepten neşet eden izdirar dır ki “izdirarı gayri semavi” denir. Mülci ve gayri mülci ikrah gibi.⁷⁵⁰

Öyle görünüyor ki zaruret, ruhsat ve ikrah arasında direk bir ilgi vardır. Zaruret kişinin normal yolla savuşturması mümkün olmayan ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalması hali olduğuna göre dıştan gelen cebir ve tehdidin yol açtığı durum olan ikrah ta bir nevi zaruret sayılır. Bunun için de zaruret ikraha göre daha kapsamlı bir kavram olup aynı

⁷⁴³ Cessas, 2/13.

⁷⁴⁴ İbn Abidin, 6/128.

⁷⁴⁵ Razî, 5/12.

⁷⁴⁶ Buharî, Abdülaziz, **Keşfü'l-Esrar**, 2/591.

⁷⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, (1/116).

⁷⁴⁸ Akitte, “Taraflar akdi yapmaya ehil olmalı, taraflar ayrı kimseler olmalı, icap ve kabul uygunluğu olmalı, icap ve kabulde meclis birliği olmalı, mahal mevcut ve makduru’t-teslim olmalı, malum olmalı, akdin hükmü uygulanmaya müsaid olmalı”. Bu yedi şartı kendine bulduran akit batıl olmaktan kurtulmuş ve münakit olmuştur. Ama sahih olabilecek mi? Sahih olabilmesi için aşağıdaki yedi şartı da taşıması lazımdır. Yine akitte “ikrah, hezl, garar, zarar, cehalet, akitte fasid şart ve ribanın bulunması” vasıfları vardır. Bu yedi menfi vasıftan birinin akitte bulunması akdi fasid kılar. Menfi yedi şart ve vasıf akitte bulunmaz ise akit sahih olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz.(Çeker, Orhan, **Fıkıh Dersleri**, s. 119-125) Kısacası akitte dış ve iç şartlar vardır. Birinci grup şartlar; onun dış görünen şartları iken; ikinci grup şartlar; yani vasıflar ise iç/görünmeyen şartlarıdır.

⁷⁴⁹ Aliyyü'l-Karî, 6/86

⁷⁵⁰ Bilmen, 1/265

zamanda onun dayandığı hukuki gerekçe niteliğindedir. Bu sebeple ikrah Fıkıh Usulünde Şer-i hüküm bölümünde mükellefiyetin bir alt konusu olarak ele alınır.⁷⁵¹

Bir fiilin hukuk nazarında suç teşkil edebilmesi için kasıt ve iradenin doğması gerektiği gibi beyan edilen iradenin geçerli bir hukuki sonuç doğurabilmesi içinde beyanda bulunan kişinin ehliyetinin bulunması, ayrıca iç ve dış iradenin birbirine uygunluğu şartı aranır.⁷⁵² Fıkıhta zaruretlerin haramı mubah kılması genel bir kaide olarak benimsenmesi gibi, Usulde ikrah altında küfrü mucip sözlerin söylenmesi, açlıktan ölmek üzere olan kimsenin şarap içmesi gibi durumlar, *haramın işlenmesini mubah kılan ruhsat nevi'nin örnekleri olarak zikredilir. Ancak bu tür ruhsatlarda bazen azimetin hükmü sakıt, ruhsata uymak ise vaciptir, bazen de kişi azimetle ruhsat arasında muhayyer olur.*⁷⁵³

Mülci ikrahta fiilin işlenmesi ve hükümleri üçe ayrılır. Fetavay-ı Hindiye ise dörde ayırır.⁷⁵⁴ Gayri Mülci ikrahta kişinin ihtiyari bir fiili vardır ve ruhsata sebep olmaz. Mülci ikrahta ise onun ihtiyari bir fiili yoktur. O sırf alet gibidir.⁷⁵⁵

1-Mükreh'in yapması vacip olan fiiller. Bu nevi ikrah halinin sebep olduğu *ruhsat şekline "ıskat ruhsatı" denir.*⁷⁵⁶

2-Mükreh'in yapması mubah ama yapmayıp direndiğinde sevap kazanacağı fiiller. *Bu durumun sebep olduğu ruhsat haline "terfi ruhsat" ı denir.*⁷⁵⁷ *Emri bi'l-Marufu terk etmek için ve kelime-i küfrü teleffuz için ikrah uğrayan kişi muhayyerdir. Burada azimetle amel evladır.*⁷⁵⁸

3-Mükreh'in yapması hiçbir zaman hiçbir şekilde caiz olmayan fiiller.⁷⁵⁹ Başkasını öldürmek için ikraha uğrayan kişi hiç bir zaman bu fiili yapamaz.⁷⁶⁰ Başkasını ikrahen öldürmeye ve zinaya ruhsat yoktur.⁷⁶¹

Serahsi, "kalbi tasdik ve dil ile ikrar marifetten sonra kesin farzdır. Şu kadarı var ki kalbi tasdik ömür boyu süren hiçbir halde tebdil tağyir (değişme) kabul etmeyen husustur. İkrar ise mazeretler dolayısıyla değişebilen her zaman vacip olmayan noktadır. İtikadi taraf

⁷⁵¹ Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/31.

⁷⁵² Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/32.

⁷⁵³ Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/32.

⁷⁵⁴ Allame Nizam ve Ulema-i Hind'den bir Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye fi'l-Mezhebi'l-İmam-ı Azam Ebi Hanife**, Daru İhya-i't-Türasü'l-Arabi, Beyrut, s. 5/38.

⁷⁵⁵ İbn Kayyim el- Cevziyye, **İ'lamü'l-Muvakkîn**, 4/83

⁷⁵⁶ Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/36; Zeydan, **el-Veciz**, 131.

⁷⁵⁷ Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/36;

⁷⁵⁸ Cebbûrî, 26.

⁷⁵⁹ Bardakoğlu, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/37; Zeydan, **el-Veciz**, 142.

⁷⁶⁰ Cebbûrî, 22.

⁷⁶¹ Serahsi, **el-Mebcut**, 24/39; Turî, 8/134; İbn Abidin, 6/149.

dinin aslından olup terki durumunda inkar söz konusu olurken ikrarda ise, eğer istihfaf söz konusu değilse inkar da söz konusu değildir. Zira ikrar dinin aslından değildir.”⁷⁶²

Modern hukukta da ikrah anlayışı vardır. Hukuksal işlemin sakatlığı ve çeşitleri içinde kasıtlı olmayan uygunluk başlığında ele alınır. Bir kimsenin yapmak istemediği bir irade beyanına zorlamaktır. Bir zorbanın bankadan tabanca tehdidi ile para alması veya bir tüccara zorla çek imzalatması gibi. Bütün bu hallerde irade beyanı iç iradeye uymamaktadır. Sakat irade beyanı kural olarak onu yapanı bağlamaz.”⁷⁶³

VIII. HAYIZ HALİ RUHSATI

İbn Kayyim, İbadet-maslahat-ruhsat ilişkisini kurar ve “kulların maslahatlarını en iyi bilen yaratıcısı bilir. Hayızlı kadının orucunu sonradan tutması-namazı değil-İslam Hukukunun güzelliğe, hikmete ve mükelleflerin maslahatlarına riayet etmesinin inceliğine işaret eder, demektedir. Hayızlı kadın hayız halinde kılamadığı namazlarını, temizlik zamanlarında kıldığı namazlarının tekerrürüyle kendisi için gerekli olan maslahatları temin ederken oruçta durum böyle değildir. Namaz devamlı tekerrür eden bir ibadet iken oruç farklıdır. Orucu kaza etmese onda kendisi için gerekli olun maslahatları kaçırmaması söz konusudur. Oruç sadece bir aydır. Dolayısıyla Allah’ın oruç ibadetine yerleştirdiği tahsili gerekli maslahatlar ve iyilikler bu şekilde tahsil edilmiş olur” der.⁷⁶⁴ Namazın adem-i kazasına ruhsat verilmesi tahfif içindir. Günde beş vakit tekerrür eden namaz gibi bir ibadeti kaza etmek o kadar kolay değildir. Sıvı-ı Ramazan yılda bir kez farz olunca sene içinde bir kaç günlük orucu kaza etmek daha kolaydır.⁷⁶⁵ Hayız, hayızlı kadından namazı düşürür ve ona oruç tutmak haram olur. *Çünkü namazı kaza etmekte namazın fazlalığından dolayı harec vardır. Orucu kaza etme de ise harec yoktur.*⁷⁶⁶ Yani, “malülen bidefi’l-harec” dir.⁷⁶⁷ Şafiilerde aynı görüştedir.⁷⁶⁸ Özürlü ve hayızlı kadın, Şia İmamiye kolunda da orucunu kaza eder, namazını kaza etmez. “Cafer-i sadık: Orucunu kaza eder, namazını kaza etmez. Çünkü Allah’ın Resulü Fatıma’ya ve müminlerin hanımlarına böyle emrediyordu” der.⁷⁶⁹

⁷⁶² Serahsî, *Usûl*, 1/11.

⁷⁶³ Bilge, 262.

⁷⁶⁴ İbn Kayyim, *İlamü’l-Muvakkîn*, 2/60.

⁷⁶⁵ Naim, 1/233.

⁷⁶⁶ Merğınani, 1/31.

⁷⁶⁷ Kâsânî, 1/303;

⁷⁶⁸ Şirbinî, 1/109; Şafî, *Ümm*, 1/129-132.

⁷⁶⁹ Şeyh Sadük, 2/94.

XI. İBADETLERDE ŞEKLİ RUHSATLAR

İbadetlerin ifasında herhangi bir sıkıntı ve engelle karşılaşıldığında alternatif ibadet biçimleri, telafi imkanları veya mazeretten dolayı muafiyetler söz konusu olmuştur. Söz konusu bu anlayışlar daha sonraki İslam hukukçuları tarafından sistemleştirilmiştir.⁷⁷⁰

Hastanın namazı: Hastalık, acziyettir. Hastanın kıyama gücü yetmemesi ve kıyama gücü yetse ama bu durumda da şiddetli bir zararla karşılaşacağından korkması durumudur. Rûku ve secdeye gücü yetmemesi durumunda ima eder. Ayakta namaz kılamayan kişi meşakkat sebebiyle namazını oturarak kılar. Her ne kadar bu kişi namazın rükünlerinden birisini ihlal etmişse de onun hakkında kıyam oturmaya intikal etmiştir. Burada ki meşakkatin olması hakiki ruhsatın olmasına sebep olmuştur.⁷⁷¹

Serahsi, bunu açıklarken, nafilelerin hükmünün yapanın sevap alacağı terk edenin ise cezalandırılmayacağı şeklinde olduğunu belirttikten sonra, bundan dolayı biz nafilelerin kıyama kudreti olsa bile oturularak kılınabileceğine, kıbleye dönmese bile binitinden inmeye gücü yetenin inmeden binit halinde ima ile kılınabileceğine cevaz verdik, der.⁷⁷²

Korku namazını da şekli ruhsatlara sokabiliriz.⁷⁷³ Nafilelerin hayvan üzerinde kılınabilmesi şekli ruhsatlara sokabiliriz. Bu konuda mezhepler arasında ittifak vardır. Mesela, kıbleye dönmek, namaza kadir olanlar için şarttır. Şiddetli korku anında ve seferdeki nafilelerde ise şart değildir. Yolcu binitli ve yürüyerek nafile kılabilir. “Çünkü nafile yolcu hakkında genişletilir. Yolcu, mazeretsiz bile olsa kıbleye dönme şartı düşer. Bu Tıpkı gücü yetenin nafilayı oturarak kılması gibidir. Hazarda nafilelerde kıbleye dönmek farzdır. Şiddetli korku anında ise bu şart kalkar. Zira ayette “Eğer korkarsanız, oturarak ve binerek kılabilirsiniz. İbn Ömer, ‘yani kıbleye dönerek veya dönmeyerek’ kılabilirsiniz, der”, demektedir.⁷⁷⁴ Binit üzerinde namaza ruhsat vardır.⁷⁷⁵ Hasta kıyamda durmaktan aciz olursa oturarak kılar ve oturarak rûku ve secde eder. Hz. Peygamber (sav) İmran b. Huseyne “Ayakta kıl, eğer ayakta kılamıyorsan oturarak kıl, eğer buna da gücün yetmiyorsa yan yatarak ima ederek kıl”,⁷⁷⁶ demiştir. Çünkü “*et-Taatu bihasebi'l-taka*” yani *ibadetler kuvvet ve güce göredir. Çünkü ona misli ile genişletilmiştir.* “Hasta ayakta kılar,

⁷⁷⁰ Koca, Ferhat, “İbadet” mad. DİA, İst. 1999, 19/243.

⁷⁷¹ Şatibî, *el-Muvafakat*, 1/268.

⁷⁷² Serahsî, *Usûl*, 1/115. ; Yine, el-Gazzali, *İhya-u Ulumi'd-Din*, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1967, s. 1/329-335.

⁷⁷³ Meydanî, 1/124; Mehmed Zihni Efendi, *Nimetü'l-İslam*, Milli Gazete Y, İst., 1998, s. 1/395.

⁷⁷⁴ Şirbini-Nevevî, *el-Muğni'l-Muhtac şerhu'l-Minhac*, 1/142; Nevevî, *Şerhu Sahih-i Müslim*, 5/216.

⁷⁷⁵ el-Hindî, *Kenzü'l-Ummal*, 8/385.

⁷⁷⁶ Buharî, *Taksir-i salat*-19 (2/41).

eğer ayakta gücü yetmez ise oturarak kılar; eğer buna da gücü yetmezse kafası ile ima ile kılar. Eğer buna da gücü yetmezse Yüce Allah onun özrüne kabule en layık olandır".⁷⁷⁷

Rüku ve secdeye gücü yetmeyen kişi ima ile kılar; secde de rüku'dan biraz azla eğilir. Oturarak gücü yetmeyen yan yatarak veya sırt üstü yatarak; ayaklarını kibleye uzatarak, rüku ve secdesini ima ederek kılar. Eğer buna da gücü yetmez ise namazını te'hir eder; ne gözü ne kalbi ne de kaşları ile ima eder.⁷⁷⁸ Salat-ı mefruza da ise istikbal-i kiblenin terk olunmaması vacip olduğuna hadiste geçen "farz kılmak niyet ettiğinde ise inip kılardı" ifadesi delildir. Bu hususta icma-ı Fukaha vardır. Yalnız şiddetli korku zamanında Kible'den inhirafa ruhsat verilmiştir.⁷⁷⁹

Kıyamda duramayan hasta oturarak kılar. Rüku ve sücoda gücü yeten bu rükünleri yerine getirir.⁷⁸⁰ Sonuç olarak, nafile namazlar mazeret sebebiyle farz namazlar ise acziyet sebebiyle oturarak kılınabilir.⁷⁸¹

X. HARAMA BAKMA VE DOKUNMA RUHSATI

Harama bakmama ve dokunmama konusunda ayet ve hadislerde deliller vardır. Nitekim "Allah bakana da baktırana da lanet etsin" Yani kast ve ihtiyariyle bakana ve bakılanın özür ve zarureti olmaksızın.⁷⁸² Yine, "Mümin kadınlara söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar, namus ve iffetlerini esirgesinler."⁷⁸³

Dokunmanın hükmü bakmanın hükmünden daha ağırdır. Öyle ki şehvetli dokunmaktan hürmeti müsahera meydana gelirken bakma da sadece ferce bakma da hürmeti müsahera meydana gelir. Bundan dolayı hür bir kadının erkeğin avret mahalli dışına bakması helal olurken dokunması helal olamaz. Çünkü eğer şehvet duyulacak genç bir kadın ise dokunma daha ağırdır. Eğer şehvet duyulmayacak ihtiyar bir ise onunla musafaha etme ve dokunmada bir sakınca yoktur. Rivayetlere göre Nebi (sav) biat ederken ihtiyar kadınlarla musafaha ediyor ve genç kadınlarla musafaha etmiyordu. Her ne kadar Hz. Aişe bu hadisi reddetse ve kim Allah'ın Resulü ecnebi bir kadına dokunmuştur derse; bu Allah'ın Resulüne en büyük iftiradır dese de genç kadınlarla, bir tasın içine koyduğu suya ellerini daldırarak biat alıyordu. Keza Hz. Ebu Bekir hilafeti zamanında süt anne

⁷⁷⁷ Merğinanî, 1/88; Meydanî, 1/72; Molla Hüsrev, **ed-Düreru'l-Hukkam fi Şerhi Gureru'l-Ahkam**, 1/128; İbn Teymiyye, **el-Münteka min Ahbari'l-Mustafa**, 1/661; **Aliyyül-Karî**, 3/320.

⁷⁷⁸ el-Kudûri, Ebû'l-Hasenel-Bağdadî, **Kitabü'l-Kudûri**, Salah Bilici Kitabevi, İst.1975, s. 18.

⁷⁷⁹ Naim, 2/341.

⁷⁸⁰ Şafîi, **el-Ümm**, 1/163.

⁷⁸¹ Kastalanî, 2/38.

⁷⁸² Aliyyül-Karî, 6/290.

⁷⁸³ Nur Suresi, 24/31.

aramak için gittiği kabilelerde ki ihtiyar kadınlarla musafaha etmiştir. Yine Hz. Abdullah b. Zübeyr, hastalık sebebiyle hasta bakıcı olarak tuttuğu ihtiyar kadın onun başını kaşıyıp ve ayağını masaj yapmıştır. Zira haramlık şehvet gerekçesiyledir.⁷⁸⁴ Eğer şehvet korkusu olmayacak ihtiyar bir kadınsa fitne korkusu ortadan kalmıştır. Şehvetle bakmak hiçbir zaman helal olamaz. Ancak şahitlik, hüküm verilmede o kadının ikrarını gerekliliği gibi *zaruretler* olursa bu durumda bakmada bir sakınca olmaz. Zira bu durumda *zaruretler yasakları mübah kalmıştır*. Ancak burada niyetin belirleyiciliğine dikkat çeken Serahsi, şehadet ve hüküm vermede ki gerekçe kasdı ile olmalı sırf kaza-i şehvet için olmamalı diyerek şu örneği verir. Müslümanların esir çocuklarını kalkan olarak kullanan kafirlere Müslümanların silahlarını kafirlere isabet ettirmek amacıyla atmalıdır her ne kadar Müslüman çocuklara isabet etme ihtimali olsa da, der.⁷⁸⁵ Keza evlenmek istediği kadına şehvet duyma korkusu olsa da yine bakmasında sakınca yoktur. Nitekim Efendimiz, Muğire b.Şubeye, evlenmek istediği kadına bakmasını emretmiş ve bu sizin aranızda oluşacak ülfet için en uygun olanıdır, demiştir.⁷⁸⁶ Zira *maksadı kaza-i şehvet değil bilakis sünneti ikamedir*.⁷⁸⁷ Zaruretler gibi mazeretler sebebiyle avret mahalline bakmada bir sakınca yoktur. Yine doğum anında kadın kadının avret mahalline bakabilir. Yine erkek ihtiyaç duyulduğunda hastalık nedeniyle iğne yapılacak yere bakabilir. Zira *zaruret gerçekleşmiştir*. İğne tedavidendir. Zarurete mebni, iğne yapılacak mahalli iğneciye göstermekte bir sakınca yoktur. Zaruret şehvi gerekçelerle olmaz.⁷⁸⁸

Önce bayan doktor getirmeye çalışılır. Eğer kadın orayı tedavi edebilecekse kadının tedavisi caizdir. Çünkü hemcinsin bakması daha hafiftir. Ancak onu tedavi edebilecek bir kadın bulması mümkün olmayıp ve hasta kadının hayati tehlikesi olacaksa kadının tedavi dışındaki yerleri örtülerek sadece hastalığın tedavisi gerekli olan yere bakmak şartı ve başka yerlerden gözünü sakındırarak tedavi etmesinde bir beis yoktur. Çünkü farklı cinslerin birbirlerine bakması daha tehlikelidir. Burada ki durum ölüm tehlikesi zarureti olup zaruretlerde miktarla sınırlıdır.”⁷⁸⁹ El ve yüzün açılmasında alıp verme gibi

⁷⁸⁴ Bu konuyla ilgili geniş açıklama için Zekeriyya Güler, **Kırk Hadiste Kadın**, Uysal Y., Konya.1997, adlı eserin “Kadınlardan alınan beyat şekli ve onlarla tokalaşmanın hükmü, s. 251-257”, bölüme bakılabilir.

⁷⁸⁵ Buharî, Nikah-35 (6/131) ; Müslim, Nikah-12 (2/1040) ; Ebu Davud, Nikah-17/18(2/566); Aliyyül-Kârî, 6/281; Serahsî, **Mebcut**, Çağrı Y, İst.s.10/154; Merğinanî, 4/84.

⁷⁸⁶ Aliyyül-Kârî, 6/281.

⁷⁸⁷ Serahsî, **Mebcut**, 10/155; İbn Abidin, 6/370; Örneğin, Nevevi; Bakması mümkün olmazsa güvenilir bir kadına baktırır ve evlenmek istediği kadından bilgi alır, diyerek bu konudaki müstakbel maslahata vurgu yapmaktadır. (Nevevî, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 9/214); Aliyyül-Kari, 6/278-279-284.

⁷⁸⁸ Serahsî, **Mebcut**, 10/156.

⁷⁸⁹ Serahsî, **Mebcut**, 10/156; Merğinanî, 4/84.

muamelelerde ihtiyaçtan dolayı zaruret vardır, der.⁷⁹⁰ Başkasının tedavi için hastalık yerine bakmak ve dokunmak zaruret ve hacet tahakkuk ederse caizdir.⁷⁹¹ İhtiyaç olmaksızın yabancı kadına bakmak asla caiz değildir. Kişi, mahremlerinin göbekte diz kapağı arasına bakabilir. Nikah için, yüz ve ellerine (keff), tedavi için gerekli olan her yere bakabilir, şahitlik ve muameleler için yüze bakabilir.⁷⁹²

XI. KAÇINILMASI MÜMKÜN OLMAYAN RUHSATLAR

(YA DA UMUMİ BELVA DURUMU)

Bu bölümde verilen örnekler ruhsatın genel tanımına bire bir uymamakla birlikte ancak kelime anlamındaki “teysir, tahfif, izale-i meşakkat, raf-ı harem, mafıyyün an” gibi noktalardan hareketle ruhsat olarak telakki edilebilir. Kaçınılamaz olanlar affedilmiştir. Buna cevaz verilmesi istihsan yoluyla. Oruçlu adamın boğaz ve burnuna toz-toprak kaçsa bunlar oruca istihsanen zarar vermez.⁷⁹³ Mesela, Hanefiler, istihsanı; “belva ve zarurete dayalı,⁷⁹⁴ güçlüğü kaldırma esasına dayalı istihsan” diye ayırımı tabi tutarlar.⁷⁹⁵ Nitekim Serahsi, oruçlu insanın nefes alırken boğazına bir şeyin kaçması onun orucuna bir zarar vermez. Oruçlu adama nefes almayı yasaklayalım mı? dercesine, oruçlu elbette nefes almaya mecburdur. *Çünkü teklif vüsat/güç nisbetindedir, der.*⁷⁹⁶

Namaz kılan kişinin elbise, beden ve namaz kıldığı yerde ki necaseti temizlemesi vaciptir. Ancak harem ve meşakkati def etmek için kaçınılamaz olanlar affedilmiştir. Çünkü Allah bize dininde zorluk kılmamıştır. Müslümanların sokakları çalıntı ve gasb edilen şeylerden hali olmamasına rağmen galib-i hale/genel durum itimat edilerek oralardan bir şeyler almak mübahtır. Bu gerekçe az olandan kaçınılması/ihtiraz ve sakınılması/ımtina edilmesi mümkün olmamasındandır. Dolayısıyla da az necaset, az açıklık “*def’an li’l-harem*” olarak muteber kabul edilmemiştir.”⁷⁹⁷ Her mezhep kaçınılmaz olanlarda ruhsat için belli şart ve prensiplerde koymuşlardır. Yine her mezhebin kaçınılamaz olanlara ait ruhsat anlayışları da vardır.

⁷⁹⁰ Merğınanî, 4/83.

⁷⁹¹ Turî, 8/352.

⁷⁹² İsfıhanî, **Metnü Ebi Şuca**, 40. Bu konu da geniş bilgi için bkz, Zeydan, Abdülkerim, **İslam Hukukunda Zaruret**, çev.Hayrettin Karaman, Diyanet Dergisi,1974, c. 13/4-5-6 sayıları.

⁷⁹³ Serahsî, **el-Mebcut**, 3/93.

⁷⁹⁴ Yavuz, 271

⁷⁹⁵ Yavuz, 319.

⁷⁹⁶ Serahsî, **Mebcut**, 3/98.

⁷⁹⁷ Merğınanî, 4/271.

Kaçınılması mümkün olmayanlar ruhsatlarına örnekler: Hanefilerce, çöp tozları, görülmeyecek kadar ince olan idrar sıçramaları, zaruretten dolayı yok sayılmıştır (ke'l-adem li'z-zarureti), kaba ve kuyuya düşen küçük deve ve koyun pislikleri,⁷⁹⁸ domuzun tüyüne cevaz verilmesi yani onun müntefaun bih kabul edilmesi ipekçiler/yün işleriyle uğraşanların muhtaç olması zarureti dolayısıyladır⁷⁹⁹ çünkü az miktarda ki ipek mafiiyyün anh'dir.⁸⁰⁰ Malikilerce, emzirdiği çocuğun bevli ve kakasından emzirenin elbise ve bedenine isabet eden şey affedilmiştir. Ancak yine de namaz için temiz elbise giymesi menduptur; yine yağmurun yerdeki pislikleri sıçratması da affedilmiştir.⁸⁰¹ İmam Malik abdestsiz Mushaf'a dokunma konusunda *çocuklara ruhsat verdi. Çünkü onlar mükellef değildirler.*⁸⁰²

Şafiilerce, sağılan hayvandan süt kabına düşen pislikler, arı kovanından diğer hayvanların bıraktığı küçük pisliklerin bala düşmesi⁸⁰³

Hanbelilerce, basit kan, kusmuk ve irinler, kaçınılması mümkün olmayan idrar akıntısı, insanın gözüne ilişen ve yıkanması göze zarar verecek necasetler.⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ Cezîrî, 1/31.

⁷⁹⁹ Mevsilî, 1/17.

⁸⁰⁰ Turî, 8/347.

⁸⁰¹ Cezîrî, 1/28.

⁸⁰² İbn Rüşd, 1/86.

⁸⁰³ Cezîrî, 1/32.

⁸⁰⁴ Cezîrî, 1/33. Daha geniş bilgi için bkz, Cezîrî, 1/27 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MAKASID AÇISINDAN AZİMET VE RUHSAT

I. UYGULAMA AÇISINDAN RUHSAT

Bu bölümde sosyal hayatta azimet ve ruhsata yaklaşımlarımıza değineceğiz.

A-Ruhsatla Amelin Şartları: Ruhsatla amelin şartlarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Ruhsat masiyet üzerine olmamalıdır. Mesela, Şafii mezhebinde, başkasını öldürmek için; Allah'ın yasakladığı şeylerin -uyuşturucu vs- ticaretini yapmak gibi amaçlarla yolculuk yapan kişiler yolculuk ruhsatlarından -namazları cem, cuma namazı ve cemaati terk, üç gün mestler üzerine mesh gibi- faydalanamazlar.

2-Ruhsata sırf ruhsattan faydalanmak amacıyla yaklaşılmamalıdır.⁸⁰⁵ Örneğin, Maliki Ebu Bekr İbn Arabi, namazı kasr etmek ve orucu tutmamak için şekilci bir tavırla hemen memleketin dışına çıkanlardan bahsederek, bir kavim dini oyuncak haline getiriyor, diyerek konuya dikkat çeker.⁸⁰⁶ Oruçtan kaçmak arzusuyla yolculuk yapan kişi bazı müctehitlere göre seferde oruç tutmama ruhsatından faydalanamaz. Keza bir beldeye iki yol olsa birisi uzun birisi kısa olsa, sırf seferde namazı kasr ruhsatından faydalanmak için uzun yolu tercih eden kişi namazı kasr etme ruhsatından faydalanamaz.⁸⁰⁷ Nitekim, Hz. Peygamber (sav), Ramazanda *ruhsatsız olarak* bir gün oruç tutmayan kişiye senenin hepsini oruç tutsa bile ona kafi gelmez/sevabına ulaşamaz.⁸⁰⁸ buyurmuştur. Zehebi, Ramazan ayında maziretsiz olarak oruç tutmamanın büyük günahlardan olduğunu söylemektedir.⁸⁰⁹

3-Ruhsattan faydalanma niyetinde olan kişi, dinin hükümlerine muhalif bir niyet taşımamalıdır.⁸¹⁰ Şarii ruhsatlar için illet ve sebepler koymuştur. Bu illet ve sebepler aranmalıdır.⁸¹¹

⁸⁰⁵ Örneğin, Medeniyetin icabatından olarak, hatta zaruriyat, dörtten yirmi dörde çıkmış; tiryakilikle, *görenekle ve itiyadla hacat-ı gayri zaruriye*, hacat-ı zaruriye hükmüne geçmiş. Ahirete imanı olduğu halde, "Zaruret vardır" diye zaruret zannıyla dünya menfaati ve maişet derdi için, dünyayı ahirete tercih ediyor. Şu örnek de zaruret ve dolayısıyla ruhsata yaklaşımda bize ölçülü bir bakış açısı sunuyor. "Gerçek bilgi Allah katındadır. Madem ihtiyaca binaen ruhsat oluyor. Elbette yalnız süs için, ihtiyaçsız dişleri kaplamak ve doldurmak için bu ruhsattan istifade edemez. Çünkü hatta zaruret derecesine geldikten sonra böyle umumü'l-belva'da, eğer bilerek su-i ihtiyarıyla olsa, o zaruret ibaheye sebebiyet vermez. Eğer bilmeyerek olmuş ise, zaruret için elbette cevaz vardır". (Bediüzzaman, **Emirdağ Lahikası**, Yeni Asya Y, İst, 2001, s. 456; **Barla Lahikası**, Yeni Asya Y, İst.2001, s. 158.)

⁸⁰⁶ İbn Arabî, Ebi Bekr Muhammed b. Abdullah, **Ahkamü'l-Kur'an**, thk: Muhmmmed Abdülkahir Ata, Daru'l-Fikr, by, s. 1/615-616.

⁸⁰⁷ Kalacî, 1/941.

⁸⁰⁸ İbn Mace, Sıyam-14 (1/535).

⁸⁰⁹ ez-Zehabî, Hafız Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Kitabü'l-Kebair**, Daru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, ty, yeni baskı, 6. Kebire, s. 41.

⁸¹⁰ Kalacî, 1/941.

4- Dihlevi'nin, Huccetüllahi'l-Baliğa adlı eserinden ruhsatın esrarı, adlı bölümden birkaç pasaj aktarmak yerinde olacağı kanısını taşıyoruz.

Emredilen şeyi işlemeye zaruri bir mani varsa onun yerine bir başka şey ikame edilir: Durum böyle olunca *yani zaruri bir mani olursa onun yerine alternatif bir teşri olması gerekir*. Çünkü mükellef bu durumda iki şey arasında kalmıştır. Ya emredilen teklifi meşakkat ve güçlükte birlikte yapacaktır ki bu, hukukun niçin vaz' olunduğu sırrının hilafıdır. Hukuk zorluk için değil, kolaylık içindir.⁸¹²

Amelin vakti geçmesi durumunda kaza imkanının meşruiyeti gerekliliği: Amelin vakti geçmişse kazanın meşru olması gerekir. Amelin kolayca yapılabilmesi için *ruhsat* gereklidir. Ancak rahat ve zor anlarda terk edilemeyen asıllar vardır. Bu bir şeyin hakikatine dahil olan, ayrılmaz parçası olup ve onsuz asıl maksadın hesaba katılamayacağı asıldır. Tazim ve saygıda taharet ve huşu'nun bulunması gerekliliği gibi. Bu hasletler ortadan kalkarsa amelden arzu edilen maksat gerçekleşmeyecektir.⁸¹³ Yine, *zor anlarda ruhsatın gündeme geldiği asıldır*. Bu tekmili olan asıldır. Yani bu *tekmili asıl* başka bir maksadın herhangi bir vakitte lazım olabileceği şeydir. Yani asıl maksadın kamilen yapılabilmesi için bir araç konumundadır. Bu kısımda ikrah anlarında ruhsatlar gündeme gelir. Karanlık gecelerde istikbali kible için taharri şartının kalkması ruhsatı, elbisesi olmayanın setr-i avret şartını terk etme ruhsatı, suyu bulamayanın teyemmüm yapma ruhsatı, fatiha okuyamayanın dualardan bir duayı okuyabilme ruhsatı, kıyama gücü yetmeyenin oturarak veya yatarak namaz kılabilme ruhsat, gücü yetmeyenin rüku ve secde yapmama ruhsatı gibi.⁸¹⁴ *Asıl ibadetin yerine geçen alternatif ibadette asıl ibadete dönük bir işaretin olması gerekir*.

5-*Her zorlukta ruhsat olma zorunluluğu olamaz*. Çünkü harenin farklı çeşitleri vardır.⁸¹⁵

B-Ruhsatların Peşine Düşmek: Ruhsatların peşine düşüp hayatı ruhsatlarla yaşamaya çalışmak haramdır. Bu dini hem bozmaya hem de dinden çıkmaya neden olur. Bundan dolayı İslam Bilginleri ruhsatın peşine düşmenin helal olmadığını ve bunun fasıklık olduğunu kabul ettiler.⁸¹⁶ Ruhsatları tettebbu': "Ben Hanefiyye-i semha olarak

⁸¹¹ Selim, 68.

⁸¹² Bakara Suresi, 2/185.

⁸¹³ Dihlevî, Şah Veliyyullah, **el-Huccetüllahi'l-Baliğa**,thk:Muhammed Şerif es-Sükkar, Daru-İhyai'l-Ulum, Beyrut, ty, s.1/299.

⁸¹⁴ Dihlevî, 1/300.

⁸¹⁵ Dihlevî, 1/301.

⁸¹⁶ Kalacî, 1/941.

gönderildim”⁸¹⁷ ve “Hz. Peygamber(sav) ve İslam’ın hükümleri kulların maslahatlarını gerçekleştirmek için gelmiştir”, gibi delillerden yola çıkanların ruhsatların peşine düştüğünü söyleyen Şatibi, sözlerini şöyle sürdürür: “Hz. Peygamber’in (sav) Hanefiyye-i Semha olarak gönderilmesi” İslam’ın asıllarına bağlı olması itibariyledir.

Ruhsatların peşine düşüp mezheplerin ruhsat içtihatlarını iştahla araştırmak dinin asıllarına uymak değildir. Bu nefislerin heva-i yaklaşımlarına meyildir. Halbuki Din heva-i arzulara tabi olmayı yasaklamıştır. Bunlar müttetekün aleyh olan asıllarla zıttır.⁸¹⁸ Bu tavır içinde olanların delile tabi olmayı terk etmeye ve memnu telfike saplanma ihtimali vardır.⁸¹⁹ İki kavilden en kolayını almak, tekliflerin meşakkat vardır diye ihmaline sebep olma ihtimali vardır.⁸²⁰

C-Hukuki Hükümlerin En Kolayını Almak: Zuhayli, Hukuki hükümlerden en kolayını almak; Ref-ı harac, kolaylık, müsamaha, insanların yeni değişen maslahatlarını gözetmek, gibi noktalardan hareketle inceler.⁸²¹

Hukuki hükümlerden en kolayını almak (ruhsatları tetebbu’): Eğer kişinin dinde tabi olacağı bir görüş mezhepte yoksa o zaman ruhsatları aramak ve en kolay olanı almak caizdir. Bu durumda kişi olağan olmayan bir durumda demektir ve en kolay görüşü alır ve onu kullanır. Bu konuda ki sekiz ayrı görüşü Zuhayli almış ve incelemiştir. Bu görüşlerin üç tanesini daha önemli bulmuştur. Bizde bunlardan iki tanesini burada zikr edeceğiz.

1-Bu gruptakiler “en kolay olanı almak” almak için ruhsatların peşine düşmenin caiz olmadığını söylerler. Burada dinin yasakladığı hevaya tabi olmak söz konusudur. Kitap ve sünnet bunu yasaklamıştır. Ammar hadisindeki Allah’ın Resulü (sav) “en kolayını” alırdı ifadesinin “en doğru olanını-en zor olanını “ alırdı şeklinde rivayetlerinin olduğundan yola çıkmışlardır. İhtilaftan kurtulmak için ihtiyatlı olanı yani en zor olanı ve en kuvvetli olanı olmak gerekir. Zira dinin izzetine tabii olan takva sahibidir. Dine karşı lakayt davranan ise mübtedi’dir (bidatçi).⁸²²

2-Bu gruptakiler biraz daha orta yolu tutmuşlar ve eğer dinin prensiplerine mani bir husus yoksa-memnu telfik gibi- en kolayını almak caizdir. Kitapta, fiili ve kavli sünnette

⁸¹⁷ el-Buharî, Ebi Abdullah Muhammed b.İsmail (Fazlullah Ceylani şerhi ile: **Fazlullahi’s-Samed fi Tavzihi Edebü’l-Müfred**), Mektebetü’s-Selefiyye, Kahire, 1388, Hüsnü’l-Huluk-9 (1/386).

⁸¹⁸ Nisa Suresi, 4/59; Şatibi, **el-Muvafat**, 2/510.

⁸¹⁹ Şatibi, **Muvafat**, 2/512.

⁸²⁰ Şatibi, **Muvafat**, 2/515.

⁸²¹ Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletühü**, 1/89-90.

⁸²² Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslami ve Edilletühü**, 1/100.

bunun delilleri vardır. “Ben hanefiyye-i semha olarak gönderildim”, “Allah farzlarını farz olarak; Sünnetlerini sünnet olarak; Hadlerini had olarak; Haramlarını haram olarak belirledi. Ve dini kolaylık (sehlen), hoşgörü (semhan), genişletici (vasian) ve zor olan bir şey olarak koydu.”⁸²³

Burada zorluk ve kolaylık arasında bir denge ve muvazene vardır. Dolayısıyla heva-i ve şehvi yaklaşımlar korkusu, mütefekün aleyh görüşlerin zamanla yerini muhtelefün fih olan görüşlere bırakma riski, delili terk etme ve hukuki hükümleri ıskat etme endişesi, mennu telfik gibi nedenlerden dolayı ihtiyati yaklaşım esas olmalıdır.⁸²⁴

D-Ruhsatları Hiç Kullanmamak: Müslümanların kendini zorlayarak ruhsatı terk etmesi da caiz değildir. Yala b. Ümeyye, Hz. Ömer’e, “Yeryüzüne sefere çıktığınızda size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size günah yoktur”⁸²⁵ ayetini okuyarak, ama insanlar şimdi güvendedirler, dedim. Hz. Ömer: Senin beğendiğini bende beğenmiş ve Allah’ın Resulüne sormuştum. Hz. Peygamber (sav): “Bu Allah’ın size verdiği sadakasıdır. Öyleyse Allah’ın sadakasını kabul edin” buyurdu.⁸²⁶ İmam-i Şafii, ruhsatı kullanmamanın bir basite indirgeme şeklinde olmaması yani “tehevünen” olmamasını belirterek meseleye ahlaki bir yaklaşım getirir. “İtmam ile farzın aslına, kasr ile ruhsata uymuş olurlar. Her ruhsat hakkında dediğimiz gibi, ancak kişinin ruhsattan yüz çevirmek maksadıyla namazı tamamlaması hali müstesna, itmamı ayıplamaya mahal yoktur. Yine İmam-ı Şafii, Ebu Eyyub-el Ensari’den naklen, “Ben Allah’ın Resulünü mestler üzerine mest yaparken ve bunu emrederken görmüş bulunmaktayım. Ne var ki bana ayakları yıkamak daha hoş gelmektedir. Sözü de Şafii’nin değerlendirilmesine bir başka örnektir.”⁸²⁷

Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: Müslüman insan, Allah’ın kendine sunduğu ruhsatları yeri geldiğinde kullanmalıdır. Sıcığın altında oruçlu bir şekilde beklemeyi takva nişanesi olarak sayan sahabenin ibadetinin iyilik olmadığını bizzat Hz. Peygamber, belirtmiştir. Nitekim Ebu Derda “Çok şiddetli sıcakların olduğu Gaza’larda bizden Allah’ın Resulünün dışında hiç kimde oruç tutmazdı”, demektedir.⁸²⁸ Hadislerde geçen ruhsat vurguları bize ruhsatın hafife alınacak bir şey olmadığını gösteriyor. “Allah’ın size

⁸²³ Hindî, **Kenzü’l-Ummal**, 1/373.

⁸²⁴ Zuhaylî, **el-Fikhü’l-İslami ve Eddilletühü**, 1/105.

⁸²⁵ Nisa Suresi, 4/101

⁸²⁶ Darimî, **Salat-179** (1/293); İbn Mace, **İkame-73** (1/338-339); Kalacî, 1/941.

⁸²⁷ Çakan, İ.Lütfî, **Hadislerde İhtilaf ve Çözüm Yolları**, İFAV Y, İst. ty, 2. baskı, s. 178.

⁸²⁸ Ebu Davud, **Seferde oruç-45** (2/298).

verdiği ruhsatları alınız”⁸²⁹ “Şüphesiz Allah azimetini aldığınızı sevdiği gibi ruhsatını almanızı de sever”⁸³⁰ Bu ifadeler ruhsatın ne küçümsenecek ne de sulandırılacak bir şey olmadığını gösteriyor.

II. AZİMET VE RUHSATI KULLANMADA TEDRİC

Tedricilik: Tedricilik emirlerin sırasıyla ve ihtiyaca göre gelmesi olduğundan Allah bu ümmete iyilik ve kerametinden indirmedeği hiçbir şey bırakmamıştır. Hepsini bu ümmete indirmiştir. Yine onun bu ümmete keramet ve ihsanından en önemlisi de bunlar bir defada kurallaştırmamış; bunları defaten ve defaten tedrici olarak kurallaştırmıştır.⁸³¹ Burada Kurban’ın peyderpey indirilmesini de zikretmek yerinde olacaktır. “Kur’an’ın peyderpey inişi, ahkâmın tedrici olarak yerleşmesini sağladığı gibi insanların ayetleri kabulünü kolaylaştırmıştır. Eğer Kur’an bir defada indirilmiş olsaydı, içinde ki emir ve nehiylerin çokluğundan ötürü bir çok insan kabule yanaşmaz hatta nefret bile ederdi.”⁸³²

Hz. Peygamber (sav) döneminde fıkhıta iki nokta göze çarpar: Teşride tedricilik.⁸³³ Güçlüğü kaldırmak.⁸³⁴ Bu prensipten de; hükümlerin hafifletilmesi ve ruhsatlar çıkmıştır.⁸³⁵ Yine İslam Hukuku yürürlüğünü temin için bir çok önlemler almıştır. Bunlardan bazıları: 1-Kolaylık prensibine yer vermiştir 2-Ruhsatlar getirmiştir 3-Zaruret prensibine yer vermiştir 4-Geçiş dönemi ruhsatlarına ve zahiri kurtarma fikrine yer vermiştir 5-Tedricilik.⁸³⁶

Yasaktan sonra gelen emrin ibahe ifade edip etmediği vücup mu ifade ettiği usul alimlerince tartışılmıştır. Genel kanaat olarak bunun mubahlılık ifade ettiğidir. Yani çeşitli gerekçelerle yasak konmuştur. Sonra da yasak için öngörülen sakıncalar kalkmıştır. Bu yasaktan sonra gelen müsaade de kullanılan izin emri özerinde durulmuştur.⁸³⁷

Nitekim bizde ruhsatın hükmünü işlerken “ruhsatın hükmünün ibahe” olduğunu söylemiştik. Ruhsatın da yine azimet emrinden sonra gelen geçici bir müsaade olduğunu

⁸²⁹ Müslim, Sıyam-93; Ebu Davud, Sıyam-45 (2/795).

⁸³⁰ Ahmed b. Hanbel, (2/108)-(4/158); San’ani, 2/78.

⁸³¹ Kurtubî, 3/52.

⁸³² es-Suyûtî, Celaleddin, **Muhtasar el-İtkan fi Ulumi’l-Kur’an**, çev: Ömer Kara, Ravza Y., İst. 1993, s. 53-55.

⁸³³ Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, 175.

⁸³⁴ Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, 177.

⁸³⁵ Zeydan, **İslam Hukukuna Giriş**, 178.

⁸³⁶ Erdoğan, 176.

⁸³⁷ Bu konuda ki görüşler için bkz. Molla Hüsrev, **Mir’ati’l-Usul fi Şerhi-Mirkati’l-Vusul**, 1/62-63; İbn Hazm, **el-İhkam fi Usuli’l-Ahkam**, Daru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty, s. 1/341. Yine özelde Hz Peygamberin kabrini ziyaret ve Genel de kabir ziyareti için bkz: Miras, **Tecrid-i Sarih tercemesi**, 4/175-197.

ama bunun zaruretle sınırlı olduğunu ve bu geçici süre içinde ruhsattan faydalanmanın bir mahzurunu olmadığını belirtmiştik.

Ruhsatın sözlük anlamlarından birisi de “Erhasa Lehü'l-Emr”: Bir fiili yasakladıktan sonra o fiil konusunda izin vermek, demektir. Keza, “Rahhastü Fülanaen”: Ona yasak koyduktan sonra izin verdim demektir. (Yasağın kaldırılması)⁸³⁸ Nitekim erken dönem İslam Hukukçularından Debusi, terim olarak ruhsatı, “*Ruhsat: Yasaklanan şeyi, yasaklandıktan sonra bir özür gerekçesiyle kolaylaştırmak amacıyla serbest bırakmaktır*” diyerek tanımlamıştır.⁸³⁹

Her iki olayda da müsaade, izin söz konusudur. Her iki olay öncesinde de bir emir veya olumsuz emir/nehî söz konusudur. Ruhsatta özüne uygun geçici bir ayrıcalık ve imtiyaz söz konusu iken; yasaktan sonra gelen emirde ise sürekli bir müsaade söz konusudur. Yasaktan sonra gelen emrin pratik karşılığı bizim ruhsat tanımlarında ve çeşitlerinde kullandığımız “külli hacet, sürekli mübahlılık” veya İbn Aşur’un ifadesi ile “genel ve sürekli zaruret” şeklinde ki ruhsatlara da benzemektedir.⁸⁴⁰

Azimet ve ruhsatta tedricilik konusunda nokta göze çarpıyor: **A-Yasaktan sonra gelen emir ibahe eder ruhsatları B-Yasaktan sonra gelen ruhsat C-Ruhsattan sonra gelen yasak**

A-Yasaktan sonra gelen emirlerdeki ruhsatlar: Bu meselenin klasik örneği de kabir ziyaretidir. Hz. Peygamber (sav) “Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Şimdi ziyaret edebilirsiniz.”⁸⁴¹ buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (sav) bir diğer hadislerinde de kabirleri ziyaret etmenin bize ölümü hatırlatacağı⁸⁴² faydasını açıklamıştır. Bu genel müsaade içerisine kadın erkek herkes girer.⁸⁴³

Peygamber efendimiz (sav): “Kabirleri çokça ziyaret eden kadınlara lanet etti.”⁸⁴⁴ Yine Peygamberimiz diğer hadislerinde “zevvarat-zairat” ifadesi çokça kabirleri ziyaret ederek diğer ev-çocuk-eş vazifelerini ihmal edenlere haml edilmiştir.⁸⁴⁵ Yani kabirleri çokça ziyaret ederek sorumlu olduğu evini ihmal eden, kocasının hukukunu çiğneyen, cahiliyye devrinde olduğu gibi erkeklerle karışık ve dikkatsiz bir vaziyette ziyarete çıkan,

⁸³⁸ İbn Manzur, 5/178.

⁸³⁹ Debûsî, 81; Buhârî, **Keşfü'l-Esrar**, 2/545.

⁸⁴⁰ İbn Aşur, 193.

⁸⁴¹ Ebu Davud, Cenaiz-76 (3/557); Ahmed b. Hanbel, (3/88); Hindî, **Kenzü'l-Ummal**, 15/646-658.

⁸⁴² Ebu Davud, Cenaiz- 77(3/557).

⁸⁴³ Kabir ziyreti ve adabı için bkz., Soysaldı, Dini Hitabet, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2002, s. 293-297.

⁸⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, 2/337); Ebu Davud-78 (3/558).

⁸⁴⁵ el-Kardavi, Yusuf, **Sünneti Anlamada Yöntem**, çev. Bünyamin Erul, Rey Y., Kayseri, 1993, 2.baskı, s. 229.

açılıp saçılan kırılıp dökülen fitne ve fesada sebep olan kabristanda sabır göstermeyerek ağlayıp feryadı basan kadınlar kastedilmiştir.⁸⁴⁶ Yasağın gerekçesi olarak “sedd-i zerîa” prensibi gösterilmiştir. Yani henüz daha yeni putperestlikten çıkan ve mezarlarını nüfus sayımına dahil edecek kadar ileri giden bir kavmin kabir ziyareti sebebiyle tevhide zarar verebilecekleri endişesidir.⁸⁴⁷ Kabir ziyareti konusunda ekseriyetin kanaati mubahlığı yönündedir. Ufak bir grup kerahetine kaidir. Fakat onlarda bunun tenzih yada tahrim keraheti olduğunda ittifak edememektedirler. Bu küçük ihtilaf nazar-ı itibara alınmaz ise şartlarına riayet şartıyla herkese kabir ziyareti kadın-erkek tavsiye edilmiştir.⁸⁴⁸ Kabir ziyareti meşrudur.⁸⁴⁹

Sonuç olarak iki olayın yukarıda emir-müsaade benzerliğinin yanında çekincemeler noktasında da benzerlikler vardır. Zaten bir rivayette de Hz. Peygamber’in (sav) kabir ziyaretine ruhsat verdiği belirtilmektedir.⁸⁵⁰ Ruhsatlar ihtiyaç sebebiyle konulmuştur. Ruhsattan önce azimetin kalplere yerleşmesi gerektiği de önemle düşünülmelidir. Zira, İslam’ı hakkıyla benimsemiş kişide tekemmül duyguları gelişir. Ancak henüz hakikatine nüfuz etmemiş kişide lakaytlık hali ve tahrip meyli vardır. Dolayısıyla *Laubaliler, ruhsatla okşanılmaz; azimetlerle şiddetle ikaz edilir.*⁸⁵¹

B-Yasaktan sonra gelen ruhsatlar:

a-“Allah’ın Resulü köpekleri öldürmeyi emretti. Size ne oluyorki köpekler ediniyorsunuz ? Sonra koyun ve ev köpeğine *ruhsat* verdi.”⁸⁵²

İmamı Şafii’ye göre, çoban, ziraat ve av gibi ihtiyaçların dışında köpek edinmek caiz, değildir.⁸⁵³ Hz. Peygamberin ilk sözünden ve sonra da verdiği ruhsattan yola çıkan mezhep imamı hadisteki ruhsatla sınırlı köpek beslemeye müsaade etmişlerdir. Genel asayişin muhkem olduğu dönemlerde evde köpek beslemenin de bir anlamı yoktu. Ama hüküm her zaman böyle mi olacaktı? Genel asayişin bozulduğu ve insanların can güvenliklerini yitirdikleri zaman evde köpek beslemek yine mekruh mu sayılacaktı? Buna cevabı evinde köpek besleyen Maliki el-Kayravani’den alalım; kendisine “ İmamı Malik

⁸⁴⁶ Güler, 304.

⁸⁴⁷ Güler, 307.

⁸⁴⁸ Koçkuzu, Ali Osman, **Hadislerde Nasih ve Mensuh**, İFAV Y., İst.1995, 1.baskı, s. 285.

⁸⁴⁹ Kastalanî, 2/398; Assaf, Ahmed Muhammed, **el-Helal ve'l-Haram fi'l-İslam**, Darü İhya-ü'l-Ulum, Beyrut, 1983, by, s. 486.

⁸⁵⁰ İbn Mace, Cenaiz-47 (1/500).

⁸⁵¹ Bediüzzaman, **Mektubat**, 462.

⁸⁵² Müslim, Taharet-26 (1/235); Darimî, Sayd-7 (2/415).

⁸⁵³ Nevevî, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 10/480.

meskun bölgede/hazarda köpek beslemeyi mekruh görüyor, sen ne dersin? Dediklerinde el-Kayravani: “Eğer İmamı Malik bu dönemde yaşamış olsaydı, kapısında köpek değil ‘‘âslan beslerdi’’, demiştir. Bu cevaptan anlıyoruz ki, ahlakın bozulup genel asayişin ortadan kalkması, normal güvenlik durumları ile ilgili olan kerahet hükmünün değişmesine neden olmuştur. Yani genel ahlakın bozulması ve fesadu’z-zamanda mekruhlar mübaha, mübahlar mekruha dönüşebilir.⁸⁵⁴

b-“Kim içki içerse ona sopa vurun, tekrar içerse tekrar vurun, tekrar içerse tekrar vurun. Üçüncüsünde ya da dördüncüsünde tekrar içerse öldürün. İçki içen bir adam tekrar tekrar içti ve sopa vuruldu. Böylece *ruhsat olsun* diye ölüm kaldırıldı.”⁸⁵⁵

Sahabeler ve sonraki nesiller hakkında nass, icma ve önceden benzeri olan bir mesele olmadığı için kıyasın da işletilemediği konularda mutlak maslahata göre hüküm vermişlerdir⁸⁵⁶. Mesela Hz. Ebu Bekir döneminde içki cezası kırk celde iken Hz. Ömer bunu seksen celde olarak uygulamıştır. Efendimizin uygulaması tazir şeklindedir. İşte bu sonuca Hz. Ömer Şarii’in tasarruflarına uygun bir maslahattan dolayı varmıştır ki bu da aklın muhafazasıdır.⁸⁵⁷

Hz. Peygamber’in burada ki uygulamasında içki ile ilgili cezanın eksiltilmesi ve hafifletilmesi söz konusudur. Hadiste sayı tayin edilmemiştir. Hatta diğer rivayetlerde kimimiz eliyle kimimiz elbisesinin bir tarafıyla ve kimimiz pabucuyla vuruyordu, denilmektedir. Genel ahlakın bozulması ve insanların had cezalarını basit görmeye başladığını gören Halid b. Velid, Hz. Ömer bir mektup yazarak: “İnsanlar içkiye düştüler, had ve cezayı küçümsemeye başladılar. Hz. Peygamber’in ashabı senin yanında, durumu onlara anlat”, demişti. Hz. Ömer’de durumu onlarla müzakere etti ve içki içenlere seksen sopa vurulmasına karar verdi. Öyle anlaşılıyor ki içki cezası “had” nevinden değildir. Bir cezanın yeterli ve yerinde olacağını zaman belirlemektedir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde yeterli olacağı düşünülen bir ceza, Hz. Ömer zamanında yeterli olmamış ve seksen sopaya çıkartılmıştır. Muhtemelen buda yeterli olmamış ki yine aynı Ömer, içki cezasına sürgün ve başı tıraş etme cezalarını da eklemiştir.⁸⁵⁸

c-“Ayşe: Hz. Peygamber, hanımların hamama girmesini yasakladı. Sonra da erkeklere peştamalla girmesine *ruhsat* verdi .⁸⁵⁹ Abdullah b. Ömer, Allah Resulü “Acem

⁸⁵⁴ Erdoğan, 176.

⁸⁵⁵ Ebu Davud, Hudud-36 (4/625).

⁸⁵⁶ Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/121

⁸⁵⁷ Rabia, *el-Amel bi'l-Maslaha*, 10/123.

⁸⁵⁸ Erdoğan, 178-179.

⁸⁵⁹ Ebu Davud, Hamam-1 (4/300).

arzını fethedeceksiniz. Orada hamam denilen evleri göreceksiniz. Oraya peştamalsız girmeyin. Kadınların hastalık ve nifaslılık hali dışında oraya girmelerine engel olun”, dedi.⁸⁶⁰ Kadınlara özel hamama kadınlar, *umum belva'dan* dolayı peştamallarıyla girerler. Halkın adeti bu şekilde olsa da peştamalsız girmeleri haramdır. Halkın adeti böyle olsa da kadın ve erkek hamama peştamalsız giremez; girerlerse şahadetleri kabul olunmaz.⁸⁶¹ Kadınların hamama girmelerini kerih görenler olsa da kadın ve erkeğin hamama girmeleri sahihtir.⁸⁶² Peygamberimiz hamama girdi mi?

İbn Abidin Haskefi'nin “Çünkü Peygamberimiz hamama girdi” hadisinin mevzu olduğunu belirtir. Ve sözü hamamların bina edilişi gagesine getirerek eğer hamamlar ihtiyaca binaen yapılıyorsa hamamların kadınlar için yapılması daha gereklidir. Çünkü onlar hayız, nifas ve güsl ihtiyaçları dolayısıyla ve soğuk su kullanmanın onlara daha zarar vermesi nedeniyle hamama daha da çok ihtiyaç duyarlar. Ben derim ki eğer kerahet sözü konusu olacaksa bu sadece kadınlara has olmamalı. Çünkü zamanımızda daha çok erkeklerden fasaka-i avam, avret-i galiza (büyük) ve hafiflerini açıyorlar. Eğer kerahet illeti “keşfü'l-avret” ise bu her iki taraf için için de aynıdır.⁸⁶³ İbn Abidin, herhangi bir kişinin hamamda gözlerini yumarak başkasının avret yerine/kasığına tüy dökücü ilaç, krem ot vs... sürmesinde bir sakınca yoktur, demektedir. Ancak bu, hemcinsler arasında olmalı, zaruret anıyla kayıtlı olmalı, gözleri kapalı olmalı alıntılarını yaparak “ben derim ki, Haskefi'nin dinden bir şeyi istihza küfürdür sözü, avret yerini “istihfaf bi'd-din olarak” açmaktır, şeklinde yorumlar.”⁸⁶⁴ Sahabelerden Halid b.Velid, Tabiundan İbn Sirin, Hasan hamama girerlerdi. Yine kadınların tesettüre riayet etmeleri şartıyla mazeretleri olmadan girmeleri caiz; keza mazeret ve hacet zamanlarında bu şartla zaten caizdir.”⁸⁶⁵

Şunu da ilave etmek gerekir ki bu konuda ki hadislerin hemen akabinde ki hadislerde Hz. Peygamber, hamamları çok olan memleketlerin feth edileceğini ve bu memleketlerde insanların hamamlara uryanen girdiklerini belirtmektedir. Yani, konuya bir illele vurgusu yapmaktadır. Uyarı ise şudur: Avret yerleri açık olarak girmemek gerekir. Bu illete karşı teyakkuz halinde olunmalıdır. Hz. Peygamber'in hamamları toptan yasaklaması doğru olmayacağı bellidir. Çünkü İslam Hukuku:

a-Toplumun genel hatlarının tamamlayıcıdır.

⁸⁶⁰ İbn Mace, Edep-38) (2/1233).

⁸⁶¹ Allame Nizam ve Ulema-i Hind'den bir Heyet, 5/363.

⁸⁶² Turf, 8/32.

⁸⁶³ İbn Abidin, 6/53.

⁸⁶⁴ İbn Abidin, 7/115.

⁸⁶⁵ İbn Kudema, 1/230.

b-Talimat ve yön vericidir.

... c-Kişinin korunmasını sağlayıcıdır.⁸⁶⁶

Bu yön vericiliğini ve toplumun genel hatlarını tamamlayıcı olmasını ifade tedricilik prensibinin katkısı büyüktür.

C-Ruhsattan sonra gelen yasaklar:

a-“Hz. Ali, Vallahi bunun sadece salime ruhsat olduğunu- başkasına değil- biliyorum.”⁸⁶⁷

İslam Hukuku bazı anlarda ön hazırlık yapmadan mevcut yapıyı değiştirmek istediği de olmuştur. İşte bu gibi durumlarda müsamaha göstermiş, görünüşte meşru olma ile yetinmiş ve böylece hukuka karşı iman ve saygıyı muhafaza etmek istemiştir.

Yepyeni bir ümmet yetiştirmek için takip ettiği metotlardan biriside tedriciliğe riayettir. Buna örnek olarak şu hadisi verebiliriz: “Evlatlık (tebenni) müessesesi kaldırıldığında Salim, Ebu Huzeyfe’nin evlatlığı bulunuyordu. Sehle b.Suhey! Hz Peygambere (sav) gelerek: “Ya Rasulallah! Ebu Huzeyfe’nin azatlısı ve evlatlığı Salim yanımıza girip çıkıyor, halbuki üstümüz başımız açık olduğu zaman oluyor, tek bir odadan başka evimiz de yok ”, dedi. Hz. Peygamber de: “Onu emzir, kendine haram olursun”, buyurdu. Sehle: “ Koskoca adam olduğu halde onu nasıl emzirebilirim?”, buyurdu. Hz. Peygamber (sav) güldü ve : “onun koskoca adam olduğunu biliyorum” buyurdu. Hz. Peygamber’in (sav) zevceleri: “Vallahi bunun Salime tanınan bir ruhsattan başka bir şey olmadığına inanıyoruz”. demişler ve böylece bir emzirme ile yanlarına hiçbir kimsenin girmesine müsaade etmemişlerdir.

Bu hadislerin değerlendirmesini yapan Muhammed Tahir b. Aşur şöyle demektedir: “Acaba gerçek bir fakih bu hadisenin, her hangi bir ön girişim bulunmadan ve bu durumda olan insanların buna karşı gerekli hazırlıkları henüz yapmadan, evlatlık müessesenin aniden kaldırılmasının bir *ruhsat* olduğunda şüphe edebilir mi? Bu konuda izin verilen *ruhsat* görünürde bir çıkış yolu aramak kaydı ile verilmiştir. Böylece hem kanuna saygı ve kısmen yan çizme hem yumuşaklık, hem de hukuki nizamın sureta da olsa korunması birlikte sağlanmış olmaktadır. Nitekim Allah Resulü (*şüphesiz bu izinden sonra ve asli prensibin vaz’ı şeklinde olmalı*) zevcelerine şöyle buyurmuştur: “ Süt emme yoluyla yanlarınıza girenler kimler bakın. Süt emme haramlığı ancak açlıktan (süte ihtiyaç

⁸⁶⁶ Karaman, Hayrettin, **Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku**, İklim Y, ist.1987, 2. baskı, s. 13-14.

⁸⁶⁷ Ebu Davud, Nikah-9 (2/551); İbn Mace, Nikah-38 (1/626).

duyduğu bebeklik halinde emdiği sütten) doğar”. Evet bu uygulama “kişiye özel” ve “geçiş dönemi” fikri ile ilgilidir⁸⁶⁸.

b-“Su, ancak sudandır”ın hükmünü Allah’ın Resulü (sav), İslam’ın ilk yıllarında elbise azlığından dolayı insanlara *ruhsat* kılmıştı. Sonra gusülle emretti. Ve ondan (su, sudandır”ın hükmünden) nehyetti.⁸⁶⁹ Nesh konusunda çalışma yapan Fıkıhçılar ve Hadisçiler burada neshten söz etmişlerdir.⁸⁷⁰ Sünen sahiplerinin (İbn Mace-Taharet,111; Ebu Davud-Taharet, 83; Timizi-Taharet, 81) “*Bu İslam’ın ilk dönemlerinde uygulanan bir ruhsattı*”, şeklinde ki bu hadis-i şerifi aldıkları bab’ların başlığı da bu bağlamda çok iyi bir tedricilik örneği veriyor.“ Sünnet yerlerinin birleşmesi” ile guslün gerekmesi hadisi, “ su, ancak sudandır” hadisinin hükmüyle tezat teşkil etmez. Bu hadis İslam’ın ilk yıllarında kadın ve gençlere verilen fetvalardandır.⁸⁷¹ Bu hadis-i Şerif İslam Hukukunun en önemli özelliklerinden olan “tedricilik”e en güzel delildir.

c-“Hz. Peygamber’le (sav) beraber cihad ediyorduk. Yanımızda (mehir olarak verebileceğimiz) hiçbir mal da yoktu. Hadım olalım mı? dedik. Hz. Peygamber (sav), Bizi bundan nehyetti ve (bize mehir olarak) elbise karşılığında kadın nikahlamamıza *ruhsat verdi*.”⁸⁷² “Allah’ın Resulü (sav) Evtas senesi mut’aya üç kez *ruhsat* verdi ve sonra onu yasakladı”⁸⁷³ “İbn Abbas: Allah’ın Resulü mut’ayı yasakladı. İbn Abbas’a mut’a sorulduğunda ‘ona *ruhsat* verildiğini işittim’, dedi. Onun mevlası, İbn Abbas’a ‘bu çok zor (killetün’n-nisa ve’l-hali’s-ş-şedid) durumlarda mı?’ dedim. O da ‘Evet’, dedi sözünü nakleder.”⁸⁷⁴ Buradaki “elbise karşılığı nikahlamak; belli bir müddete kadar yani mut’a nikahı demektir.⁸⁷⁵ Sevb/elbise bağlayıcı bir şart değildir. Mehir olarak anlaşıkları herhangi bir başka şeyde olabilir”⁸⁷⁶

Hadımlık,⁸⁷⁷ erkeklığı iptal etmektir. Allah’ın yarattığı fitratı tağyir ederek küfrani nimete düşmektir. Çünkü Allah’ın onu erkek olarak yaratması ona olan bir nimetidir. Bu şekilde kadınlaşması, nimetin kemalini noksanlaştırmaktır.⁸⁷⁸

⁸⁶⁸ Erdoğan, 28-29.

⁸⁶⁹ Ebu Davud, Taharet-92 (1/126); İbn Mace, Taharet-14 (1/200); Suyuti, **el-Ezheru’l-Müftenasira fi Ahadisi’l-Mütevâtira**, 12.

⁸⁷⁰ Abdül-Baki, 1/73; Koçkuzu, 184-187

⁸⁷¹ İbn Hümam, 1/68.

⁸⁷² Buhari, Nikah-8 (6/119).

⁸⁷³ Müslim, Nikah-3 (2/1023).

⁸⁷⁴ Buhari, Nikah-31(6/129); Ebu Hanife, İmam-ı Azam, **el-Müsned**, çev. M. Emin, Köse, 162-163.

⁸⁷⁵ Mut’a Nikahı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Soysaldı “Nisa Suresi 24. Ayeti ışığında Mut’a Nikahı” F.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi S. 2, Elazığ, 1997, s. 165-184.

⁸⁷⁶ Abdülbaki, **el-Lü’lü-ü ve’l-Mercan**, Dipnot.887, s. 1/325; Nevevî, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 9/184.

⁸⁷⁷ Hadımlıkla ilgili geniş bilgi için, el-Kettanî, **et-Teratibü’l-İdariyye**, 3/234-238, bakılabilir.

⁸⁷⁸ Askalanî, 10/150; Nevevî, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 9/185.

Mut'a'ya müsaade çok uzak mesafeli olan savaşlarda, çok zor anlarda (*diyâ, meşakkat, hacet ve azubet*) ve kadınların çok az olduğu zamanlardaydı.⁸⁷⁹ Allah-ü alem bu müsaade, mut'a yasağı gelmeden önceydi.⁸⁸⁰

Muta'nın, ilk hamlede mübah oluşu hem imanı zayıf ve hem de imanı kuvvetli olanların müşküllerini hafifletmek içindir. Aynı zamanda bu, kız alıp verme, akraba çemberinin genişlemesi, sevgi, yakınlık, çoğalma, istikrar gayelerine matuf, haramlardan kaçınmak ve mükemmel evlilik hayatının teşri'ine ilk adımdır.

*İslam, içki ve faizde nasıl tedrici bir seyir takip etmişse; Hz. Peygamber de nikahta aynı şeyi ve tedrici metodu takip etmiş, zaruret halinde cevaz vermiş sonradan bu tür evliliği haram kılarak kaldırmıştır.*⁸⁸¹

Peki Şia olaya nasıl bakıyor? Caferiler, İbn Abbas'a nispetle cevazına kail olmuşlardır. Oysa İbn Abbas *zaruret ve hacet anında* muta'ya cevaz vermiştir. Yani "mutlak olarak mübahtır", dememiştir. Ve insanların çoğunun bu işe bulaştığını duyunca bu görüşünden dönmüş "ihtiyacı olmayanlar" için haramdır, demiştir.⁸⁸² Bu hadiste bize azimet ve ruhsat anlayışında tedricilik faktörünün önemine işaret ediyor.⁸⁸³

III. AZİMET VE RUHSATTA ORTA YOL

Fıkıh ilminin İslami hayata yol gösterdiğini biliyoruz. Bunalım, fitne, baskı çağlarında fukaha-genellikle-taviz vermemiş, ancak müslümanlara, hayat ve dinlerini

⁸⁷⁹ Askalanî, 10/214 ; Serahsî, *el-Mebcut*, 5/152-153.

⁸⁸⁰ İbn Kesir, 2/87.

⁸⁸¹ el-Kardavî, Yusuf, **İslam'da Helal ve Haram**, ç. Ramazan Nazlı, Hilal Y, İst, ty, İlaveli b, s. 195.

⁸⁸² Assaf, Ahmed Muhammed, **el-Helal ve'l-Haram fi'l-İslam**, Daru İhya-ü'l-Ulum, Beyrut, 1983, by, s. 131; Ancak Mansur Ali Nasıf, İbn Abbasın mut'a olayını ayeti ile kıyas yaptığını ve bu kıyasın ise yanlış olduğunu söylemektedir. Şöyle ki: İbn Abbas, *darda kalana* mut'anın caiz olduğunu söyledi. Fakat ondan mutlak ibah şeklinde bir görüş yayıldı. Sa'd b. Cübeyr, Sen ne yaptığını biliyor musun? Ey İbn Abbas! Kervan ve kabile de olanlar senin fetvanla amel ediyorlar ve onu ağızlarına dolamışlar, deyince İbn Abbas: İna Li'llah... Ben ne böyle fetva verdim, ne de helal kıldım! Ben, sadece Allah'ın darda kalana meyte eti, kan ve domuz eti helal kılması ayetinde olduğu gibi söyledim! Nasıf, Mansur Ali, **et-Tac el-Camiu li'l-Usül fi Ehadisi'r-Resul Gayetü'l-Me'mul Şerhu Taci-el-Camiu'l-Usul**, Mektebetü Pamuk, İst.1961, 3.baskı, s. 2/335.

⁸⁸³ Bu Hadisten anlaşılması gereken en önemli ve en güzel mesaj da şu olması gerekir: Hadis; Özgür bir toplumun nasıllığını bize gösteriyor. Hz Peygamber (sav) özgür bir toplum ve özgür bireyler yetiştirmiştir. Bu kişiler toplum içinde özgür fertler yani birey olduklarının şuuruna vakıf olmuşlardır. Özgür bir toplumun; özgür bir fert olduğunun şuuruna varan kendini ve problemini ifade etmek için medeni cesaretini ve kişisel dirayetini çok rahat kullanabilen toplum üyelerinin oluştuğunu gösteriyor. Yönetim riyasetini üstlenen Hz Peygamber'in (sav)de problemini ifade eden fertlerin özgür taleplerine, onları, acziyet, zafiyet ve mahcubiyet içine sokmadan makul çözümler sunduğunu da bize gösteriyor. Çağa İslam'ın tanıklığını göstermek için kendini mükellef gören günümüz Müslüman'ına gerekli olan, aynı zamanda en büyük sorun olan birbirini dinleme, anlama ve problemine merhem olma anlayışını da bize billurlaştırıyor. Bediuzzaman'ın dediği gibi "Asya'nın bahtını ve İslamiyet'in taliini açacak yalnız meşrutiyet ve hürriyettir". Bediuzzaman, **Muhakemat**, 44.

korumak için yol ve çareler göstermişlerdir. Şartlara göre iki fıkıh'tan istifade edilebilir. Fıkıh'tan istifade etmek Fıkıh'a göre yaşam İslam'ı yaşamaktır. Azimet de İslam'dır, ruhsat 'da İslam'dır. Bazen ruhsatı yaşamak azimet haline gelebilir; maksat ölmek ve öldürmek değil, müslümanca yaşamak ve yaşatmaktır. Bu maksada hangi fıkıh, hangi ictehad uygunsu o kullanılır.⁸⁸⁴ Çünkü din, "külliyyat-ı hamse, ahkam-ı hamse, külli zaruretler" gibi temel prensiplere önem verir.⁸⁸⁵ "Allah kendisine isyan etmenizden hoşlanmadığı gibi ruhsatını almanızdan hoşlanır"⁸⁸⁶ hadis-i şerifi bu dengeyi muhafaza hususunda güzel bir ölçüdür.

Geçici olarak değişebilen hükümler örf ve adete bağlı olmayan cahili adetleri değiştiren, insanları ferd ve toplum olarak İslam'ın gösterdiği hedefe sevk etmek, kamil insan, örnek toplum halinde getirmek için sevk edilmiş hükümlerdir. Bunlar, insanlık var olduğu müddetçe yaşayacak ve uygulanacak hükümler olduğu için devamlı olarak değişimleri düşünülemez. Ancak zaruret hali söz konusu olduğunda—bu halin devamı müddetince ve gerektirdiği ölçü aşılmamak şartıyla—mezkur hükümler değişebilir.; buna "hükmü bir müddet askıya almak" şeklinde ifade etmek mümkündür.⁸⁸⁷

İtidal: Kemmiyette ve keyfiyette orta yolu tutmak olup kendisinde tevazu bulunan şeydir.⁸⁸⁸ İfrat ve tefrit ikisi de mübah ve caiz olan sınırı aşıp haramlılığa gitme işidir.⁸⁸⁹ İfrat ve tefrit ikisi de zararlıdır. Ancak ifrat tefrite ve boş vermeciliği ve lakaytlığı da beraber getirdiği için daha tehlikelidir.⁸⁹⁰ Gerçektende "Mubalağa ihtilalcidir."⁸⁹¹ Müslüman'a yakışan her işin kıymetine kanaat edip haddi aşmamaktır.⁸⁹² Dinin zahir ve hakikatine nüfuz ederek muvazene ve ölçüyü yakalayan müslüman ifrat ve tefrite düzmez, orta yolu yakalar.⁸⁹³

Hakkında Kur'an hükmü bulunan sonrada Hz. Peygamber (sav) tarafından o farzın kısmen hafifletildiğine dair bir sünnet varid olan bir konuda Hz. Peygamber'in ruhsatına göre amel edilir.⁸⁹⁴ Çünkü Hz. Peygamberin (sav) bütün işleri mutedildi.⁸⁹⁵ Seferde kasr-ı salat yapmak ve tam kılmak konusunda rivayetler dolayısıyla Şafii şöyle demektedir:

⁸⁸⁴ Karaman, Hayrettin, **Soruşturma (Fıkıh/İctihad)**, Sor Y, Ankara, 1988, s. 47.

⁸⁸⁵ Nesefi, **el-Menar**, 9/767.

⁸⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, 2/108.

⁸⁸⁷ Karaman, **Soruşturma (Fıkıh/İctihad)**, 41.

⁸⁸⁸ Firuzabadi, **el-Kamusu'l-Muhit**, 2/1321.

⁸⁸⁹ Cessas, 2/81.

⁸⁹⁰ Bediüzzaman, **Muhakemat**, Envar Neşriyat, İst., 1993, s. 22.

⁸⁹¹ Bediüzzaman, **Muhakemat**, 31.

⁸⁹² Bediüzzaman, **Muhakemat**, 32.

⁸⁹³ Bediüzzaman, **Muhakemat**, 48.

⁸⁹⁴ Şafii, **Risale**, s. 294, m. 1608.

⁸⁹⁵ Müslim, Cuma-13-14 (1/591).

“İtmam ile farzın aslına, kasr ile ruhsata uymuş olurlar. Her ruhsat hakkında dediğimiz gibi, ancak kişinin ruhsattan yüz çevirmek maksadıyla (tehevüen) namazı tamamlaması hali müstesna, itmamı ayıplamaya mahal yoktur. Ebu Eyyub Halid b.Zeyd’in “Ben Allah’ın resulünü mestler üzerine mest yaparken ve bunu emrederken görmüş bulunmaktayım. Ne var ki bana ayakları yıkamak daha hoş gelmektedir. Sözü de Şafii’nin değerlendirilmesine bir başka örnektir.⁸⁹⁶ “ Allah’ın ruhsatını kabul etmeyen Ararat dağı kadar günah işlemiştir”⁸⁹⁷ hadis-i şerifini bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

Asli hükümden ya da genel kurallardan ayrılarak aşırı tedbirlere başvurma meselesi İslam Hukukçularının genel prensiplerden, asli hükümlerden ayrılarak aşırı tedbirlere başvurmaya sevk etmiştir. Zanaatkarlar, ecir-i müşterektir. İcarede asl olan emanettir. Yani, bir zanaatkar eline bırakılan malı kusursuz olarak telef ve zayi ederse onu tazmin etmemesi gerekecektir. Zanaatkar bu prensibi kötüye kullanmaya başlayınca Hz. Ömer tazmin etme yükümlülüğü getirmiştir. Hz. Ali de insanları ancak bu ıslah eder demiştir.⁸⁹⁸ Keza, yine Hz. Ömer’in Yahudi ve Hıristiyan kadınlarla evliliği Müslüman kadınların azlığından dolayı *ruhsat ve maslahat olarak* müsaade edip; sonra da Müslüman kadınlar çoğalmasıyla bu uygulamayı kaldırması da aynı şekilde bu orta yola bir başka örnektir.⁸⁹⁹ Yukarıdaki örneklerde yerine göre azimet ve ruhsat dengesi kurularak mevcut ve muhtemel zarar ve yarar göz önünde tutulmuş; kazanım ve kayıplar dikkate alınmış olmaktadır.

Yine azimet ve ruhsat dengesi konusunda şu kuralı da hatırlamak yerinde olacaktır. Hukuki hükümlerin en kolayını almak, “zorluğun kaldırılması” prensibine dayanır. Hukuki hükümlerin en çoğunu almak ise “mükellefin, yüklendiği sorumluluğun uhdesinden yakinen çıkması ve harama düşme riski korkusu için ihtiyati yaklaşım” olarak telakki edilir.⁹⁰⁰

Bazen öyle anlar oluyor ki azimet ve ruhsat arasında ince bir çizgi kalıyor. İkisi de yapılması aynı derecede önem arz ediyor. Nitekim, “Ebu Saidi’l-Hudri, Biz oruçlu iken Mekke seferine çıktık. Bir yere varınca Allah’ın Resulü ‘siz düşmanınızla karşılaşacaksınız. Oruç tutmamanız size güç verir’, dedi. Bu ruhsattı. Bizden oruç tutan da oldu tutmayan da. Sonra bir başka yere vardık Allah’ın Resulü, ‘siz düşmanınıza karşı baskın düzenleyeceksiniz. Oruç tutmamanız size güç verir’. Biz de orucumuzu bozduk.

⁸⁹⁶ Çakan, İ.Lütfi, **Hadislerde ihtilaf ve Çözüm Yolları**, 178.

⁸⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, (2/71).

⁸⁹⁸ Erdoğan, 171-172.

⁸⁹⁹ Köksal, **et-Teğayyuru’l-Ahkam**, 157.

⁹⁰⁰ Neseî, **el-Menar**, 9/752 ; İbn Hazm, **el-İhkam fi Usulî’l-Ahkam**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ty, s. 2/180; Köksal, 124.

(Ebu Said), Bundan sonraki zamanlarda Allah'ın Resulüyle birlikte olduğumuz seferlerde oruçlu olduğumuz günleri de biliyorum, dedi."⁹⁰¹

Olayın Ramazanda bir sefer/savaşta geçtiği, askerin de oruçlu olduğu düşünülürse; aslında bu, tersinden düşünüldüğünde oruç tutulmaması emridir. Öyle ki Ramazanda sefer halinde oruç tutmamak ruhsat iken; bu ruhsatın bu olayda pratikte olarak kullanımında Allah'ın Resulünün kesin kararlılığı, gerçek ve tam yerinde bir ruhsat olan "oruç tutmama imtiyaz ve ayrıcalığını", deyim yerinde olursa "ruhsatın azimete dönüşmüş şekli" haline getirmiştir. Yani Ruhsat hiçbir tercihe mahal bırakılmadan kullanılacaktır. Çünkü Ramazanda oruç Allah Resulünün diğer uygulamaları ve Kur'an'ın ifadeleri ile her zaman ruhsat olarak devam etmektedir. Yani Allah Resulünün buradaki uygulaması birinci dereceden genel ve sürekli bir azimet emri olmamaktadır. O, sadece burada ki ruhsat uygulamasını önemine binaen azimet şeklinde yani kesin kararlılık ve kasd-ı müeekked olarak emretmiştir. Yani neticeden olaya bakıldığında arada sadece lafzi bir farklılık vardır.

Yine azimet ve ruhsatta orta yolu bulmak şu noktadan da önemlidir: İnsan tabiatının farklı oluşu nazar-ı itibara alınınca, azimet ve ruhsat uygulamalarının bulunması ayrıca ihtilaf gibi görülse de bir rahmet vesilesi ve tabiiilik olduğu anlaşılacaktır. Aksi halde uygulama güçlüğü doğuracaktır.⁹⁰² İnsanlar arasında cerayan eden olaylar/nevazil sınırsız, nasslar, Peygamberin filleri ve ikrarları ise sınırlıdır. Nihayetsiz/sınırsız olan olayları nihayetli/sınırlı olan nasslarla karşılamak ise zordur.⁹⁰³ Azimet ve ruhsat uygulamasının mevcudiyeti; tabiiliği kesin olan ihtilafı, belli bir anlayışla karşılama ve yekdiğerini kınamama ve eleştirmeme olgunluğunun ve mükellefler arasında yerleşmesinde müessir ve sistem içi bir tedbirdir.⁹⁰⁴ Mükelleften Güçlüğü Kaldırılması: Mükellefin ibadetlerden soğumaması için ve mükellefin ferdi görevlerinin yanında ailevi ve içtimai vazifelerini ihmal etmesi korkusu,⁹⁰⁵ nedeniyledir. Kişi mutad olmayan meşakkatler karşısında ruhsatı alır. Yoksa ruhsatı almaması durumunda daha büyük mefsedetler olması ihtimali de vardır. Ancak kendine ağır gelmeyecek başka bir saik amele karşı aşırı iştihak duyarsa meşakkatli

⁹⁰¹ Müslim, Sıyam -16 (1/789); Ebu Davud, Sıyam-43 (2/790); Ahmed b. Hanbel, (3/35).

⁹⁰² Bu anlamı teyiden M. Zahid el-Kevseri, "Velhasıl bu mezhebin (Hanefi) özelliklerindedir. Mezhep asırların ve insanlık medeniyetinin terakkisi için gerekli olan ihtiyaçlarını gidermek suretiyle yeni gelişen olayların çözümünde (en-Nevazil) asırla birlikte yürümei başarmıştır", demektedir. (el-Kevseri, M.Zahid, **Fıkhü Ehli'l-İrak ve Hadisühüm**, thk: Abdulfettah Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Beyrut, 1980, 1. baskı, s. 57)

⁹⁰³ İbn Rüşd, 1/17.

⁹⁰⁴ Çakan, İ.Lütfi, **Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları**, s. 137

⁹⁰⁵ Şatibi, **Muvafakat**, 1/446.

amelleri işleyebilir. Dolayısıyla azimet ve ruhsata itidalli yaklaşmak gerekir. Her iki kavram da Dinimizin kavramlarından.

İslam Hukuku tekliflerde mutedil, orta yolcu, iki aşırı uca meyletmeksizin kulun gücü dahilinde olan üstesinden gelebileceği hükümler getirir.⁹⁰⁶

Emredilen şeyi işlemeye zaruri bir mani varsa onun yerine bir başka şey ikame edilir: Durum böyle olunca yani zaruri bir mani olursa onun yerine alternatif bir teşri olması gerekir. Çünkü mükellef bu durumda iki şey arasında kalmıştır. Ya emredilen teklifi meşakkat ve güçlkle birlikte yapacaktır ki bu Hukukun niçin vaz' olunduğu sırrının hilafıdır. Hukuk zorluk için değil, kolaylık içindir.⁹⁰⁷ Ya da külliyen emirleri arkasına atacaktır ki bu kendisini terk edip ihmali ile salınıp gidecektir. Nefis söz dinlemeyen yaratık gibidir. Alıştırma alıştırma zor olan şeylere ülfet kesb edilir. Yoksa bu durumda ülfet, suhulet ve müdavemet ortadan kalkar. Ülfet, terk etme ve ihmal yüzünden ortadan kalkarsa nefse amel zor gelir, ağır görünür.⁹⁰⁸ Bu nedenle nefisleri dinin derin iklimine çekebilmek için bu dengeyi yakalamak esas olmalıdır. Çünkü Dinin hedef kitlesi çağın insanlarıdır. İslam Hukuku, beşer aklını hurafe ve taklit esaretinden kurtarmayı; ferdin ruh ve ahlakını ıslah etmek, arzu ve ihtiraslarının akıl ve vazife duygusuna götürmeyi; cemiyet hayatını adalet ve makul hürriyetlerin korunmasını ıslah edecek şekilde ıslah etmeyi amaçladığına⁹⁰⁹ göre yapılması gereken bu insanlara gerektiğinde ruhsatlardan yararlanabilecekleri anlayışını da vermek gerekli olacaktır.

Azimet ve Ruhsatta bulunan bu orta yol hikmetine tebliğ ve sosyal yardımlaşmaya vesile olması noktasından da bakabiliriz. Şu hadis buna güzel bir örnektir. "Biz Kurban etlerini üç gün dışında yemiyorduk. Peygamber bize *ruhsat* vererek 'yiyiniz, azık olarak alınız' dedi. Biz yedik ve azıklandık."⁹¹⁰ "Üç gün içinde yiyiniz'. Fakat bu azimet değildir. Allah'ın Resulü ondan yedirilmesini murat etti"⁹¹¹

Kurban etlerinin alıkonulması, yenilmesi ve sadaka olarak verilmesi konusunda ruhsat verilmesi, farklı durumlar dolayısıyla şu sebebe dayanmaktadır.⁹¹² Gezgin fakirler gelince kurban etlerinin üç günden fazla alıkonulması yasağı gündeme gelir. Gelmemeleri halinde Kurban etlerinin yenilmesi azık olarak kullanılması, alıkonulması ve sadaka olarak

⁹⁰⁶ Şatibi, **Muvafakat**, 1/428.

⁹⁰⁷ Bakara Suresi, 2/185.

⁹⁰⁸ Dihlevî, 1/299.

⁹⁰⁹ Karaman, **Yeni Gelişmeler Işığında İslam Hukuku**, 15

⁹¹⁰ Buharî, Hacc-124 (2/178).

⁹¹¹ Buharî, Edahi-16 (6/229).

⁹¹² Şafîî, **Risale**, s. 141, m. 671.

verilmesiyle ilgili ruhsatlar geçerli olur. Bu durumda insan istediği kadar alıkoyar.⁹¹³ İmam-ı Azam da “varlıklı olanlarınızın, dar gelirli'lere yardım etmesini sağlamak” şeklinde “bir hadis rivayetiyle benzer gerekçeyi belirtmektedir.”⁹¹⁴ Bu anlamda azimet ve ruhsatta orta yol ilkesi tipik bir “sistem içi tedbir”⁹¹⁵ ölçüsü haline geliyor. Gezgin fakirlerin karnı doyurulmalı, gıda ihtiyacı giderilmeli ki toplumun mali ve sosyal düzenine halel gelmesin.

Yine iki kavram arasındaki ahenge tıbbi faydalara vesile olması noktasından da bakabiliriz. Bu nedenle ipeğe de ruhsat verilmiştir: “Hz. Peygamber (sav), Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvam’a bir hikmetten dolayı ipeği harpte giymeye *ruhsat* verdi. Bit’ten şikayet etmişlerdi de *ruhsat* verdi.”⁹¹⁶ İpek; iki, üç ve dört parmak kadar ipek parçası, tıbbi gerekçe ve faydalar, soğuğa karşı fiziki koruyuculuk, savaşta teknik malzeme ve alamet olarak, aniden savaşın bastırması mazereti gibi nedenlerle cevaz verilmiştir.⁹¹⁷

İbn Kayyim, Tıbbi Nebevi’sinde ipeğin kuru olmama ve sert olmama özelliklerinden bahseder. Yakıcı ve terletici olmamasına vurgu yapar. Yine, ipeğin bit çoğalmasına engel olduğunu belirtir. Tedavi amaçlı kullanıldığını da ilave eder. Bu noktalarda onun en uygun tedavi amaçlı kullanıldığını da ilave eder. Bu noktalarda onun en uygun elbise olduğunu belirtir.⁹¹⁸ Burada ipek için getirilen ölçüler dikkate alındığında denge prensibi hemen göze çarpmaktadır.

⁹¹³ Şafii, **Risale**, 142, m. 668-672.

⁹¹⁴ Ebu Hanife, İmam-ı Azam, **el-Müsned**, çev. Köse, M.Emin, Emin Y, İst, 1993, s. 244. Peki İmam-ı Azam’ın Müsned adında bir eseri var mıdır? Bu soruya cevap arayan Ebu Zehra, bu konuda ki görüşleri naklettikten sonra kendi kanaatini şöyle netleştirir: “Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, bu Müsned’in Ebu Hanifeye nispeti, Muvatta’ın İmam Malik’e nispeti gibi değildir. Çünkü Muvatta’ı İmam Azam bizzat kendisi yazmıştır. Bab’larını ayırmış, başkaları da ondan bu tarzda rivayet etmiştir. Ebu Hanife ise bu Müsned’i kendisi bab sırasıyla yazmış değildir. İçindekiler ondan rivayet olunuyor, ancak onları bab’larına göre tertip edenler rivayeti yapanlardır. Arada bu fark vardır. Bunun böyle olması eserin ona nispetinin doğruluğunu asla çürütmez. Daha geniş bilgi için bkz: (Ebu Zehra, Muhammed, **Ebu Hanife**, ç. Osman Keskiöğlu, 218-220)

⁹¹⁵ Çakan, İ.Lütfi, **Hadislerde Görülen İhtilaf ve Çözüm Yolları**, s. 137.

⁹¹⁶ Buhari, Cihad-91(3/231); Hindi, **Kenzü’l-Ummal**, 15/465-471; “Alem olarak ipek dikmeye ruhsat babı” Ebu Davud, Libas-(4/328); “Bir özür sebebiyle ruhsat” Ebu Davud, Libas-10 (4/329).

⁹¹⁷ Şeybani, İmam Hafız Müctehidü’r-Rabbani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan, **el-Camiu’s-Sağir** (en-Nafiu’l-Kebir şerhiyle, Leknevi), Alemü’l-Kitap, Beyrut, 1986, 1. baskı, s. 462-463; San’ani, **Buluğu’l-Meram min Cem-i Edilletü’l-Ahkam**, 2/174; Aliyyül-Kari, 8/134 (Hastalıklarda tedavi için kullanırdık/nesteşfi); San’ani, **Buluğu’l-Meram**, 2/174; Nevevi, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 14/277-278; Naim, 2/320; Turi, 8/347; Merğınani, 4/82; Sabık, es-Seyyid, **Fıkhü’s-Sünne**, el-Feth li- İ’lami’l-Arabi, 1994, 14. baskı, s. 2/35-36-37; Nevevi, **el-Mecmu**, 4/383.

⁹¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, **et-Tıbbü’n-Nebevi**, Daru’l-Fikr, tlk. Adil Ezher, thr. Mahmud Ferec Ukde, Beyrut, ty, s. 63. İbn Kayyim, bunları naklettikten sonra, “Peki Din’in haram kıldığı şeyden, bedene nasıl uygun bir elbise olabilir sorusuna cevap aramaya çalışır. Her grup buna kendince prensiplerine göre cevap verir. Hükümlerin talil ve hikmetlerini inkar edenler bu soruya cevap verme ihtiyacı duymazlar. Hükümlerin talil ve hikmetlerini kabul edenler ise: Dinin ipeği yasaklaması, nefisler ondan uzak dursun, sabredip Allah için terk etsin diyerek- özellikle yerine başka elbise varsa- bundan dolayı sevap almalarına vesile olsun içindir, derler. İpek asıl olarak kadınlar için yaratılmıştır. Erkekler için haram olması ise kadınlara “teşebbüh” olması, gurur ve kibire vesile olması gerekçesiyledir”.

Yine tıbbi hikmetlerden dolayı ruhsat örneklerinden birisi de rukyedir. Şöyle ki: “Allah’ın Resulü zehire karşı, göz değmesine karşı, nemle kurduna karşı rukye yapmamız için *ruhsat* verdi.” Dipnotta ise “nazratü” ifadesinin göz değmesi ve şeytan çarpması olduğu da zikredilmektedir.⁹¹⁹ Keza, Allah’ın Resulü her sıtmalıya,⁹²⁰ yılana karşı (sokması) rukye yapma *ruhsat* tanıdı. Sahabeler Allah’ın Resulüyle birlikte otururken birisini akrep soktu. Bir adam, ‘Ey Allah’ın Resulü, buna rukye yapayım mı?’ diye sordu. Sizden kim kardeşine faydalı olabilecekse hemen olsun buyurdu.”⁹²¹

Rukye ile tedavi bahsi bir takım hurafelere ve batıl inanç ve davranışlara açık bir kapıdır. Dolayısıyla Peygamber’imizin bu konudaki hassasiyeti ve rukyeleri kontrolü bu sebeple ehemmiyet taşır.⁹²² Nitekim, Allah’ın Resulü, rukye konusunda ne dersiniz? sorusuna⁹²³ okuduğunuzu bana gösterin dedi. Sonra da: “içerisinde şirk olmayanda bir beis yoktur”, buyurdu. Yine, Allah’ın Resulü, önerdiği ve yaptığı rukyelerde çeşitli sakat inançları tashih edici ibareleri vurgulayarak rukye etmiştir: “Ey insanların Rabbi! Acıyı gider, sen Şafi’sin, senin şifandan başka şifa yoktur”⁹²⁴ Ayrıca, Hz. Peygamber (sav): Rukye yaparken şöyle derdi: “Bismillah! Memleketimizin toprağı, bazımızın rukyesi, *Rabbimizin izniyle* hastamıza şifa verir”.⁹²⁵

Öyle ki Hz. Peygamber (sav) rukyeye ruhsat verirken ne tam red ne de tam kabul içerisinde olmuştur. Gerektiğinde onların nasıl rukye yaptıklarına bakmış, rukyelerini kontrol etmiş ve onlara bu konuda yönlendirici duaları da göstermiştir. Keza bütün müsaadelerinde düzenleyici ön şartlar koymuştur.

Şimdi de azimet ve ruhsatta orta yol konusuyla yakından ilgili olan ibadette aşırılık konusuna değinelim.

A-İbadette Aşırılık: İbadetlerde aşırılık tasvip edilmemiştir. İslam toplumu da her türlü aşırılıklardan arınmış, örnek toplumdur. Kur’an’ın ifadesi ile “vasat” bir toplumdur.⁹²⁶ Dinde aşırılık sadece dinin inceliklerini araştırmak noktasında müsaade edilmiştir. Delillerle göz yumup hakkın sınırı aşarak ifrat, tefrit ve taassup müsaade edilmemiştir.⁹²⁷ Kur’an, İslam’ın ve insanın mutedil yapısının ve mutedil uygulamasının

⁹¹⁹ Müslim, Selam-58 (2/1725); Canan, 11/79-80

⁹²⁰ Buharî, Tıbb-37 (7/24).

⁹²¹ Müslim, Selam,58 (2/1725); Canan, 11/ 79-80.

⁹²² Canan, 11/76; **Allame Nizam ve Ulema-i Hind’den bir Heyet**, 5/356.

⁹²³ Ebu Davud, Tıbb-18 (4/216).

⁹²⁴ Canan,11/97; Buharî, Tıbb-37 (7/24).

⁹²⁵ Buharî, Tıbb-37 (7/24) ; Ayrıca, Buharî, Zekat-68 (2/137); Merğınanî, 4/78; Naim, 1/188

⁹²⁶ Bakara Suresi, 2/145.

⁹²⁷ Elmalî, 2/1785.

korunmasını sağlamak için insanda bulunan maddi ve manevi eğilimlerin heva ve hevesle bozulmaması için⁹²⁸ dengede tutucu kesin ölçüler ve açık hükümler koymuştur.⁹²⁹ Kur'an iki yerde aşırılıktan söz eder. Bunlar şudur: 1-Cephede düşmanla savaş 2- Hak edenlere hukuki cezaların uygulanması sırasında.⁹³⁰

B-Aşırı Derecede İbadet Etmenin Mahzurları : Bu durumun bazı mahzurları vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Bu tavır ürkütücüdür ve insanı vesveseye götürür.⁹³¹ Dinler özel seviyedeki insanlara değil tüm insanlara hitap ederler herkes bu durumu kaldıramaz. Peygamber (sav) efendimiz dengeli olmayı öğütlemiştir.⁹³² “Haberiniz olsun aşırılığa meyleden helak olur.”⁹³³ Hz. Peygamber (sav) ruh ile madde arasında hassas denge kurmuştur. Nefsin ibadetten ve hayattan payını açıklamıştır. İbadetin gayesi ferdin ruhunu arıtmaktır. Bu sebeptendir ki İslam, insanı hayattan, hayatın nimetlerinden koparan bir hayatı yüceltme ve daha yaşanır eylemden alıkoyan ruhbaniyeti meşru kılmamıştır.⁹³⁴

Aynı zamanda aşırılık diğer vazifeleri ihmale de sebebiyet verir.⁹³⁵

2- Aşırılık kısa ömürlüdür. Aşırı insan sonunda öyle bezgin düşer ki, artık amelin azına dahi cesaret edemez. Altından kalkamayacağı kadar ibadete giren kimseler ya bu ibadeti yapacağım derken mükellef oldukları diğer vazifede kusur ederler veya bu giriştikleri ibadeti yerine getirmeden keserler. Nitekim, Allah'ın Resulü'nün ruhsat tavsiyesini dinlemeyen Abdullah b. Amr b. As şöyle demektedir: “İhtiyarlayınca, keşke

⁹²⁸ Nisa Suresi, 4/135; Sad Suresi, 38/26; Kehf Suresi, 18/28

⁹²⁹ Enam Suresi, 6/145-146; Kasas Suresi, 28/77.

⁹³⁰ Kardavî, Yusuf, **İslami Uyanışın Problemleri**, 47-48; Enfal Suresi, 7/16; Nur Suresi, 24/2.

⁹³¹ Kardavî, **İslami Uyanışın Problemleri**, 28.

⁹³² Bkz, Buharî, Edeb-80 (7/101); Nevevî, **Şerhu Sahih-i Müslim**, 15/437; Aliyyü'l-Kârî, 3/318.

⁹³³ Müslim, İlim-4 (3/255); Aliyyü'l-Kârî, 2/124. Aliyyül-Kari, Peygamber Efendimizin her organı üçer defa yıkayarak abdest aldığı ve “Kim bu sınırı aşarsa zulmetmiş; kim böyle yaparsa isabet etmiş olur.” sözünü nakleder. Ve kendi görüşünü şöyle belirtir: Bu kişi suyu itlaf ettiği için edepte mubalağada tesahül etmiştir. *Zira fazlaştırmak Şarii'in mükemmelleştirdiğini noksanlaştırmaktır.* (Aliyyül-Kari,2/124)

⁹³⁴ Aclûnî, “İslam'da ruhbanlık yoktur” ifadesi hakkında şöyle demektedir. “İbn Hacer, bu şekilde sahih eserlerde aslını bulamadım. Fakat, Sa'd b. Vakkas rivayetinde ise, ‘Allah (cc) bize ruhbanlığı hanefiyye-i semha ile değiştirdi’ şeklinde vardır. el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed Abdülhadi el-Cerahi, **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-Elbas amma İştchera Mine'l-Ehâdis Ala Elsineti'n-Nâs**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 1.baskı, s.2/345.

⁹³⁵ Bkz, Buharî, Savm-55 (2/245); İbn Kesir, 2/88; Maide Suresi, 5/87; Maide Suresi, 5/87-88; İbn Mace, Zühd-27 (2/1416); Ahmed b. Hanbel, (4/215); Ahmed b. Hanbel, (5/69); Nitekim Fahreddin Razi: Kişinin kendi nefsinı muhafaza dolayısıyla yemek yemesi vacip, *misafire eşlik için yemek müstehap*, bu gibi arizi sebeplerin dışında yemek ise mübahtır. (Razi, 5/9); Yine burada başka bir ince nokta vardır. “cismın de senin üzerinde hakkı vardır”, ifadesi tatavvu/nafile oruçlar içindir. Vacibattan olan oruçlar için değildir. Yani nafile oruç tutan cismine karşı letafet ve rıfk üzerine olması gerekir ki farz olan ibadetlerden tamamıyla kesilmesin. Vücuda karşı aşırı zarar verilecek açlık durumlarında farz oruçlarda bile orucun hakkını değil, vücudun hakkını eda etmek gerekir. (Ayni, **Umdetü'l-Kari Şerhu Sahih-i Buhari**, 8/193.)

Allah'ın Resulünün ruhsatını alsaydım, demeye başladım".⁹³⁶ Çünkü "Hakikati tanımayan hayalata şapar. Sıratı müstakimi göremeyen ifrat ve tefrite düşer. Muvazenesiz ve mizansız olan çok aldanır, aldatır."⁹³⁷

3-Bu aşırı tavıra riya karışma ihtimali de vardır.⁹³⁸

Aşırılığın belirtileri:

1-Görüş saplantısı ve hoş görüsüzlük. Yersiz sertlikler. Katılık, kabalık ve sert çıkış. Bidatçilik ve dini hafife almak. Çünkü bunda mevcudu beğenmeme vardır.

2-Allah'ın yüklediği sorumlulukları yüklemek. Kolaylığı gerektiren onca esas varken daima zorluk yanlısı olur. Oysa bir kimse bazı meselelerde kendisi için en şiddetli olanı ve bazı hallerde ihtiyatı takvaya tercih ederek en ağır olanı alabilir, ancak bunu sürgit bir alışkanlık haline getirmemelidir. Bir Müslüman kendisi için en zor olanı seçebilir ve her zaman azimetle ameli tercih edebilir. Dinde ki *ruhsat ve kolaylıklara* iltifat etmeyebilir ve bu davranışı kabul görür. Makbul olmayan davranışı ise bütün bunlarla halkın çoğunluğunu sorumlu tutmasıdır.⁹³⁹

Aşırılığın Sebepleri:

1-Dinin hakikatlerine nüfuz edememek

2-Basiretsizlik

3-Yarım Bilgi

4-Esası bırakıp teferruata dalmak

5-Realiteyi, tarihi ve İlahi Sünnetleri kavrayamamak⁹⁴⁰

Çözüm ise şudur: Fıkıh bir şeyi, bir sözü, illet ve hikmetiyle birlikte zevkine vararak hayata tatbik edecek surette anlamaktır.⁹⁴¹ Hikmet de, ilim ve fıkıh demek;⁹⁴² ilim ve amelde, söz ve fiilde isabet⁹⁴³ ve din ve dünya işerinde doğruluk demek⁹⁴⁴ ise; öyleyse, fıkıh bilgisi üzerine kurulu bir İslamî şuur oluşturmaktır. Fıkıh anlayışının derinliklerine nüfuz eden kabuğu değil özü benimseyen bir fıkıh anlayışını tesis etmektir. Fıkıh aliminin aklıyla takva sahibinin kalbini bir araya getiren, istenen vacip ile yaşanan gerçeğin arasını bulan sınıf oluşturmak gerekir. Bu sınıf bilir ki normal hallerin hükümleri farklı, zaruret

⁹³⁶ Müslim, Sıyam-35 (1/818).

⁹³⁷ Bediüzzaman Said Nursi, **Muhakemat**, 48.

⁹³⁸ Maverdî, 125.

⁹³⁹ Kardavî, **İslami Uyanışın Problemleri**, 39-41-42.

⁹⁴⁰ Kardavî, **İslami Uyanışın Problemleri**, 65-66-75-12-105.

⁹⁴¹ Elmalî, 2/1901

⁹⁴² Elmalî, 2/916.

⁹⁴³ Elmalî, 2/921.

⁹⁴⁴ Elmalî, 2/926.

hallerinin hükmü başkadır.⁹⁴⁵ Böylesi zaruri durumlarda Alternatif Ruhsat İbadetleri gündeme gelir.⁹⁴⁶ Dolayısıyla insanları kanatlı melekler gibi değil, yeryüzünde beşer olarak düşünmek, öyle kabul etmek gerekir.⁹⁴⁷

İslam dini akıl-his, eski-yeni, mazi-hal-istikbal, pratik-teorik olan arasındaki ilişkinin dengede tutulmasıdır. Yine İslam yeni bir neslin inşası için de suhuleti esas almıştır. İslam'ın talebi yeni, sağlıklı bir toplumun temelini atmaktır. Salih mü'min ve Salih vatandaşlar hedeflemektedir. Cemil Meriç'in dediği gibi: "Havarilerini yaratamayan İsa'nın yeri tumarhanedir, tarih değil. Muhammed'in (s.a.v) ilk mucizesi: Haticetü'l-Kübra".⁹⁴⁸ Dolayısıyla ruhi, zihni ve imani olgunlaşma için ruhsat gereklidir.⁹⁴⁹ Zira, ruhsat; müminlere kolaylık ve fayda olmak üzere verilmiş büyük bir nimettir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁵ Kardavî, **İslami Uyanışın Problemleri**, 155-227-228.

⁹⁴⁶ Kalacı, 1/942.

⁹⁴⁷ Kardavî, **İslami Uyanışın Problemleri**, 245.

⁹⁴⁸ Meriç, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Y, İst. 1997, 8. baskı, s. 274.

⁹⁴⁹ Bu hedefin temini için aynı nokta nesh'te söz konusudur. Bu konuda çalışma yapan Muhammed Salih Ali Mustafa sonuç bölümünde şunları söylemektedir: " Bu dengeyi özellikle vurguluyorum. Nesh'in hikmeti, teşri'de ki tedrici metot'ta kendini gösterir. Teşri'de tedricilik; nefsi terbiye, fitrata riayet, maksatları yüceltme, hastalıkları tedavi (sosyal) bir zarurettir. Ki, müslüman kişi, doğan, büyüyen, gelişen bir fert olarak (sosyal hastalıklardan) uzak sağlıklı bir şahsiyete sahip olsun. Mustafa, Muhammed Salih Ali, **en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1988, 1. baskı, s.63

⁹⁵⁰ Ebu Davud, Savm-1(2/736).

SONUÇ

Azimet; Kur'an-ı Kerim'de kelimenin kök anlamıyla hem isim hem fiil olarak geçmektedir. Hadislerde geçen azimet kavramları ise hem sonraki nesil hukukçularının temellendirdiği terim ve hem de sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır.

Ruhsat kelimenin kökü itibariyle Kur'an-ı Kerim'de bulunmamasına rağmen Sünnette ise bol miktardadır. Bunların bir kısmı kök anlamında olduğu gibi sonraki nesil hukukçularının terimleştirdiği anlamıyla da kullanılmıştır.

Elbette azimetler birinci dereceden yükümlülükler olması noktasından önceliklidir. Allah, dilediği şekilde bizi imtihan edecektir. Azimetleri bizim baş tacımızdır. Biz de onun aciz kulları olduğumuza göre bize de yeri ve zamanı geldiğinde rıfk göstererek bize acıyacak ve ruhsatları ile muhatap kılacaktır.

Usulcülerin ruhsat anlayışları ile Fıkıhçıların ruhsat anlayışları farklıdır. Usulcüler ruhsat kelimesi için aşırı titiz davranarak ince kurallar koyarak terim ve sözlük anlamı farklılıklarını daima göz önünde tutmuşlardır. Oysa fıkıhçılar içinde suhuletin olduğu bütün meseleleri ruhsat kapsamına almakta gayet cömert davranmışlardır. İslam Hukuk kitaplarının ibadet ve muamelat konularında bunun örnekleri çoktur.

Aliyyül-Kari'nin dediği gibi "Azimet kalbin akdidir. Terim olarak kullanımı asaleten sabit olan hüküm olup; Farzlar üzerine kullanımı sünnet üzerine kullanımından daha çoktur."⁹⁵¹

Kolaylık ve tahfif dinin genel bir prensibi iken ruhsat zaruret anlarında konulara özel olmak üzere, talak, sefer, hastalık, dokunma, bakma vs..gibi belli konularda ki ekstra kolaylıktır.

Mazeret, özür, kolaylık, suhulet, meşakkat ve harec kelimeleri ruhsatın hem tanımlamasında ve hem de gerekçelerinde anahtar konumundadırlar. Ve Ruhsat ancak mazeret olduğu zaman kullanılır. Dolayısıyla Ruhsat özürle doğru orantılıdır.

⁹⁵¹ Aliyyül-Kârî, 3/117.

Selem, araya, müsakat akitleri istilahi anlamında ruhsat sayılmazlar. Çünkü bunlar her zaman geçerli olmaktadır. Bunlar, mazeret olsun, olmasın külli bir ihtiyaçtan dolayı meşru kılınmıştır. Oysa, ruhsat özel kolaylık ve hafifletmedir, geçicidir, mazeretle sınırlıdır. Bazı İslam Hukukçuları ibadetlerden olan mesh üzerine meshi ve sargı üzerine meshi; muamelattan selem kefalet ve icare akitlerini ruhsata ilave tahfifat kabilinden saymışlardır.

Ruhsat, kolaylık ve hafifletme arasında ilgi vardır. Kolaylık ve hafifletme dinin her zaman geçerli olan genel esası iken ruhsat özel sebepler dolayısıyla meşru kılınan bir hükmüdür.

Sonuçta Azimet ve ruhsat kavramlarını farklı dünyaların kavramı olarak değerlendirmemek gerektiğini kanaatindeyiz. Her iki kavramda dinimizin bize sunduğu ve içerikleriyle hayatımıza derinliğine genişliğine ve uzunluğuna bir ahenk katan kavramlardır. Yeri ve zamanı geldiğinde aralarındaki bütün nüans farklılıkları bir anda kalkıveren, bütünleşen et ile kemik gibi olan kavramlardır. Öyle bir an geliyor ki azimet ruhsat yerine geçiyor; ruhsatta azimetin gördüğü en mühim vazifeyi icra etmekten geri kalmıyor. Nitekim mesela mendup örneğinde olduğu gibi Şatibi'nin ifadesiyle "cüz-i mendup, külli vacip gibidir".⁹⁵² Yani ruhsat da olsa küllen metruk halde bırakılamamaktadır. Belli anlarda aralarında ki fark sadece tanımlama noktasında kalıyor, eski Usulcülerin dediği gibi lafzi oluyor.

Makasıdı'ş-Şeria ve zaruri maslahatlardan sayılan canın, malın, dinin, aklın ve neslin muhafazası için dinin naslarla belirlenen yasaklarından geçici bir şekilde faydalanmak mümkündür. Bu da ruhsattır. Yine men-i halinde hayatın akışının zorluğa düşeceği hacı maslahatlardan dolayı da bazı yasaklar sürekli müsaade edilmiştir. Öyle geliyor ki bu anlayışın temelinde kudretli İslam Hukukunu işlevsiz bir halde bırakmamak gayesi vardır.

Ruhsata yaklaşımımız onu basite alacak şekilde olmamalıdır. İmam Şafinin Halid b. Zeyd el-Ensari'nin ağzından ben Allah'ın Resulü'nün mest ettiğini duydum, onun uygulamasını görenleri gördüm. Ne ki yıkamak bana hoş geliyor yaklaşımı bize güzel bir

⁹⁵² Şatibi, **el-Muvafakat**, 1/115

bakış açısı sunmaktadır. Meseleyi basite alıcı ya da aşırı yüceltici tavırlardan uzak olmak zorundayız.

Burada azimet ve ruhsata yeni bir bakış açısıyla şöyle diyebiliriz: “Medeniyetin icabatı, itiyadlar, modalaşmış zorluk telakkileri, görenekler” ruhsat telakki edilmemelidir. Bu anlayış dinin asıllarını buharlaştırmaya sebebiyet verir. Çünkü, “Laubeliler ruhsatlarla okşanılmaz; azimetlerle, şiddetle ikaz edilirler” dediği gibi azimetlere karşı hassas davranılmalı ve özenle muhafaza edilmelidir.⁹⁵³

Ruhsatlarda başı boşluluk yoktur. Her ruhsatta yerine ikame edildiği azimete dair bir karine vardır. Mesela teyemmüm ruhsatı, bize teyemmüm için mesh ettiğimiz organlar vesilesiyle, bizi namaza hazırlaması gereken öncelikli ibadet abdestle ilgili bir karinedir.

Allah’ın kolaylaştırdığı dini zorlaştırmak bizim görevimiz olmamalıdır. Allah’ın verdiği ruhsatlara hürmet ve hakkaniyetle yaklaşmalıyız. Aksi bir durum Aliyyül-Kari’nin dediği gibi “Zira, fazlalaştırmak Şarii’in mükemmelleştirdiğini noksanlaştırmak”⁹⁵⁴ demektir.

Ruhsat bir çıkış yolu arama çabasıdır. Günümüz Modern Hukukta da buna benzer kavramlar vardır.

Terim anlamındaki ruhsatın kapsamına sözlük anlamındaki ruhsatlar girerken tersinde ise sözlük anlamında ki ruhsatlar terim anlamındaki ruhsatların kapsamına girmez. Yine Usülcülerin ruhsat anlayışlarıyla Fıkıhçılarının ruhsat anlayışı örtüşür. Tersinde ise Fıkıhçılarının ruhsat anlayışlarının kapsamına Usülcülerin ki girmemektedir. Yine her iki grubun ruhsat anlayışlarının kapsamına Muhakkiklerin ruhsat anlayışları girmemektedir. Çünkü Muhakkikler karşılığında “vücup azimeti” olanlara ruhsat ifadesini kullanırlar.

Azimet ruhsat dengesini bir tebliğ hiyerarşisi için kullanmak, sağlıklı irşad vazifelerine ifa etmeye katkı sağlayacaktır.

Azimet ve ruhsat’ın İslam Hukuk eserlerinde daha çok ibadetler bölümünde geçtiğini gördük. Bu bölümde ki ruhsatlar genellikle ferdi olan ve gerçek/terimsel

⁹⁵³ Bediüzzaman, Mektubat, Sözler Y, s. 462.

⁹⁵⁴ Aliyyül-Kârî, 2/124.

ruhsatlardır. Muamelat bölümündeki ruhsatlar ise genelde hayatın akışını tıkayan akitlerin, genel kuralların kapsamından çıkarılarak meşru kabul edilmesi şeklindedir. Hatta bunlar daha çok *sosyal boyutu olan ruhsatlardır*. Yine ruhsatlar daha çok ferdi olaylarla ilgili iken maslahat ise toplumsal boyutu çok olan bir ilkedir.

Ferdi geçici ruhsatların yanında İbn Aşur'un ifadesiyle "genel geçici", "genel sürekli" ruhsatlarda vardır.⁹⁵⁵ Bunlara *sosyal ruhsatlar* da diyebiliriz. Nitekim Usulcüler "Külli asıldan istisna olan daimi, külli hacetlere de" lafzi/mecazi ruhsat demektedirler.

Ruhsat çok nadir de olsa rahatlık, kolaylık gibi kelime anlamının yanında "ayrıcalık, imtiyaz, torpilli muamele ve meselenin/hükmün ruhunu alıp, onu biçimsel olarak sözde uygulama yoluna sokma, başı boş davranma, kılıfına uydurma, psikolojik rahatlama" gibi negatif anlamlarda da kullanılmıştır.

Yine ruhsat bazen geniş bir mübah alan; Din'in farz emirlerini yaptıktan sonra extra ibadet olan nafilelerde ölçüyü aşmama ve bu alandaki rahatlık, kolaylık, ilkeyi muhafaza, ölçüyü ters yüz etmeme anlamlarına da gelmektedir. Abdullah Amr b. As'ın, "Keşke ne olurdu Allah'ın Resulünün ruhsatını alaydım" ifadesi bu anlamdadır.

---

⁹⁵⁵ İbn Aşur, 193.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBAKİ**, Muhammed Fuad, **el-Lü'lü-ü ve'l-Mercan**, Eda Neş, İst.1990.
- ACLUNİ**, İsmail b. Muhammed Abdülhadi el-Cerahi, **Keşfü'l-Hafa ve Müzilü'l-Elbas Amma İštehera mine'l-Ehadis ala Elsineti'n-Nas**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 1. baskı
- ASKALANİ**, Ahmed b. Ali b. Hacer, **Fethul'l-Bari Şerhu Sahih-i Buhari**, thk: Abdülaziz b. Abdullah b. Baz, Daru'l-Fikr, Lübnan, 1995.
- AHMAD**, Wan Azhar Wan, **Was Shafi'i Against al-Maslahah Al-Shajarah**, vol: 2/2, Kuala Lumpor, 1997.
- AHMED B. HANBEL**, **el- Müsned**, Çağrı Y, İst.1992, 8. baskı.
- ALİYYÜL-KARİ**, Ali b. Sultan Muhammed, **Mirkatü'l-Mesabih Şerhu Mişkatül-Mesabih**, thk.Sıdkı Muhammed Cemil Atar, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1993.
- ALLAME NİZAM VE ULEMA-İ HİND'DEN BİR HEYET**, **el-Feteva'l-Hindiyye fi'l-Mezhebi'l-İmam-ı Azam Ebi Hanife**, Daru İhya-i't-Türasü'l-Arabi, Beyrut.
- ALUSİ**, Şihabedddin Seyyid Mahmud, **Ruhu'l-Meani fi Tefsiri'l-Kurani'l-Azim ve's-Seb'i-l-Meani**, İhyaü't-Türasü'l-Arabi, Beyrut, 1985, 4. baskı.
- AMİDİ**, Ali b. Muhammed, **el-İhkam fi Usulü'l-Ahkam**, thk. Seyyid Lüeyli, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut, 1986, 2. baskı.
- APAYDIN**, Yunus, **Fıkıh Usulü Dersleri (2000-2001)**, Kayseri, 2001.
- ASSAF**, Ahmed Muhammed, **el-Helal ve'l-Haram fi'l-İslam**, Daru İhya-ü'l-Ulum, Beyrut, 1983.
- ATAR**, Fahrettin, **Fıkıh Usulü**, İFAV, İst.1992, 1. baskı.
- AYHAN**, Halis, **Din Eğitimi ve Öğretimi**, D.İ.B.Y., Ankara, 1985, 1. baskı.
- AYNİ**, Muhammed b. Ahmed, **el-Binaye-fi Şerhi'l-Hidaye**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1986, 2. baskı.
- AYNİ**, Bedreddin Ebi Muhammed Mahmud b. Ahmed, **Umdetü'l-Kari Şerhu Sahih-i Buhari**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1998, 1. baskı.
- BAĞDADİ**, Hatip, **Şerefü Ashabü'l-Hadis**, thk-tlk: Hatipoğlu, M.Said, D.İ.B.Y., Ankara, 1991, 2. baskı.
- BAGBY İHSAN A**, **The Issue of Maslaht İn Classical Legal Theory**, International of Islamic and Arabic Studies, 2(2):1-11, İndiana, 1985.

BARDAKOĞLU, Ali, Tabii Hukuk Düşüncesi Açısından İslam Hukukçularının İstihsan ve İstislah Görüşü, E.Ü.İ.F.D, S. 3, Kayseri, 1986.

BARDAKOĞLU, Ali, "İkrah" mad. DİA, İst. 2000, 22/31-32.

BEDİUZZAMAN, Said Nursi, **Sözler**, Yeni Asya Y., İst.2201.

_____ **Emirdağ Lahikası**, Yeni Asya Y., İst.2001.

_____ **Lem'alar**, Yeni Asya Y., İst.1997.

_____ **İşaratü'l-İcaz**, Tenvir Y., İst.1988.

_____ **Mektubat**, Sözler Y., İst, 1988.

_____ **Muhakemat**, Envar Y., İst.1993.

_____ **İşaratü'l-İcaz**, Tenvir Y, İst.1988.

BİLGE, Necip, **Hukuk Başlangıcı** Turhan Y, Ankara, 2000, 14. baskı.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Hukuku İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu**, İst., ty.

BUHARİ, Ebu Abdillan Muahmed, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı.

_____ **el- Edebü'l-Müfred** (Fazlullah Ceylani şerhi ile: **Fazlullahi's-Samed Fi Tavzihi Edebü'l-Müfred**), Mektebetü's-Selefiyye, Kahire, 1388.

BUHARİ, Alauddin Abdülaziz b. Ahmed, **el-Keşfü'l-Esrar**, thk. Muhammed Mutasımbillah el-Bağdadi, Daru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut,1997, 1. baskı, (Pezdevi Usul metniyle)

BÜYÜK HAYDAR EFENDİ, **Usul-i Fıkıh Dersleri**, Ücdal Y, İst.1966, 2. baskı.

CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)**, Akçağ Y, İst., ty.

CEBBURİ, Hüseyin Halef, **Ahkamü'r-Rahas fi's-Şeriatü'l İslamiyye**, Mecelletü'l-Bahsi'l-İlm ve't-Türasü'l-İslam, Mektebetü'l-Menare, Mekke, 1979.

ÇAKAN, İ.Lütfi, Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İFAV Y., İst, ty, 2. baskı.

CESSAS, Ebi Bekr Ahmed b. Ali er-Razi, **Ahkamü'l-Kuran**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut,1994, 1. baskı.

CEZİRİ, Abdurahman, **el-Fıkıh ale'l-Mezahibi Erba'**, Daru'l-Kalem, Beyrut,1993.

ÇAĞRICI, Musatafa, "Heva" mad. DİA, İst.1998.

ÇEKER, Orhan, **Fıkıh Dersleri**, Seha Neş, İst.1994.

DARİMİ, Muhammed Ebi Abdullan Abdurrahma, **es-Sünen, el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı.

DEBUSİ, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefi (v.430), **Takvimü'l-Edille fi'l-Usul**, thk: Halil Muhyiddin el-Meyis, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 1. baskı.

DİHLEVİ, Şah Veliyyullah, **el-Huccetüllahi'l-Baliğa**, thk:Muhammed Şerif es-Sükker, Daru-lhyai'l-Ulum, Beyrut, ty.

DÖNMEZ, İ.Kafi, **İslam Hukukunda Müctehidin Nasslar Karşısında Durumu İle Modern Hukuklarda Hakimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese**,19-26 Temmuz 1983, Cezayir- Konstantin şehrinde yapılan ve "İslamda İctihad" XVII. Uluslararası İslam Düşünce Seminerinde sunulan tebliğin türkçesi, MÜİFD, İst.1986.

_____ **İslam Hukuk İlminin Esasları (dip not)**, T.D.V.Y., Ankara, 1999, 3.baskı.

EBÜ'S-SUUD, **İrşadü Akli's-Selim İla Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim**, Daru'l-Fikir, Beyrut, ty.

EBU DAVUD, Süleyman es-Sicistani, **es-Sünen**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı.

EBU HANİFE, Numan b. Sabit, İmam-ı Azam, **el-Müsned**, ç. M.Emin Köse, Emin Y., İst.1993.

EBU YUSUF, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensari el-Kufi, 182/798, **Kitabü'l-Harac**, Matbaatü's-Selefiyye, Kahira, 1977, 6. baskı.

EBU ZEHRA, Muhammed, **Ebu Hanife**, çev. Osman Keskioglu, D.İ.B.Y., Ankara, 1997, 2. baskı.

_____ **İmam Cafer Sadık**, çev. İbrahim Tüfekçi, Şafak Y., İst.1992, 1. baskı.

_____ **İmam Şafii**, ç. Osman Tüfekçi, yy, Ankara, 1963.

_____ **el-Masalhatü'l-Mürsele evi'l-Menfaatü fi'l-Fikhi'l-İslami**, Mecelletü'l-Kanun ve'l-İktisad, 1947, s. 17.

_____ **İslam Hukuk Metodolojisi**, (çev. A.Kadir Şener), yy, Ankara, 1979, 2. baskı.

ELMALI, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser Y., İst.1979, 3.baskı.

ENCYCLOPEDIA OF RELIGION, Newyork,1984.

ERDEBİLİ, Muhakkık Şeyh Ferid Dehre Ahmed, **Mecmau'l-Faide ve'l-Bürhan fi Şerhi İrşadı'l-Ezhan**, thk: Aga Mücteba Iraki, Cemaatü'l-Müderrisin, Kum, 1981.

ERDOĞAN, Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İFAV Y., İst.1990.

ESED, Muhammed, Muhammed, **Kuran Mesajı**, Yeni Şafak Y., İst.

FİRUZABADİ, Mecdüddin, Muhammed b. Yakup, **el-Kamusu'l-Muhit**, Daru-İhya-i't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1977, 1. baskı.

GAZZALİ, Zeynüddin Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed,(v.505/1111), **el-Mustasfa min İlm-i'l-Usül**, thk. Hazma b. Züheyr, Medine, ty.

_____ **İhya'u-Ulumi'd-Din**, Müessesetü'l-Halebi, Kahire, 1967.

G.H.A. JUYNBOLL, **Studies on the Firs Century of İslamic Society**, Southern Illinois University Pres(USA), 1982.

GURAYA, Muhammad Yusuf, **İslamic Jurisprudence in the Modern Worl**, Lahor, 45.

GÜLER, Zekeriyya, **Kırk Hadiste Kadın**, Uysal Y., Konya, 1997, s. 304.

GÜNAY, Tümer-Küçük, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Y., Ankara, 1997, 1.baskı.

HAKKI, İsmail, **Din ve Hayat**, Kader matbaası, İst.1334.

HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İrfan Y., İst.1993, 2. baskı.

HASKEFİ, Alaaddin, **ed-Dürri'l-Muhtar (Haşiyetü Redü'l-Muhtar ele'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar**, Daru Kahraman, İst.1985.

HATİPOĞLU, M. Said, **İslamın Mükellefiyet Anlayışı ve Buna Aykırı Hanefi-Maliki Kıyası**, A.Ü.İ.F.D, Ankara, 1976.

HİNDİ, Allame Alauddin Muttaki b. Hüsameddin, **Kenzü'l-Ummal fi'sneyni'l-Akval ve'l-Ahval**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1989.

HOSOİN, M. Hidayet, "**Kitap Man La Yahduruh**" mad. İslam Ansiklopedisi, Eskişehir, 1997.

HUDARİ BEY, **Usulü'Fıkh**, Muhammed Daru'l-Fikr, 1981, 7. baskı.

İBN ABİDİN, Muhammed Emin, **Haşiyetü Redü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar**, Daru Kahraman, İst.1985.

İBN ARABİ, Ebi Bekr Muhammed b. Abdullah, **Ahkamü'l-Kuran**, thk:Muhammed Abdülkahir Ata, Daru'l-Fikr, ty.

İBN AŞUR, M.Tahir, **İslam Hukuk Felsefesi**, İklim Y., İst.1988, 1. baskı.

İBN HAYYAN, Esiruddin Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf el-Endülüsi el-Kurtubi, **el-Bahru'l-Muhit**, Daru İhya-i Türası'l-Arabi, Beyrut, 1990, 2. baskı.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali ez-Zahiri el-Endülüsi, 456/1064, **el-Muhalla bi'l-Asar**, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetü Darü't-Türas, Kahira, ty.

_____ **el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.

İBN HÜMAM, Kemaleddin es-Sivasi, **Şerhu Fethu'l-Kadir**, Daru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, 1. baskı.

İBN KAYYİM, Şemseddin b. Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub İbn Kayyim el-CEVZİYE, **el-Menarü'l-Münif fi's-Sahih ve'd-Daif**, çev-thk-tlk: Muzaffer Can, Cantaş Y., İst.1992.

_____ **et-Tıbbü'n-Nebevi**, Daru'l-Fikr, tlk: Adil Ezher, thr. Mahmud Ferec Ukde, Beyrut, ty.

_____ **İ'lamü'l-Muvakkin an Rabbi'l-Alemin**, tah: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1987, ty.

_____ **Saydü'l-Hatır**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. baskı.

_____ **Telbisü'l-İblis**, Daru'l-Fikr, İdaretü't-Tabaati'l-Müniriyye, by, h.1368.

_____ **Zadü'l-Mead fi Heydi Hayri'l-İbad**, Mektebetü'l-Menaru'l-İslamiyye, Beyrut, 1981, 2. baskı.

İBN KESİR, Ebi'l-Fida İsmail ed-Dimaşki, **Tefsiru'l-Kurani'l-Azim**, Çağrı Y., İst.1986.

İBN KUDEMA, **el-Muğni**, thk: Muhammed Salim Muhaysin-Muhammed İsmail, Mektebetir'r-Riyadı'l-Hadise, ty.

İBN KUDEMA, Ebu Muhammed Abdullah b.Ahmed b.Muhammed, **el-Muğni ala Mebhas Ebi Kasım Amar b. Huseyn Abdullah b.Ahmed Harki**, Mektebetür-Riyad, ty.

İBN MACE, Ebu Abdillan Muhammed el-Kazvini, **es-Sünen**, Çağrı Y, İst.1992, 8. baskı.

İBN MANZUR, **Lisanü'l-Arab**, Daru-İhya-ü't-Türasü'l-Arabi, Beyrut,1997, 2. baskı.

İBN RÜŞD, Ebi'l Velid b. Muhammed b. Ahmed, **Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid**, Dar'u İbni Hazm, thk: Macid Hamevi, Beyrut, 1995, 1.baskı.

İBN SAHNUN, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüsselam b. Said (256/870), **el-Müdevvenetü'l-Kübra**, Daru's-Sadr, Beyrut,1995, 1. baskı.

İBN TEYMIYYE, Ebu'l-Berekat Mecdüddin Abdüsselam b.Abdullah b. el- Hadır el-Harrani, **el-Münteka min Ahbari'l-Mustafa**, thk-tsh: Muhammed Hamid Fakii, Risaletü'l-Amme li-İdareti'l-İlmiyye ve'l-İrşad, Riyad,1982.

İBN TEYMIYYE, Takiyyüddin Ahmed b. Abdilhalim, 728/1328, **el-Fetava'l-Kübra**, nşr: Hasneyn Muhammed Mahluf, Daru'l-Marife, Beyrut, ty.

_____ **el-İman**, tlk: Seyyid Cemil, Daru'l-Marife, Kahire, 1993.

İSFİHANİ, Ahmed b. Huseyn b. Ahmed eş-Şafii, (v.500), **Metnü Ebi Şuca el-Müsemma el-Gaye ve't-Takrib**, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1985, 1. baskı.

İSLAHİ, Emin İhsan, **İslamic Law Concept and Codification**, İslamic Puplications, Lahor, ty.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, M.E.B.Y., Eskişehir, 1997, 5.baskı.

İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, T.D.V. Y., İst.1999.

KAMALI, Muhammad Hashim, **Have We Neglected The Shariah Law Doctrine of Maslahah?** İslamic Studies, İslamabad, ty.

KALECİ, Muhammed Revvas, **el-Mevsuati'l-Fıkyiyye el-Müeyssira**, Beyrut, 2000.

KANDEMİR, M.Yaşar-**ÇAKAN**, İ.Lütfi-**KÜÇÜK**, Raşit, **Peygamberin Hayat Ölçüleri**, İst.1997, yeni baskı.

KARAMAN, Hayrettin, **Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku**, İklim Y., İst.1987, 2. baskı.

_____ **İslam'ın Işığında Günün Meseleleri**, Yeni Şafak Y., İst.1996, 1. baskı.

_____ **Mukayeseli İslam Hukuku**, Nesil Y., İst.1991.

_____ **Soruşturma (Fıkıh/İctihad)**, Sor Y, Ankara, 1988.

KARDAVİ, Yusuf, **İslam'da Helal ve Haram**, çev. Ramazan Nazlı, Hilal Y.. İst.ty, İlaveli 2. baskı.

_____ **İslami Uyanışın Problemleri**, çev. Hasan Fehmi Ulus, Risale Y., İst. ty, 3.baskı.

_____ **Sünneti Anlama da Yöntem**, çev.Bünyamin Erul, Fecr Y., Kayseri, 1993, 2. baskı.

KASANİ, Alaaddin Ebi Bekr b. Mesud, (v.587), **Bedeiu's-Sanai fi Tertibi's-Şerai**, thk: Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Adil Ahmed Abdulvucud, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

KASİMİ, Celaledin, **Tefsir İlminin Temel Meseleleri**, çev. Sezai Özel, İz Y., İst.1990, 1. baskı.

KASTALANİ, Ebu Abbas Şihabüddin Ahmed b. Muhammed, **İrşadü's-Sari li Şerhi'l-Buhari**, Daru İhya-i Türesi'l-Arabi, Beyrut.

KESKİOĞLU, Osman, **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Ankara, 1980, D.İ.B.Y..

KETTANİ, Abdulhay, **et-Teratib'ül-İdariyye (Hz Peygamberin Yönetimi)** çev. Ahmet Özel, İz Y., İst. 1992, 1. baskı.

KEVSERİ, M. Zahid, **Fıkıh Ehlî'l-İrak ve Hadisühüm**, thk. Abdulfettah Gudde, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, Beyrut, 1980, 1. baskı.

KILIÇER, M. Esat, **İslam Fıkıhında Rey Taraftarları**, D.İ.B.Y., Ankara, 1994, 2. baskı.

KIRCA, Celal, "**İbn Teymiyye**" mad. DİA, İst. 2000.

KOCA, Ferhat, **İslam Hukukunda Maslahat-ı Mürsele ve Tufi'nin Görüşlerinin Değerlendirilmesi**, İLAM, İst.1993, c. 1.

KOCA, Ferhat, "**İbadet**" mad. DİA, İst. 1999, 19/243.

KOÇKUZU, Ali Osman, **Hadislerde Nasih ve Mensuh**, İFAV Y., İst., 1995, 1. baskı.

KÖKSAL, İsmail, **Teğayyuru'l-Ahkam fi Şeriatı'l-İslamiyye**, Müessesür-Risale, Beyrut, 2000, 1. başkı.

KÖSE, Saffet, "**Hadeviyye**" mad. DİA, İst. 1997.

KUDURİ, Ebü'l-Hasenel-Bağdadi, **Kitabü'l-Kuduri**, Salah Bilici Kitabevi, İst.1975.

KUR'AN-I KERİM VE TÜRKÇE AÇIKLAMALI MEALİ, KOMİSYON.

KUTUP, Seyyid, **Fi Zıllali'l-Kuran**, çev. Kom, Hikmet Y, İst. ty, 3. baskı.

KURTUBİ, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed el-Ensari, **el-Camiu li Ahkamü'l-Kuran**, tsh: Hişam Semir Buhari, Daru'l-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1995, 1. baskı.

MAHALLİ, Celal Şemseddin b. Ahmed, **Haşiyetü'l-Alamatü'l-Bennani Ala-Metni Cem'ü'l-Cevami's-Sübki**, Taceddin Abdü'l-Vahap (Abdurrahman Şirbini takriiriyle) Dar'l-İlm, ty

MAHMASANİ, Subhi, el-Edvaü't-Teşriyye fi'd-Düveli'l-Arabiyye, Daru'l-İlm, Beyrut, ty, 4. baskı.

MALİK B. ENES, **el-Muvatta'**, Çağrı Y, İst. 1992, 8. baskı.

MAVERDİ, Ebu'l-Hasan, **Edebü'dünya ve'd-Din**, çev. Selahaddin Kip-Abidin Sönmez, Bahar Y., İst. ty.

MEHMED ZİHNİ EFENDİ, **Nimetü'l-İslam**, Milli Gazete Y, İst.1998.

MERĞİNANİ, Ebi Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdülcelil, **el Hidaye Şerhu-Bidayetü'l - Mübtedi**, İst. ty, Eda Y.

MERİÇ, Cemil, **Bu Ülke**, İletişim Y., İst.1997, 8. baskı.

MEVSİLİ, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, **el-İhtiyar Li Talil'il-Muhtar**, Çağrı Y., İst.1987.

MEVDUDİ, Ebü'l-Ala, **Gelin Müslüman Olalım**, Pınar Y, ter. Hüseyin Türedi, ist.1989.
el-Mustalahatü'l-Erba' fi'l-Kuran, Matbaa-i Haşimiyye, ty.

MEYDANİ, Abdulgani, **el-Lubab**, Dersaadet, İst., ty.

MİRAS, Kamil, **Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, D.İ.B.Y., Ankara, 1984.

MOLLA HÜSREV, Mevlana Kadı Muhammed b. el-Feramuz, **ed-Düreru'l- Hukkam Fi Şerhi Gureri'l-Ahkam**, Fazilet Y., İst. ty.

Mir'ati'l-Usul fi Şerhi Mirkati'l-Vusul, Fazilet Y., İst. ty.

MUĞNİYE, Cevad Muhammed, **ez-Zarure tu'fi'l-Muzdar mine'l-İkab**, Risaletü'l-İslam, c. 4 (sayı.2), Kahire, 1952.

MUSTAFA, Muhammed Salih Ali, **en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru'l-Kalem, Beyrut, 1988, 1. baskı.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b.Haccac el-Kuşeyri, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı.

NASIF, Mansur Ali, **et-Tac el-Camiu Li'l-Usül fi Ehadisi'r-Resul Gayetü'l-Me'mul Şerhu Taci-el-Camiu'l-Usul**, Mektebetü Pamuk, İst.1961, 3. baskı.

NESAI, Ebu Abdurrahman Ahmed, **es-Sünen**, Çağrı Y., İst.1992, 8. baskı.

NİCA, Muhammed Faruk, **er-Ruhsatü Fi Şeriatü'l-İslamiyye**, Muhmmmed Huseyn Şelebi Delilü'r-Resaili'l-Cemia, Dimaşk, 1983.

NEBHAN, Muhmmmed Faruk, **Takyidü'l-Hakkfi'l,Fikhi'l-İslamibi'l Maslahatü'l-İctimai el-Akademiyye**, Rabat, 1989.

NEDVİ, Abdü'l-Bari ve Ebü'l-Hasen, **Tasavvuf ve Tarikatın Yenilenmesi**, ç. İsmet Ersöz-Yusuf Ertuğrul, İslami Neşriyat, Konya, 1992, by.

NEDVİ, Seyyid Süleyman, **Asr-ı Saadet**, çev: Ali Genceli, ŞamilY, İst.1984.

NESEFİ, Ebü'l-Berekat Ahmed Hafizuddin Abdullah Ahmed b. Mahmut, **el-Menar (İbn Melek şerhiyle)**, Darü't-Tıbaati'l-Amire, ty.

NESEFİ, Muhammed,**Haşiye (Kitabü'l-İzah kenarında)**, Daru'd-Dave, 1971, 2. baskı.

NESEFİ, Ebu'l-Berakat Abdullah b. Ahmed Mahmud, **Tefsiru'n-Nesefi**, Eda Y. İst.1991.

NEVEVİ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, **Şerhu Sahih-i Müslim**, Daru'l Marife, Beyrut, 1999, 1. baskı.

_____ **el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb**, thk: Mahmut Mataracı, Daru'l-Fikr, Lüban, 1996, 1. baskı.

_____ **el-Minhac** (Nihayetü'l-Muhtac ile birlikte), Müessesetü't-Tarihi'l- Arab, Beyrut, 1992, 8. baskı.

_____ **el-Usul ve'd-Davabit**, tah: Muhmmmed Hasan Heytu, Daru'n-Neşru'l-İslamiyye, S. 2, Lübnan, 1988, 1 baskı.

_____ **Feteva**, thk: Abdülkadir Ahmed Ata, Müessesetü Kütübü's-Sekafiyye, Lübnan,1993, 3. baskı.

ÖNKAL, Ahmet, **Rasulüllah'ın İslam'a Tebliğ Metodu**, Esra Y., Konya, 1992, 7. baskı.

PEZDEVİ, **Usül** (Abdulaziz el-Buharinin Keşfü'l-Esrar şerhyle), thk: Muhammed Mutasımbillah el-Bağdadi, Daru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, 1997

RABİA, Abdülaziz b. Abdurrahmanb.Ali, **el-Amel bi'l-maslaha Adva el-Şeria**, Riyad, 1399.

_____ **es-Sebeb Inde'l-Usuliyin**, Lücnütü'l-Buhus ve't-Te'lif ve't-Tercümeti ve'n-Neşr (13), by, cüz.1,1980, 1. baskı.

“**RAHMUNİ**, M. Şerif, **er-Ruhsat'l-Fikhiyyetü mine'l-Kuran ve's-Sünneti'n-Nebeviyye**, Müessesetü Abdü'l-Kerim b. Abdilllah, Tunus,1992, 2. baskı.

RAZİ, Fahreddin, **et-Tefsiru'l-Kebir**, Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, 2. baskı.

REMLİ, Şemsiddin Muhammed Şihabeddin, **Nihayetü'l-Muhtac ile Şerhi'l-Minhac**, Müessesetü't-Tarihi'l- Arab, Beyrut, 1992, 8. baskı.

SABIK, es-Seyyid, **Fikhü's-Sünne**, el-Feth li'l-lami'l-Arabi, 1994, 14. baskı.

SAN'ANİ, Muhammed b. İsmail el-Emiri el-Yemani, **Sübülü's-Selam Şerhu Buluğu'l-Meram min Cem-i Edilletü'l-Ahkam**, thk.Ferraz Ahmed Zemerli-Muhammed Cemil,Beyrut, 1987, 3 baskı.

SELİM, Muhammed Hüsnü İbrahim, **er-Ruhas ve Esbabü't,Terahhus fi'l-Fikhi'l-İslami**, Daru't-Tabaatü'l-Muhammediyye3 Derbi'l-Etrak bi'l-Ezher, 1987, 1. baskı.

ŞEMMAHİ, eş-Şeyh Amir b. Ali, **Kitabü'l-İzah** (Muhammed Nesefti haşiyeli), Daru'd-Dave, Beyrut, 1971, 2. baskı.

SERAHSİ, Ebu Bekr Muhammaed Şemseddin, (v.490), **Kitabü'l-Mebhut**, Çağrı Y., İst., ty.

_____ **Kitabü'l-Mebhut**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, ty.

_____ **Usul**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

SERHENDİ, Ahmed'l-Faruk el-İmam Rabbani Müceddid-i Elfi's-Sani, **el-Mektubat**, Fazilet Y., ty.

SIDDIG, Abdelazim, **An examination of the Problems of İslamization of Law, Issues in Contemporary İslamic Legal Theory**, Ann Arbor, 1993.

SÜMBÜHAYLİ, Muhammed Burhaneddin, **Kazaya Fikhiyye Muasıra**, Daru'l-Ulum, Lübnan, 1988.

SİFİL, Ebu Bekir, **Çağdaş Dünyada İslami Duruş**, RihleY., Ankara, 1999, 1. baskı

SOYSALDI, H. Mehmet, “Kur'anda İbadet ve Zikir Kavramları”, F.Ü.İ.F.D, Elazığ, 1998, 3. baskı.

_____ H.Mehmet, **Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi**, T.D.V.Y., Elazığ Şubesi, Ankara, 1997.

_____ H.Mehmet, “Nisa Suresi 24. ayeti Işığında Mut'a Nikahı” F.Ü.İ.F. S. 2, Elazığ, 1997.

_____ H.Mehmet, Dini Hitabet, Bizim Büro Basımevi, Ank., 2002.

SUYUTİ, Celeleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, el-Mahalli, Celeleddin Muhammed b. Ahmed, **Tefsiru'l-Celaleyn Li'l-Kur'ani'l-Azim**, Salah Bilici Y., İst., ty.

..... **el-Ezheru'l-Mütenasira fi Ahadisi'l-Mütevâtira**, Daru't-Te'lif, Kahira 1986.

..... **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, ç. Ömer Kara, Ravza Y, İst.1993.

..... **el-İklil fi İstinbatı't-Tenzil**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

SÜBKİ, Taceddin Abdü'l-Vahap, **Cem'ü'l-Cevami (Abdurrahman şerbini takririyle)** Dar'l-İlm, by.

ŞABAN, Zekiyyüddin, **Usulü'l-Fıkh (İslam Hukuk İlminin esasları)** ç. İ.Kafi Dönmez, T.D.V.Y, Ankara, 1999, 3. baskı.

..... **Masadırı's-Şeriatı'n-Nazariyye**, Mecelletü'l-Ezher, c. 29, sayı. 5, Kahire, 1957.

ŞAFAK, Ali, **Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rehber Y., Ankara, 1992, 2. baskı.

ŞAFİİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, (v. 204), **el-Ümm**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 1993, 1. baskı.

..... **İhtilafü'l-Hadis** (el-Ümm sonunda), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lüban, 1993, 1. baskı.

..... **er-Risale**, ç. Abdülkadir Şener-İbrahim Çalışkan, T.D.V.Y, Ankara, 1997, by.

ŞATİBİ, Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnati Şatibi 790/1398 **el-İtisam**, Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra. ty.

..... **el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 1. baskı.

ŞAKRA, İsa Zeki İsa Muhammed, **İkrah ve Eseruhü fi't-Tasarrufat**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, 1. baskı.

ŞEMMAM, Mahmud, **İntizau'l-Mülk li'l-Maslahtı'l-Amme**, Mecelletü'l-Fıkhı'l-İslami, li Mü'temeri Mecmai'l-Fıkhı'l-İslami, 4.dönem, Mekke, 1988, S. 4.

ŞEMMAR, Abdülkerim Hüseyin, **el-Maslahtü'l-Mürsele ve't-Tatbik aleyha fi Cumhuri'l-Arabiyyeti'l-Yemaniyye**, İklil, San'a, 1987.

ŞENER, Abdülkadir, **İslam Hukukunda Maslahat ve Mefsedet Anlayışı**, A.Ü.İ.F.D, Ankara, 1970.

..... **Kıyas İstihsan İstislah**, DİB Y., Ankara, 1974, ty.

ŞERBASİ, Ahmed, **el-Maslahatü fi't-Teşrii'l-İslami**, Mecelletü'l-Ezher, Kahire, 1955.

ŞERRARE, Abdücebbar, **ed-Daruretü's-Şeriyye fi'l-Fikhi'l-İslami**, 11/68.Tevhid Y., Kum, 1993.

ŞESRİ, Said b. Nasır, **el-Maslaha inde'l-Hanebile**, Mecelletü'l-Buhusi'l-İslamiyye, Riyad, 1996.

ŞEVKANİ, Muhammed b. Ali, **Fethu'l-Kadir el-Camiu beyne Fethi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir**, Daru'l-Fikr, 1983.

_____ **Neylü'l-Evtar min Ehadisi's-Seyyidi'l-Ahyar**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

ŞEYBANİ, İmam Hafız Müctehidü'r-Rabbani, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan, **el-Camiu's-Sağir** (en-Nafiu'l-Kebir şerhiyle, Leknevi), Alemü'l-Kitap, Beyrut, 1986, 1. baskı.

ŞEYH SADUK İBN BABEVEYH, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin, 381/991, **Men La Yahddurhu'l-Fakih**, thk: es-Seyyid Hasan Horsan, Daru's-Saab, Beyrut, 1981, ty.

ŞİBAY, Halim Sabit, "**Azime**" mad. MEB İslam Ansiklopedisi, Eskişehir, 1997.

ŞİRAZİ, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadi, **el-Mühezzeb fi Fikhi'l-İmami's-Şafii**, Daru İhyau't-Türasü'l-Arabi, Lübnan, 1994, 1. baskı.

ŞİRBİNİ, Muhammed, Muğni'l-Muhtac ila Marifeti Meani Elfazı'l-Muhtac, Dar-u İhya-i Turası' l-Arabi, Beyrut, ty.

TABATABA-İ, Allame Seyyid Muhammed Huseyin, **el-Mizan fi Tefsiri'l-Kuran**, Müessesetü Mektubatı İsmailiyan, Kum, 1983, 3. baskı.

TASKHİRİ, Ayetullah Muhammed Ali, çev. Muhsen Azimi Atemadi, **Talfik and the Adoption of Rukhsah Message of Thagalayn**, Tehran, 1998, vol: IV/2.

THE ENCYCLOPADİA OF İSLAM (New Edition), VolVIII, Leiben, pp.am (New Edition), Vol.III, 1971 Leiden, pp.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed, **es-Sünen**, Çağrı Y, İst.1992, 8. baskı.

TURİ, İmam Allame Şeyh Muhammed b. Huseyn b. Ali et'Turi el-Hanefi (v.1138), **Tekmiletü Bahru'Raik Şerhu Kenzü'd-Dakaik**, Daru'l-Kütüb-i'l-İlmiyye, Lübnan, 1997

Wael B. Hallay, **A History of İslamic Legal Theoris: An İntroduction to Sünni Usul al-Figh**, Cambirdge University, Newyork, 1997.

VEHBİ, Mehmet, **Sahih-i Buhari Tam Metni**, Üçdal Y, İst.1993.

_____ **Hulasatü'l-Beyan fi Tefsir-i'l-Kuran**, Üçdal Y., İst.1966, 4. baskı.

YAMAN, Ahmet, **Kuran ve Sünnette Hukuki Ruhsatlar**, S.Ü.İ.F.D, Konya, 1996, S. 1.

YAVUZ, Yunus Vehbi, **Hanefi Mezhebinin İctihat Felsefesi**, İşaret Y., İst.1993, 1. baskı.

ZEHEBİ, Hafız Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Kitabü'l-Kebair**, Daru Mektebetü'l-Hayat, Beyrut, ty, yeni baskı.

ZEYDAN, A.Kerim, **el-Veciz Fi Usuli'l-Fıkh**, Dersaadet Y., İst, ty.

_____ A.Kerim, **Akitlerde ve Hukuki İşlemlerde "kasdın" Rolü**, çev. Ali Bardakoğlu, E.Ü.İ.F.D, Kayseri, 1986.

_____ **İslam Hukukunda Zaruret Hali**, çev. Hayreddin Karaman, Diyanet Dergisi, by, 1974, c. 13/3.

_____ **İslam Hukukuna Giriş**, çev Şafak Ali, Sırdaş Y., İst., 1976, 1. baskı.

ZUHAYLİ, Vehbe, **el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletühü**, Daru'l-fikir, Beyrut, 1994, 1. baskı.

_____ **Usul-i Fıkhî'l-İslami**, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996.

ÖZGEÇMİŐİ

Sefa Atik, 17. 02. 1972, Güzelyurt Köyü, Çameli/Denizli doğumlu. Kur'an Kursunda hafızlığını tamamladı. Liseyi Denizli İmam Hatip Lisesinde tamamladıktan sonra aynı yıl Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi (1992-1996). Mezuniyetinin akabinde aynı yıl Elazığ Karakoçan İmam Hatip Lisesine Meslek Dersleri Öğretmeni olarak atandı. Yedi yıldan beri aynı okulda Meslek Dersleri Öğretmeni olarak çalışmaktadır.